

AZƏRBAYCAN VƏKİLİ

“Hüququ tətbiq edəndən onu tətbiq edənlərə yeni inzibati hüquqla bağlı gündəlik təcrübədə yardım” GİZ-in sabiq layihə rəhbəri Tomas Meltser

“Azərbaycan cinayət prosesində De Lege Lata mənasında preyudisiya institutunun ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna uyğunluğu məsələsi”
h.e.d., professor Firuzə Abbasova, h.e.f.d. Zaur Əzimov

“Beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasına dair milli qanunvericiliyin inkişaf tarixinin bəzi məsələləri” vəkil Oktay Məhərrəmov

“İnzibati hüquq yeni hüquq növü kimi” vəkil Aqil Layıcov

“Alman və Azərbaycan vərəsəlik hüququnun praktiki müqayisəsi”
hüquqşünas Elvin Cəbrayilov

“Azərbaycan məktəbliləri məhkəmə ilə tanış olublar” - yerli mətbuat səhifələrindən

“Din Şpilmanın həyat prinsipləri” - beynəlxalq mətbuat səhifələrindən

“Ən qədim vəsiyyətnamə harada tapılıb?” - beynəlxalq mətbuat səhifələrindən

“Fyodor Plevakonu nə dərəcədə tanıyıırıq?” - tanınmış hüquqşünaslar silsiləsindən

“Sualını vəkil cavablandırın!” - hüquqi məlumatlandırma rubrikası

“Azərbaycan vəkili” jurnalının buraxılmasında məqsəd Azərbaycanda insan hüquqlarının müdafiəsinə dəstək verilməsi, vəkil peşəsinin hüquqşünaslar arasında təbliği ilə onun nüfuzunun artırılması, həmçinin gələcəkdə vəkillik sahəsində mövcud olan aktual problemlərin tədqiqi ilə Vəkillik hüququ elminin inkişafına töhfə verilməsindən ibarətdir.

Nəşr “Azərbaycan Hüquq İslahatları Mərkəzi” İB-nin təşkilati dəstəyi ilə işıq üzü görmüş və Vəkillər Kollegiyasının üzvləri, həmçinin digər hüquqşünaslar arasında pulsuz paylanılmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Redaksiya heyəti:

Baş redaktor: *Anar Bağırov* – “Azərbaycan Hüquq İslahatları Mərkəzi” İB-nin sədri, Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyətinin və Hakimlərin Seçki Komitəsinin üzvü, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Məsləhətçi: *Fariz Məmmədov* - Vəkillər Kollegiyasının üzvü, Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyətinin beynəlxalq əlaqələr üzrə müşaviri

Buraxılışa məsul şəxs: *Fərhad Nəcəfov* – “Azərbaycan Hüquq İslahatları Mərkəzi” İB-nin sədr müavini, hüquqşünas

Korrektor: *İsrafil Əlili* – “Azərbaycan Hüquq İslahatları Mərkəzi” İB-nin ictimaiyyətlə əlaqələr üzrə koordinatoru, hüquqşünas

“Azərbaycan vəkili” jurnalı Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin mətbu nəşrlərin reyestrində 3708 nömrəsi ilə qeydiyyatda alınmışdır.

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı şəhəri, Füzuli küçəsi 49,
SKS Plaza, 7-ci mərtəbə
Tel/Faks: +994 12 492 28 83
e-mail: info@lawreform.az
vəb-səhifə: <http://www.lawreform.az/>

“AZƏRBAYCAN VƏKİLİ” JURNALI

Jurnal pulsuz paylanılır.

Kağız formatı 21x29,7 A4, Təbaşirli 115 qf/m²,
Sifariş № _____, Tiraj: 1000
“TimePrint” mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.
Bakı, Ş.Məmmədova 208,
Tel: +994 12 563 18 02, 562 96 64

Bakı şəhəri, Füzuli küçəsi 49,
SKS Plaza, 7-ci mərtəbə
Tel/Faks: +994 12 492 28 83
e-mail: info@lawreform.az
veb-səhifə: <http://www.lawreform.az/>

MÜNDƏRİCAT

Müsaibələr və mövqelər

- 2 *“Hüququ tətbiq edəndən onu tətbiq edənlərə yeni inzibati hüquqla bağlı gündəlik təcrübədə yardım”*
GİZ-in sabiq layihə rəhbəri Tomas Meltser
- 5 *“Azərbaycan cinayət prosesində De Lege Lata mənasında preýudisiya institutunun ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna uyğunluğu məsələsi”* **h.e.d., professor Firuzə Abbasova, h.e.f.d. Zaur Əzimov**
- 14 *“Beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasına dair milli qanunvericiliyin inkişaf tarixinin bəzi məsələləri”*
vəkil Oktay Məhərrəmov
- 27 *“İnzibati hüquq yeni hüquq növü kimi”*
vəkil Aqil Layıcov
- 32 *“Alman və Azərbaycan vərəsəlik hüququnun praktiki müqayisəsi”*
hüquqsünas Elvin Cəbrayilov

Məhkəmə aktları

- 37 *“Mülki Məcəllənin 220.6 və 221-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair”*
KM-nin 04/04/2014-cü il tarixli Qərarı
- 43 *“Mülki Məcəllənin 1194-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair”*
KM-nin 22/04/2014-cü il tarixli Qərarı
- 47 İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *“İsrafilovava və Ağalarov Azərbaycana qarşı”*
10/10/2013-cü il tarixli Qərarı

Yerli mətbuat səhifələrindən

- 51 Azərbaycanlı vəkillər Rusiyada təltif olunmuşlar
- 51 Azərbaycan məktəbliləri məhkəmə ilə tanış olub
- 52 Sığorta münasibətləri nəticəsində yaranan məhkəmə mübahisələri
- 54 Uşaqların xarici ölkəyə aparılması proseduru qanunla necə tənzimlənir?
- 55 Vətəndaşlara pulsuz virtual hüquqi yardım göstərilir

Beynəlxalq mətbuat səhifələrindən

- 56 Din Şpilmanın həyat prinsipləri
- 57 Ən qədim vəsiyyətnamə harada tapılıb?
- 58 Ən məzəli məhkəmə qərarları

Tanınmış hüquqsünaslar silsiləsindən

- 59 Fyodor Plevakonu nə dərəcədə tanıyıırıq?
- 62 **“Sualınıza vəkil cavab versin!” rubrikası**

Asudə

- 66 Sadəcə vəkillərin anlaya biləcəyi 12 fakt
- 67 Vəkil Turqay Hüseynov öz asudə vaxtını necə dəyərləndirir?

Müsahibələr və mövqelər

Tomas Meltser

GİZ-in sabiq layihə rəhbəri

**HÜQUQU TƏTBİQ EDƏNDƏN ONU TƏTBİQ
EDƏNLƏRƏ YENİ İNZİBATİ HÜQUQLA BAĞLI
GÜNDƏLİK TƏCRÜBƏDƏ YARDIM**

Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyətinin (GİZ) "Azərbaycanda məhkəmə və hüquq islahatlarının dəstəklənməsi" layihəsi "Azərbaycanda inzibati məhkəmə icraatı" adlı kitab dərc etmişdir.

2010-cu ilin dekabr ayına qədər hakim qisminə fəaliyyət göstərdiyim iş otağında yazı stolu və kitab rəfi arasındakı məsafə təxminən beş metr olardı. Günlərin birində belə bir qərara gəldim ki, bəzi hüquq kitablarını istifadə etdikdən sonra rəfdəki yerlərinə qaytarmayım. Bunun onsuz da mənası yox idi, çünki həmin kitablara hər gün ehtiyac duyurdum. Beləliklə, o vaxtdan qeyd etdiyim kitablar yazı stolumun üzərində öz daimi məkanlarına qovuşdular. Kitablardan üstünə nəzər yetirdikdə, onların içərisində tez-tez həll yolları və cavabların axtarıldığını sezmək mümkün idi.

Çox güman ki, azərbaycanlı hakimlərin, vəkillərin, dövlət qulluqçularının və tələbələrin məsələlərinin üzərində də tezliklə yeni bir kitab peyda olacaq. "Azərbaycanda inzibati məhkəmə icraatı" adlanan bu kitab sələfim xanım Anya Köniqsmann tərəfindən yazılmış və bu yaxınlarda çapdan çıxmışdır. O, Azərbaycan hüquqşünaslarına pulsuz paylanılmaq üçün nəzərdə tutulub.

Xanım Anya Köniqsmann özü də hakimdir. 2009-2010-cu illərdə o, GİZ-in "Azərbaycanda məhkəmə və hüquq islahatlarının dəstəklənməsi" layihəsinin rəhbəri vəzifəsində çalışmışdır. Həmin dövrdə yeni "İnzibati icraat haqqında" qanun və İnzibati Prosesual Məcəllə üzərindəki işlər uğurla sona çatmış və beləliklə, hər iki qanun 1 yanvar 2011-ci il tarixdə qüvvəyə minmişdir.

Qeyd olunan qanunların işlənilib hazırlanması prosesini GİZ yaxından dəstəkləmişdir. Almaniyanın Baden-Vürttemberg Torpağının Ali İnzibati Məhkəməsinin sədri cənab Folker Ellenberqer həmin qanunların işlənilib hazırlanması üzrə yaradılmış işçi qrupunun ən mühüm məsləhətçisi qismində çıxış etmişdir. Məlum olduğu kimi, işçi qrupu Azərbaycanın yeni inzibati hüquq normalarının yaradılması zamanı alman inzibati hüquq modelinin əsas götürülməsinə qərar vermişdir. Bu işə, Almaniya inzibati hüquq və inzibati məhkəmələr sahəsindəki mövcud təcrübənin uzun tarixi köklərə malik olması ilə bağlı olmuşdur. Belə ki, 2013-cü ilin oktyabrında Karlsruhe şəhərində Almaniyanın ilk inzibati məhkəməsinin yaradılmasının 150 illik yubileyi təntənəli şəkildə qeyd edilmişdir.

Uzun müddət Almaniyanın inzibati məhkəmələrində hakim işləmiş cənab Dr. Peter Yakob da Karlsruhedə yaşayır. Onu Azərbaycanda yaxşı tanıyırlar. Belə ki, təqaüdə çıxdıqdan sonra cənab Yakob GİZ-in azərbaycanlı hakimlər və vəkillər üçün təşkil etdiyi çoxsaylı seminarlarda ekspert qismində çıxış etmişdir. Həmin seminarlarda iştirak etmiş şəxslərin verdiyi ən mühüm suallar və qaldırdıqları ən mühüm problemlər əsasında www.inzibati.az internet sahifəsi yaradılmışdır. Ümumilikdə, təxminən 300-dən çox sual-cavabı əks etdirən bu sahifəni hazırda Azərbaycan İnzibati Prosesual Məcəlləsinin online kommentariyası da adlandırmaq mümkündür. Bu sahifədən istənilən şəxs pulsuz və heç bir giriş məhdudiyyəti olmadan istifadə edə bilər.

“Azərbaycanda inzibati məhkəmə icraatı” kitabının hazırlanmasında da cənab Yakob xanım Anya Köniqsmannı öz məsləhətləri ilə dəstəkləmişdir. Cənab Yakob həmçinin Azərbaycanda İnzibati Prosesual Məcəllənin tətbiqinə dair ilkin təcrübələrin formalaşmasına da töhfə vermişdir. Nəhayət, kitabın ərsəyə gəlməsində çoxlarının Azərbaycanın müasir inzibati hüququnun “atası” kimi tanıdığı,

Anya Köniqsmann

Azərbaycan Respublikası Milli Məclis Aparatının inzibati və hərbi qanunvericilik şöbəsinin müdir müavini cənab Səyyad Kərimov da qanunvericinin baxışlarına dair qeydləri ilə müəllifə köməklik göstərmişdir.

Kitabın azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı biz bir daha alman hüquq dilinin azərbaycan hüquq dilinə düzgün və anlaşılan şəkildə çevrilməsinin neçə çətin olduğunu şahidi olduq. Məsələn, İPM-də nəzərdə tutulmuş “müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddia” alman dilində bir sözlə (Unterlassungsklage) ifadə olunduğu halda, azərbaycan dilində bu iddia növünün ifadə edilməsi üçün altı söz tələb olunur. Kitabın azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş versiyasının “alman dəqiqliyi” ilə yekun redaksiyası azərbaycanlı həmkarım cənab Dr. Müşfiq Məmmədov və Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin inzibati-iqtisadi kollegiyasının hakimi cənab İlqar Hüseynov tərəfindən həyata keçirilmişdir.

Kitabın birinci fəslində xanım Anya Köniqsmann İnzibati Prosesual Məcəllənin tətbiq dairəsini və prosesual prinsipləri təsvir edir. Bu hissədə o, məhkəmə təcrübəsində də daim problemlər yaradan publik və mülki hüquq arasında fərqləndirmə məsələsinə toxunur. İkinci fəsil inzibati məhkəmələrdə icraatın gedişatının (iddia ərizəsinin daxil olmasından şifahi məhkəmə baxışının keçirilməsinə qədər) ətraflı surətdə izahına həsr olunmuşdur. İddiaların mümkünlüyü ilə bağlı meyarlar kitabın dördüncü fəslində əksini tapmışdır. Ondan əvvəlki fəsildə isə, məhkəmənin fəaliyyət formalarından (qərar, qərarad və sərəncam) bəhs olunur. Beşinci fəsil kitabın ən iri həcmli fəsilidir. 100-dən çox səhifəni əhatə edən bu hissədə inzibati məhkəmə icraatı çərçivəsində istifadə oluna bilən müxtəlif iddia növləri (mübahisələndirmə haqqında iddia, məcburetmə haqqında iddia, öhdəliyin icrası haqqında iddia, hərəkətsizliyə dair iddia, müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddia) və onların yoxlanılması üçün hakim tərəfindən atılmalı olan müvafiq fərqli addımlar təsvir olunur. Kitabın növbəti fəsilərində söhbət normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddialar üzrə icraat, məhkəmə qaydasında tətbiq edilən müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri, inzibati məhkəmə qərarının məzmunu və quruluşu, onun qanuni qüvvəsi və icrası, habelə apellyasiya və kassasiya instansiyası məhkəmələrində icraatların xüsusiyyətlərindən gedir.

Kitab hüququ praktiki olaraq tətbiq edən bir şəxs tərəfindən elə praktiklər üçün yazılıb. O gündəlik məhkəmə təcrübəsində heç bir rol oynamayan nəzəri məsələlərə deyil, “əsl” kazuslara və ya ifadə tərzilə bağlı təkliflərə dair izahlara daha geniş yer ayırır. Kitab sözün əsl mənasında hüquq tətbiq edənlər üçün “əl kitabçası”na çevrilmək iddiasına malikdir. Məhz buna görə də biz onun zahiri tərtibatını hazırlayarkən uzun illər Azərbaycanın hüquq tətbiqetmə təcrübəsində özünü “əl kitabçası” qismində doğrultmuş bir kitabın dizaynını əsas götürdük. Söhbət müəllifi Thomas Herrmann (o da uzun illər GIZ-in “Azərbaycanda məhkəmə və hüquq islahatlarının dəstəklənməsi” layihəsinin rəhbəri olub) olan, ötən il ikinci dəfə çap edilən və Azərbaycanın əksər hüquqşünaslarının masalarının üzərində rast gəlinən “Mülki prosesdə tətbiq ediləcək hüququn tapılması” kitabından gedir.

Şübhəsiz ki, hər iki kitab hakim mövqeyindən yazılıb və ilkin olaraq peşə həmkarlarına ünvanlanıb. Lakin bu, kitabın vəkillər, dövlət qulluqçuları və ya tələbələr üçün dəyərsiz olması kimi başa

düşülməməlidir. Əksinə, kitab əslində “imkanlar bərabərliyi”ni bərpa edir. Belə ki, bütün hüquq tətbiq edənlərin eyni kitaba malik olması ilə inzibati-hüquqi dövriyyədə iştirak edənlərin hamısı inzibati məhkəmə icraatında hakimin hansı əsaslardan çıxış edəcəyini müəyyən edə biləcəklər. Bu isə, həlledici məsələdir. İnzibati mübahisələrdə son sözü deyən müstəqil hakimdir. Ona görə də əminik ki, Azərbaycanda həyata keçirilən hüquq islahatlarında bütün hüquq sahələri arasında ən mühüm rol inzibati hüquqa məxsusdur. Vətəndaş və dövlət arasındakı mübahisələri həll edən müstəqil hakim olmadan heç bir hüquqi dövlət fəaliyyət göstərə bilməz.

“Azərbaycanda inzibati məhkəmə icraatı” kitabı GIZ-in “Azərbaycanda məhkəmə və hüquq islahatlarının dəstəklənməsi” layihəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin binasında yerləşən ofisindən pulsuz əldə oluna bilər. Maraqlananlardan bununla əlaqədar əvvəlcədən cənab Şakir Səfərbəyovla shakir.safarbekov@giz.de e-mail ünvanı vasitəsilə əlaqə saxlamaları xahiş olunur.

Firuzə Abbasova

*Bakı Dövlət Universitetinin Cinayət prosesi kafedrasının müdiri,
hüquq elmləri doktoru, professor*

Zaur Əzimov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Dövlət quruculuğu və hüquq kafedrasının müəllimi, hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

**AZƏRBAYCAN CİNAYƏT PROSESİNDƏ DE LEGE LATA MƏNASINDA PREYUDİSİYA
İNSTITUTUNUN ƏDALƏTLİ MƏHKƏMƏ ARAŞDIRMASI HÜQUQUNA
UYĞUNLUĞU MƏSƏLƏSİ**

Cinayət prosesi nəzəriyyəsində uzun illər ərzində preyudisiya institutunun müxtəlif aspektləri barədə elmi mübahisələr davam edir. Az tədqiq olunan mövzulardan olmasına baxmayaraq preyudisiyanın mahiyyəti barədə cinayət prosesi doktrinasında bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənən mövqelər formalaşmışdır. Ayrı-ayrı dövlətlərin cinayət-prosessual qanunvericiliyində də, bu institutun fərqli hüquqi tənzimləmə mexanizmi müəyyən edilmişdir. Məqalədə preyudisiya institutunun mahiyyəti və hüquqi tənzimlənməsi mexanizmi ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun tələbləri baxımından qiymətləndirilərək yaranan nəzəri problemlərin həlli yolları təklif olunmuşdur.

I. Cinayət prosesi nəzəriyyəsində və Azərbaycan cinayət-prosessual qanunvericiliyində *de lege lata* baxımından preyudisiya institutu

I.1. Cinayət prosesi nəzəriyyəsində preyudisiya anlayışı

Hər bir ölkənin hüquq sistemində hüquq qaydalarının tətbiqi zamanı məhkəmələr tərəfindən qəbul edilmiş qərarların bir-birinə zidd olmaması vacib əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Məhkəmə qərarlarının bir-birinə zidd olmaması hüquq qaydalarının hər kəsə eyni məzmununda tətbiq olunmasının əsas təminatı kimi çıxış edir. Hüquqda belə bir təminat mexanizmi hüquq normalarında müxtəlif vasitələrlə realizə olunur. Anqlo-sakson və roman german hüquq sistemlərində bu məsələ bir-birindən fərqlənən institutlarla tənzimlənir. Anqlo-sakson hüquq sistemində hüququn mənbələri sırasında məhkəmə presedenti xüsusi rola malik olduğu üçün məhkəmə hüquq münasibətlərinə məhz hansı hüquq normasının tətbiqi məsələsini həll edərkən yarana biləcək ziddiyyətlər və qaydanın hamıya eyni məzmununda tətbiqi problemi aradan qaldırılmış olur. Fikrimizcə, məhz bu səbəbdən anqlo-sakson hüquq sistemində preyudisiya institutuna ehtiyac qalmır. Lakin roman-german hüquq sistemində, bir qayda olaraq, məhkəmə presedenti hüququn mənbəyi kimi çıxış etmədiyinə görə, qəbul edilən məhkəmə qərarlarının bir-birinə zidd olmasını aradan qaldırmaq üçün, başqa institutlar formalaşmışdır. Qitə hüquq sistemində məhkəmə qərarlarının bir-birinə zidd olmasını aradan qaldıran institut kimi preyudisiyanın rolu əvəzənməzdir.

Preyudisiyanın cinayət prosesində anlayışı bir çox müəlliflər tərəfindən tədqiq olunmuşdur. Məlumat üçün bildirək ki, sovet dövründə preyudisiya institutunun cinayət mühakimə icraatında qanunvericilik səviyyəsində hüquqi tənzimlənməsi diqqətdən kənar qalsa da [1], bu münasibətlərin həlli qaydası barədə cinayət prosesi doktrinasında formalaşmış fikir mövcud idi. Bu zaman M.S.Stroqoviçin irəli sürdüyü o fikir hakim mövqeyə malik idi ki, məhkəmə qərarı rəsmi sənəd kimi sübut növünün bütün xüsusiyyətlərini özündə birləşdirdiyinə görə o, sübutun ayrıca növü olan sənəddir və sübutlara dair bütün qaydalar ona da şamil olunur.(8, s.214) Başqa sözlə, müəllif məhkəmə qərarının qanuni qüvvəyə minməsi ilə onun sanki qanuna bərabər olduğu

ideyasını qəbul etmir və hakimin daxili inamına əsaslanmaqla qəbul edəcəyi qərarla tam mənada müstəqilliyə malik olmasını müdafiə edirdi.

Preyudisiya institutu ilə bağlı olan münasibətləri tam məzmunu ilə tənzimləməsə də, bu fikirlər müəyyən mənada məsələni həll etməyə yetərli idi. Müstəqilliyin əldə olunmasından sonra aparılan hüquqi islahatlar çərçivəsində Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə (bundan sonra AR CPM) gətirilən yeniliklərdən biri də preyudisiya institutudur. Bu məsələnin tənzimlənməsində tamamilə fərqli konsepsiya irəli sürülür və preyudisiyanın bu konsepsiyası onun mahiyyətində yeni əlamətlərin yaranması ilə xarakterizə olunur ki, aşağıda onun məzmunun müvafiq aspektlərini təhlil edəcəyik.

Qeyd etmək lazımdır ki, cinayət prosesi nəzəriyyəsinə az tədqiq olunan mövzulardan olmasına baxmayaraq hər bir müəllif preyudisiyaya özünəməxsus anlayış vermişdir. Elmi ədəbiyyatda verilən anlayışların ətraflı təhlilindən yan keçməklə onun ən mühüm xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün preyudisiyanın mahiyyətinə və həyata keçirdiyi funksiyalara qısaca olaraq nəzərdən keçirmək zəruridir.

Preyudisiya qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarlarının zəruri əlamətlərindən biri olan preyudisiallıq əsasında əmələ gəlir. Qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının bu xüsusiyyətinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müvafiq məhkəmə qərarında müəyyənləşdirilmiş hallar sonradan yenidən mühakimə icraatına düşdükdə onları təkrarən araşdırmaq zərurəti olmur və həmin hallar qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarında müəyyənləşdirildiyi kimi qəbul olunur. Yəni müvafiq hallar artıq müəyyənləşdirildiyi üçün onun təkrarən araşdırılmasına heç bir zərurət qalmır, sonradan bu halların yenidən araşdırılması prosesual qənaət baxımından məqsədemüvafiq hesab oluna bilməz.

Bununla yanaşı, yaddan çıxarmaq olmaz ki, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı cəmiyyətin ədalət mühakiməsinin inamının əsasıdır. Bu aktın məzmununda əks olunmuş məlumatların mötəbərliyini digər mühakimə icraatı orqanın nəzərə almaması, ona etibar etməməsi dövlətin adından çıxarılan və qanuni qüvvə almış məhkəmə qərarına verilən əhəmiyyəti kiçiltmiş olur. Nəticə etibarilə qeyd etdiklərimiz ədalət mühakimə orqanı aktının nüfuzunun cəmiyyətdə aşağı düşməsinə səbəb olacaqdır ki, bu da, müasir dövrdə hüquqi dövlətin əsas tələblərinə zidd hesab olunur.

Göründüyü kimi, məhkəmə qərarının preyudisiallığının mahiyyətində, eyni zamanda, həm prosesual qənaət, həm də məhkəmə qərarlarının nüfuzunun qorunması və ya stabilliyinin təmin edilməsi heç bir məntiqi ziddiyyət yaratmır, əksinə bu müddəalar arasında düz mütənəsbilik vardır. Lakin preyudisiyanın mahiyyətinin qavranılmasında digər faktorlar dolaşılığa və məsələnin birmənalı şəkildə həll edilməsinə mane olur. Belə ki, cinayət prosesindən məlum olduğu kimi, hər bir hakim qərarını qanuna və daxili inamına əsaslanmaqla qəbul edir, iş üzrə mövcud və ya zəruri olan sübut bazasına əsaslanır və heç bir sübutun onun üçün qabaqcadan müəyyən edilmiş hüquqi qüvvəsi yoxdur. Başqa sözlə, hakim müvafiq qərarının qəbulu zamanı müstəqildir və bu müstəqilliyə müdaxilə yolverilməzdir. Bununla da, hakim iş üzrə əvvəllər qəbul edilmiş və qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarında müəyyənləşdirilmiş halların həqiqətə (burada faktlara uyğunluğu nəzərdə tutulur.) uyğun olmadığı qənaətinə gələrsə, belə olan halda o, öz daxili inamına əsaslanmaqla müstəqil qərar qəbul etməlidirsə, yuxarıda məhkəmə qərarının stabilliyi və prosesual qənaətin iş üzrə həqiqətin müəyyənləşdirilməsi məqsədinə uyğunlaşması zərurəti yaranmış olur.

Preyudisiallığın mahiyyətinin həqiqətin müəyyənləşdirilməsi məqsədinə uyğunluğunun çətinliyi və mürəkkəbliyinə baxmayaraq, bu məsələnin hüquq sistemlərinə uğurlu həlli yolları məlumdur. Bəzi ölkələrdə (Məsələn Rusiya Federasiyası CPM-ində 2009-cu ilədək məsələ belə tənzimlənirdi), preyudisiya institutu hakimin şübhələnmək hüququ saxlanılmaqla, ümumi qayda kimi, prosesual qənaətə və məhkəmə qərarının stabilliyinə istinad olunmaqla tətbiq edilir. Bir sıra ölkələrdə (Məsələn, Avstriyada) isə, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı müstəqil sübut növündən heç nə ilə fərqləndirilmir. Preyudisiallığın mahiyyətini qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarlarının ümumməcburilik xüsusiyyəti vasitəsilə sübutetmə predmeti baxımından bir-biri ilə əlaqəsi olan işlərin araşdırılması zamanı ilk qərarın hüquqi qüvvəsi kimi başa düşmək olar.

Bu baxımdan prof. R.İsgəndərovun preyudisiyanı “əvvəlki məhkəmə qərarları və hökmlərində əks olunmuş fakt və hüquqi nəticələrin **ibtidai araşdırma orqanları və məhkəmə üçün əhəmiyyəti**” kimi izahını(5, s.22) məsələnin mahiyyətinin əsas əlamətlərinin anlayışda ifadə olunmaması kimi qiymətləndirmək lazım gəlir. Preyudisiyanın məhkəmə qərarının preyudisiiallıq əlamətinin sübutetmə qaydası kimi ifadəsi olduğunu nəzərə alsaq, onda, belə bir məqamı da qeyd etməliyik ki, məhkəmə qərarının preyudisial əhəmiyyəti onun digər prosesual əhəmiyyətini deyil, məhz prosesual məcburiliyin təzahürünü ifadə edir.

Məhkəmə qərarının preyudisiiallıq xüsusiyyəti əsasında AR CPM-də preyudisiya institutunun təsbit olunmasına baxmayaraq, AR CPM-in 139.0-cı maddəsinə görə cinayət təqibi üzrə icraat zamanı sübutetmə predmetinə aid olan hallar *yalnız* (kursiv bizimdir) sübutlara əsasən müəyyən edilir. Bu da, bizə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarında sübutetmə predmetinə aid olan məsələ müəyyən edildiyi halda həmin qərarı sübut növü kimi nəzərdən keçirməyə əsas verir. Fikrimizcə, belə bir hal bu iki məsələ arasında nəzəri dalanın yaranmasına gətirib çıxarır.

Qeyd olunanları ümumiləşdirərək, preyudisiyanın cinayət prosesi nəzəriyyəsidəki anlayışını **“qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktlarında əks olunmuş halların (fakt və hüquqi nəticələrin) ibtidai araşdırma orqanları və məhkəmə tərəfindən əlavə araşdırılmadan istifadə etmək imkanı”** kimi ifadə etmək olar. Bu anlayışa qarşı çıxanların əsas arqumenti ondan ibarət olacaqdır ki, burada məhkəmə aktının təkzibolunmazlıq xüsusiyyəti nəzərə alınmamışdır və preyudisiyanın bu cür şərhli məhkəmə qərarının nüfuzunu aşağı sala bilər. Bu məsələyə də, AR CPM-in 142-ci maddəsinin təhlili əsasında izah verəcəyik.

1.1. Həqiqət Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesinin bütün institutlarına müəyyənedici təsir göstərən determinant kimi

Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində preyudisiya institutunun hansı məzmununda tənzimlənməsi məsələsindən əvvəl preyudisiyanın mahiyyəti ilə bilavasitə bağlı olan həqiqət məsələsinə qısaca olaraq diqqət ayırmağı zəruri hesab edirik. Belə ki, bu, həm iki anlayış arasında qarşılıqlı əlaqənin, həm də preyudisiyanın mahiyyətinin qanunvericiliyin mövqeyi baxımdan qiymətləndirilməsi üçün mühüm nəzəri-metodoloji əhəmiyyət kəsb edir.

Məlumat üçün bildirək ki, 18 mart 2009-cu il tarixində AR Konstitusiyasının 125-ci maddəsinə “məhkəmə icraatı həqiqətin müəyyən edilməsini təmin etməlidir” məzmununda VII hissənin əlavə olunması ilə məhkəmə qərarının hər bir halda həqiqəti əks etdirməsi müddəası konstitusion norma-prinsipə çevrilmiş oldu.

Preyudisiya institutunun məntiqi əsası olan qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının həqiqiliyi prezumpsiyanın mahiyyəti də məhz, həqiqətin müəyyənləşdirilməsi prinsipindən irəli gəlir. Belə ki, hər bir halda qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının həqiqiliyi ona görə prezumpsiya (ehtimal) olunur ki, bu qərar, qarşısında həqiqətin müəyyənləşdirilməsi məqsədi olan və buna nail olmaq üçün kifayət qədər prosesual vasitələrin olduğu icraatın nəticəsi kimi qəbul olunur. Prezumpsiya sözünün hərfi mənasının latın dilindən tərcümədə *praesumptio* – ehtimal, fərziyyə olduğunu nəzərə alsaq, onda prosesual ədəbiyyatda formalaşmış o fikrə istinad etməliyik ki, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının həqiqiliyi hər bir halda ehtimal və ya fərziyyə olunur. Bu da, AR Konstitusiyasının 125-ci maddəsinin VII-ci hissəsi ilə ziddiyyət təşkil edir. Yeri gəlmişkən, hüquq ədəbiyyatında prezumpsiyanın hüquqda ehtimal, fərziyyə kimi nəzərdən keçirilməsinin doğru olmaması ilə bağlı fikirlər də mövcuddur.(7, s.73)

Göründüyü kimi, Azərbaycan mühakimə icraatında həqiqətin müəyyən edilməsi müddəası konstitusion normadır və bu norma preyudisiyanın mahiyyətində ifadə olunmalıdır.

Lakin burada digər vacib məsələ ondan ibarətdir ki, preyudisiiallıq əlaməti müxtəlif növ mühakimə icraatı şəklində həyata keçirilən məhkəmə icraatı nəticəsində qəbul edilən məhkəmə aktlarının hər birinə aiddirmi? Bunun müəyyənləşdirilməsi üçün, ilk növbədə, mühakimə icraatlarının bütün növləri çərçivəsində həqiqətin müəyyən edilməsinin məqsəd və ya prinsip olub-olması məsələsi ilə yanaşı, həm də kifayət qədər prosesual vasitələrin olub-olmadığını aydınlaşdırmaq zəruridir.

AR Konstitusiyasının 125-ci maddəsinin VII hissəsində məhkəmə icraatının həqiqəti müəyyənləşdirməli olmasının nəzərdə tutulmasına baxmayaraq Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra AR MPM) bir çox müddəalarının sistemli təhlili onu deməyə əsas verir ki, qanunla məhkəmənin üzərinə həqiqəti müəyyənləşdirmək vəzifəsi qoyulmamışdır və iş üzrə həqiqətin müəyyənləşdirilməsi, bir çox hallarda, mülki-prosessual hüququn mahiyyətinə və əsas təyinatına (tərəflər arasındakı mübahisənin həllinə), ziddir. Mülki prosesdə məhkəmə həqiqətə nail olmaq üçün yalnız işin hərtərəfli, tam və obyektiv tədqiqinə lazımi şərait yaradır. Həqiqətin müəyyən olunmasının prinsip kimi işlərin hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması məzmununda ifadə olunmasını nəzərə alsaq, onda qeyd etmək lazımdır ki, AR MPM-in 14-ci maddəsinə əsasən məhkəmə həqiqətə nail olmaq üçün işdə iştirak edən şəxslərə onların prosesual hüquq və vəzifələrini izah etməklə, görülməyəcək, yaxud görülməyəcək hərəkətlərin nəticələri barədə onları xəbərdar etməklə, onların prosesual hüquqlarının həyata keçməsinə kömək göstərməklə buna şərait yaradır. Bu icraat çərçivəsində qəbul olunmuş məhkəmə qərarlarının həqiqiliyini prezumpsiya (ehtimal) etmək olar.

İnzibati prosesual icraat üzrə qəbul edilmiş məhkəmə qərarlarının preyardisiallığı məsələsinin dəqiqləşdirilməsi üçün həqiqətin inzibati-prosessual icraatın prinsipi olub-olmamasını müəyyənləşdirmək də zəruridir. Ona görə də, həqiqətin AR inzibati-prosessual qanunvericiliyin prinsip olub-olmamasına da qısaca nəzər yetirək.

Azərbaycan Respublikasında yeni bir hüquq sahəsi olan inzibati prosesual hüquq normaları 1 yanvar 2011-ci il tarixində qüvvəyə minən AR İnzibati-Prosessual Məcəlləsi (bundan sonra AR İPM) ilə müəyyənləşdirilmişdir. Bu məcəllənin 12-ci maddəsində məhkəmənin həqiqəti müəyyənləşdirmək vəzifəsi nisbətən fərqli məzmununda təsbit olunmuşdur. Belə ki, həmin maddəyə əsasən məhkəmə proses iştirakçılarının izahatları, ərizə və təklifləri ilə, onların təqdim etdikləri sübutlarla və işdə olan digər materiallarla kifayətlənməyərək, mübahisənin düzgün həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün faktiki halları xidməti vəzifəsinə görə araşdırmağa, həmçinin, müstəqil şəkildə öz təşəbbüsü ilə və ya proses iştirakçılarının vəsatətinə əsasən digər zəruri sübutları toplamağa borcludur. Məhkəmə tərəflərdən əlavə məlumat və sübutlar tələb edə bilər.

Fikrimizcə, qeyd olunanlar əsasında birmənalı şəkildə iddia etmək olar ki, inzibati prosesual icraat çərçivəsində qəbul edilmiş və qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarlarının həqiqiliyini prezumpsiya (ehtimal) etmək olar. Amma uzun illər ərzində mülki (bunu inzibati prosesə də aid etmək olar) və cinayət prosesi çərçivəsində həqiqətin müəyyən edilməsi vasitələrinin eyni olmadığı barədə fikirlər mövcuddur.

1.2. Azərbaycan cinayət-prosessual qanunvericiliyində de lege lata mənasında preyardisiya institutu
Preyardisiya ilə bağlı məsələlər AR CPM-in iki fərqli maddəsində tənzimlənmişdir. Belə ki, AR CPM-in 65-ci maddəsi "Prosessual qərarların preyardisial əhəmiyyəti" və 142-ci maddəsi "Preyardisiya" kimi adlandırılmışdır. Bu maddələrin məzmunun təhlili onu deməyə əsas verir ki, mahiyyət etibarilə 65-ci maddə olmadan da, preyardisiya ilə bağlı münasibətləri 142-ci maddə ilə tənzimləmək mümkündür. Ona görə də, AR CPM-in 65-ci maddəsinin CPM-dən çıxarılması barədə irəli sürülən fikirlərə haqq qazandırmaq olar.

Sübut hüququnun tərkib hissəsi olan preyardisiya institutunun preyardisiallığın sübut etmə qaydası kimi ifadə olunmasını nəzərə alaraq onu CPM-in 142-ci maddəsi əsasında təhlil edəcəyik. AR CPM-in 142.1-ci maddəsində göstərilir: "Cinayət təqibi üzrə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü cinayət təqibi üzrə icraatda həm müəyyən olunmuş hallara, həm də onların hüquqi qiymətinə görə təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə üçün məcburidir".

Göründüyü kimi, AR CPM-ə görə hakim araşdırdığı iş üzrə sübut etmə predmetinə daxil olan hallar və onların hüquqi qiymətləndirilməsinə münasibətdə qanuni qüvvəyə minmiş digər məhkəmə hökmünün məzmununu olduğu kimi tətbiq etməlidir. Bu zaman hakimin həqiqəti öz daxili inamına əsasən müəyyənləşdirmək səlahiyyəti mövcud deyildir. Yəni, əgər hakimin araşdırdığı işlə əlaqəli digər məhkəmə hökmündə müəyyənləşdirilmiş hallar və ona verilən hüquqi qiymət barədə əsaslı və hətta, sübutlara əsaslanan nəticələri olsa belə, onun qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmünü

tətbiq etməkdən başqa çıxış yolu yoxdur. Çünki AR CPM-in 142-ci maddəsində bu hal nəzərdə tutulmur və müvafiq olaraq AR CPM-in 141.1.3-cü maddəsinə görə məhkəmə üçün preyardisial qaydada məcburi qüvvəyə malik qərarla müəyyən edilmiş hallar sübut edilmiş hesab olunur.

CPM-in 142.1-ci maddəsinin məzmunu onu deməyə əsas verir ki, qanunverici cinayət işləri üzrə qəbul olunmuş və qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmü digər işlərə baxılması zamanı yenidən araşdırmağa yol vermir və bununla da, cinayət prosesində həqiqətin müəyyən edilməsi prinsipinə deyil, məhkəmə hökmünün stabilliyi müddəasına üstünlük vermişdir. Bu zaman həqiqətin məhkəmə icraatında müəyyənləşdirilməsi vəzifəsi əvvəlki məhkəmə icraatı çərçivəsində müəyyənləşdirildiyi müddəasına əsaslanır, yəni barəsində baxılan iş üzrə qanuni qüvvəyə minmiş hökmdə artıq həqiqət müəyyən olunduğu üçün onu mübahisələndirməyə ehtiyac yoxdur. Yeri gəlmişkən, bu halda qanunun ziddiyyətlərin aradan qaldırılması funksiyasına üstünlük verdiyini demək də mümkün deyildir. Bunu deməyə əsas verən hal CPM-də əlavə kassasiya institutunun mövcudluğudur.

CPM-in 142.1-ci maddəsi eyni zamanda ittiham, müdafiə və məhkəmənin cinayət işi üzrə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmündə müəyyənləşdirilmiş və qiymətləndirilmiş hallar barəsində sübut etmə predmetinin müəyyən edilməsi üzrə sübut etmə fəaliyyətini (xüsusilə sübutların toplanması və qiymətləndirilməsi üzrə fəaliyyətini) tam mənada məhdudlaşdırır.

AR CPM-in 142.2-ci maddəsinə görə isə mülki işlər üzrə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmənin qərarı cinayət işi üzrə icraatda təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəməyə yalnız hadisənin yaxud hərəkətin olub-olmaması hissəsində məcburidir və bu qərar təqsirləndirilən şəxsin təqsirli olub-olmamasını əvvəlcədən həll etmir. Başqa sözlə, əgər mülki iş üzrə məhkəmə qərarında müəyyən olunmuş hadisə və ya hərəkətin olub-olmaması halı ittihamın qanuni, əsaslı və ədalətli həlli üçün əhəmiyyət kəsb edirsə, onun təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən yenidən yoxlanması qadağan olunur və məsələ qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarında olduğu kimi həll olunur.

Bununla yanaşı, təhlil olunan maddənin məzmunundan aşağıdakı nəticələri çıxarmaq olar:

1. AR CPM mülki mühakimə icraatı qaydasında baxılan mülki işlər üzrə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının preyardisiallığını müəyyən məsələlərdə, yəni "hadisənin yaxud hərəkətin olub-olmaması hissəsində (bu hadisə və ya hərəkət cinayət işi üzrə hər bir halda sübut etmə predmetinə daxil olan "halı" nəzərdə tutur)" [2] məhdud mənada qəbul edir;

2. Müvafiq məsələlər üzrə məhkəmə qərarında müəyyən olunan hal cinayət işi üzrə sübut etmə predmetinə aid olduqda müvafiq halın olub-olmaması ilə əlaqəli cinayət-prosessual fəaliyyət həyata keçirmək imkanı nəzərdə tutulmur, yəni burada müvafiq məhdud mənada təkzibedilməz preyardisiya növü nəzərdə tutulur;

3. Cinayət işi üzrə sübut etmə predmetinə daxil olan halın olub-olmaması mülki işlər üzrə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarında müəyyənləşdirilməsi iş üzrə təqsirləndirilən şəxsin təqsirli olub-olmamasını, yəni onun təqsiri məsələsini həll etmir. Özlüyündə bu o deməkdir ki, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı ilə müəyyənləşdirilən hadisə və ya hərəkətinin olub-olmaması təqsirləndirilən şəxsin təqsiri ilə bağlı olduqda bu halların təkzibedilməz preyardisiallığı tanınmır. AR CPM-in 142.2-ci maddəsinin məzmununda vacib məsələlərdən biri də, burada məhkəmə qərarının məhz hansı növünün nəzərdə tutulmasının aydın olmamasıdır. Lakin kontekstə görə aydındır ki, burada qanun məhkəmə qətnaməsini nəzərdə tutmuşdur. Belə ki, mülki mühakimə icraatında hadisə və ya hərəkətin olub-olmaması işə mahiyyəti üzrə baxılarkən müəyyən olunduğu üçün, bu, yalnız məhkəmə qətnaməsi ilə müəyyən olunur. Fikrimizcə, buna görə də, ədəbiyyatda məsələnin həllində müvafiq məhkəmə qərarının növünün müəyyən edilməməsinin problemləli məqam kimi nəzərdə keçirilməsini əsaslı hesab etmək olmaz.

Qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilikdə yalnız cinayət və mülki mühakimə icraatı çərçivəsində qəbul olunan məhkəmə qərarlarının preyardisiallığı məsələsi tənzimlənmişdir. İnzibati-prosessual qanunvericilik və inzibati xətalər üzrə qəbul olunmuş məhkəmə qərarlarının preyardisiallığı məsələsi isə, ümumiyyətlə, hüquqi tənzimləmədən kənar qalmışdır. Heç

şübhəsizdir ki, bu növ qərarlarda müəyyən edilmiş hallar cinayət işinin araşdırılması zamanı əhəmiyyət kəsb edə bilər. Müvafiq məhkəmə qərarlarının cinayət prosesində əhəmiyyəti M.S.Stroqoviçin sovet cinayət prosesində məhkəmə qərarları barədə dediyi fikirlər çərçivəsində həll etməyə heç də mane olmur. Lakin yuxarıdakı qısa təhlildən aydın olduğu kimi, İnzibati-Prosessual Məcəllə bu icraat çərçivəsində həqiqətin müəyyənləşdirilməsini məhkəmənin üzərinə vəzifə kimi qoyur və bu növ qərarların həqiqiliyi prezumpsiyasına əsaslanmaqla onların preyardisiallığını qanunda təsbit etmək mümkündür və bu, AR CPM-in 142-ci maddəsinin məzmununun məntiqi davamı olardı.

Preyardisiya ilə bağlı nəzəri əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri də, ibtidai araşdırma orqanlarının qəbul etdiyi qərarların preyardisiallığı məsələsidir. Belə ki, AR CPM-in 65.1-ci maddəsində qeyd olunur ki, "cinayət prosesini həyata keçirən orqanın ləğv edilməmiş qərarı həmin məsələ üzrə yeni qərar çıxarılmasına yol vermir. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı, **şəxsin cinayət təqibini istisna edən qərarlardan başqa**, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının çıxarılması ilə əlaqədar məcburi qüvvəyə malik deyildir".

Maddənin məzmununun qrammatik şərhini onu deməyə əsas verir ki, **şəxsin cinayət təqibini istisna edən qərarları** hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının çıxarılması ilə əlaqədar məcburi qüvvəyə malikdir və məhkəmə hökmü və digər yekun qərarının çıxarılması zamanı məsələni bu qərarlara uyğun olaraq həll etməli və ya müvafiq halda ümumiyyətlə işin baxılmasına xitam verməlidir. Belə ki, bu növ qərarların dairəsi AR CPM-in 39.1.6 və 39.1.7-ci maddəsində cinayət təqibini istisna edən hallar kimi əks olunmuşdur. Müvafiq qərarlara şəxs barəsində eyni ittiham üzrə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü və ya digər məhkəmənin cinayət təqibini qeyri-mümkün edən ləğv edilməmiş qərarı və təhqiqatçının, müstəntiqin və ya prokurorun cinayət işi başlanmasının rədd edilməsi və ya ona xitam verilməsi haqqında ləğv edilməmiş qərarı aiddir. Bu növ qərarların məhkəmə üçün hüquqi qüvvəsinin cinayət prosesində qərarların preyardisiallığını müəyyənləşdirən maddənin məzmununda əks olunmasının nəzəri baxımdan doğru olub-olmaması məsələsinin təfərrüatına varmadan qeyd etməliyik ki, burada qərarların istisnalığı ilə preyardisiallıq əlamətləri qarışdırılmışdır. Xüsusilə şəxs barəsində eyni ittiham üzrə təhqiqatçının, müstəntiqin və ya prokurorun cinayət işi başlanmasının rədd edilməsi və ya ona xitam verilməsi haqqında ləğv edilməmiş qərarının məhkəmə üçün preyardisiallığının müəyyənləşdirilməsi işi həll etmə funksiyasının faktiki olaraq təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən həyata keçirilməsinin təzahürüdür ki, hətta bu halda məhkəmənin həmin qərara uyğun olaraq işi həll etmək vəzifəsi təsbit olunur.

II. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin tələbləri və de lege lata mənasında preyardisiya institutu: müqayisəli təhlil

II.1. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin tələbləri

Konvensiyanın 6-cı maddəsinə görə hər kəsin ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ vardır. Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna görə,

1. Hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən və ya ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsi ilə, əgəlabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir. Məhkəmə qərarı açıq elan edilir, lakin demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai qayda və ya milli təhlükəsizlik mülahizələrinə görə, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanların maraqları və ya tərəflərin şəxsi həyatının müdafiəsi bunu tələb etdikdə yaxud məhkəmənin fikrincə, aşkarlığın ədalət mühakiməsinin maraqlarını poza biləcəyi xüsusi hallar zamanı ciddi zərurət olduqda mətbuat və ictimaiyyət bütün proses boyu və ya onun bir hissəsində məhkəmə iclasına buraxılmaya bilər.

2. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs onun təqsiri qanun əsasında sübut edilənədək təqsirsiz hesab edilir.

3. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs ən azı aşağıdakı hüquqlara malikdir:

a) ona qarşı irəli sürülmüş ittihamın xarakteri və əsasları haqqında onun başa düşdüyü dildə dərhal

və ətraflı məlumatlandırılmaq;

b) öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq;

c) şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsi ilə özünü müdafiə etmək ya müdafiəçinin xidmətini ödəmək üçün vəsaiti kifayət etmədiyi zaman, ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə, belə müdafiədən pulsuz istifadə etmək;

d) onun əleyhinə ifadə vermiş şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsi hüququna malik olmaq və onun əleyhinə ifadə vermiş şahidlər üçün eyni olan şərtlərlə onun lehinə olan şahidlərin çağırılması və dindirilməsi hüququna malik olmaq;

e) məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşürsə və ya bu dildə danışı bilmirsə, tərcüməçinin pulsuz köməyindən istifadə etmək.

Məlum olduğu kimi, Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna tək cə Konvensiya deyil, Avropa Məhkəməsinin ayrı-ayrı işlər üzrə qəbul etdiyi qərarlar da daxildir. Yəni, Konvensiyanın maddələri məhz Məhkəmənin qərarlarında bu maddələrə verilən şərhlərdəki məzmun əsasında başa düşülür. Bu tədqiqat çərçivəsində ədalətli məhkəmə araşdırılması hüququnun bütün tələblərini deyil, yalnız “hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən və ya ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz **məhkəmə vasitəsi ilə**, ağlabatan müddətdə işinin **ədalətli** və açıq **araşdırılması hüququna malikdir**” və “**cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs onun təqsiri qanun əsasında sübut edilənədək təqsirsiz hesab edilir**” göstərişlərini daha ətraflı təhlil edəcəyik.

II.1. a. İlk öncə bildirməliyik ki, “məhkəmə araşdırması” anlayışı prosesin çəkişmə xarakterli olmasını tələb edir. Cinayət işləri üzrə məhkəmə araşdırmasının çəkişmə xarakterli olması onu ifadə edir ki, həm ittiham, həm də müdafiə tərəfi üçün qarşı tərəfin təqdim etdiyi qeydlərdən və sübutlardan xəbərdar olmaq və onlar barəsində izahat verməkdə tərəflər bərabər imkanlar malik olmalıdır. Bu müddəanın zəruriliyi Azərbaycana qarşı olan işlərdə də qeyd olunmuşdur. Belə ki, 17 yanvar 2008-ci il tarixli Abbasov Azərbaycana qarşı işində 30-cu bənddə Məhkəmə xüsusi olaraq qeyd edir ki, ədalətli məhkəmə baxışı hüququ özündə tərəflərin bərabərliyi hüququnu cinayət işlərinə çəkişmə prinsipi əsasında baxılması hüququnu ehtiva edir. Bu, o deməkdir ki, həm ittiham, həm də müdafiə tərəfinə məhkəməyə təqdim edilmiş bütün sübutlar və yazılı qeydlər barədə məlumat verilməli və onlar həmin sübutlar və qeydlər barədə izahat vermək imkanına malik olmalıdırlar (bax: Brandstetter Avstriyaya qarşı, 28 avqust 1991-ci il məhkəmə qərarı, A Seriyası, ərizə № 211, səh.27, § 66-67).(9)

Bununla yanaşı, elmi ədəbiyyatda da bildirildiyi kimi, Avropa Məhkəməsinin Presedent hüququnda ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun tərkib hissəsi kimi çəkişmə prinsipi məhkəmə baxışında üsul və vasitələrin seçimində tərəflərin bərabərliyi kimi başa düşülür.(6, s.64)

Beləliklə də, ədalətli araşdırma hüququna görə tərəflər məhkəmə araşdırmasında bərabər hüquqlara malik olmalıdırlar ki, bu zaman prosesdə özünün seçdiyi mövqeni müdafiə edə bilsinlər.

II.1.b. Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun digər bir elementi təqsirsizlik prezumpsiyasıdır. Təqsirsizlik prezumpsiyasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs onun təqsiri qanun əsasında sübut edilənədək təqsirsiz hesab edilir.

İlk öncə, qeyd etməliyik ki, Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnda bu müddəanın müxtəlif aspektləri ilə bağlı ümumi qaydalar mövcuddur. Preyudisiya institutu üçün məsələnin həm də müdafiə hüququnun təmin olunması zəruriliyi aspektindən nəzərdən keçirmək vacibdir. Məhkəmə Minelli İsviçərəyə qarşı işində 37-ci bənddə göstərir ki, təqsirləndirilən şəxsin təqsiri qanuna uyğun olaraq sübuta yetirilməyibsə, **xüsusən müdafiə hüquqlarının həyata keçirmək imkanı verilməyibsə**, onun barəsindəki məhkəmə qərarında onun təqsirkar olduğu barədə fikir ifadə edilərsə, təqsirsizlik prezumpsiyası pozulur. Bu, hətta formal qərarın olmadığı hallara da aiddir, bunun üçün sadəcə məhkəmənin təqsirləndirilən şəxsi təqsirkar hesab etdiyini düşünmək üçün müəyyən əsasların olması kifayətdir.(4, s.60)

II. 2. *İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin tələbləri baxımından de lege lata mənasında preyudisiya institutunun təhlili*

Preyudisiyanın AR CPM-dəki məzmununun təhlili göstərdi ki, burada məhkəmə hökmünün tam mənada, mülki işlər üzrə məhkəmə qərarının məhdud mənada təkzibedilməz preyudisiya növü ifadə olunmuşdur. Müvafiq hallarda təqsirləndirilən şəxsin onları mübahisələndirmək və inkar etmək, **xüsusən müdafiə hüquqlarını həyata keçirmək imkanı** faktiki olaraq olmur. Qeyd etməliyik ki, CPM-in 142-ci maddəsinin maraqlı cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, 142.2-ci maddədə müvafiq mülki işlər üzrə qərarın preyudisial hissəsinin “təqsirləndirilən şəxsin təqsirli olub-olmaması nəticəsini əvvəlcədən həll etmir” müddəası qeyd olunsada, belə bir müddəa məhkəmə hökmlərinin preyudisiallığını müəyyənləşdirən 142.1-ci maddədə göstərilməmişdir.

Preyudisiya institutunun məhz prosesin parçalanması səbəbindən meydana gəlməsini nəzərə alsaq və buraya müvafiq zəruri səbəblərdən birinin də, qanuni qüvvəyə minmiş hökmün çıxarılması zamanı şəxsin və ya şəxslərin prosesdə iştirakının mümkünsüzlüyü ilə əlaqədar olaraq onun barəsində icraatın dayandırılması və ayrılmasının qanunvericilik qaydası olduğunu əlavə etsək, onda belə bir məntiqi nəticə çıxartmalıyıq ki, faktiki olaraq qanuni qüvvəyə minmiş hökmün baxıldığı prosesdə iştirak etmək, ittiham tərəfinin irəli sürdüyü ittihamı inkar və ya təsdiq etmək, iş üzrə sübut etmə predmetinə dair hallar barəsində özünün mövqeyini seçməklə müvafiq sübutlar təqdim etmək və bununla bağlı olan **müdafiə hüquqlarının həyata keçirmək imkanı da daxil olmaqla** digər hüquqlarını həyata keçirmək imkanı olmayan təqsirləndirilən şəxsin ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu məhdudlaşdırmaqla (bəzən məhrum olunmaqla) onun barəsində hökm çıxarmış olur. Çünki birinci prosesdə iştirak etməyən təqsirləndirilən şəxsin ikinci prosesdə qanuni qüvvəyə minmiş hökmdə sübut etmə predmetinə daxil olan halları mübahisələndirmək, ümumiyyətlə onların müəyyənləşdirilməsi prosesində iştirak etmək imkanı olmayacaqdır. Bu fikri qəbul etməyənlər ona istinad edə bilərlər ki, AR CPM-in 142.1-ci maddəsində müdafiə tərəfinin müvafiq imkanlarını məhdudlaşdıran hər hansı bir qayda yoxdur. Lakin yaddan çıxarmaq olmaz ki, cinayət işi üzrə təqsir və sübut etmə predmetinə daxil olan digər hallar barəsində qərar qəbul etmək səlahiyyəti olan yeganə orqan məhkəmədir və müvafiq maddədə onun üçün işi əvvəlki iş kimi həll etmək vəzifəsi müəyyənləşdirilmişdir.

Qeyd olunanları ümumiləşdirərək hesab edirik ki, AR CPM-in 142.1-ci maddənin ədalətli məhkəmə araşdırılması hüququna uyğun olmadığı açıq-aydın müşahidə olunur.

III.1. *Problemin həllinə dair mülahizələr*

Hesab edirik ki, qeyd olunan problemlərin həlli qaydasına keçməzdən əvvəl, o məsələni dəqiqləşdirmək zəruridir ki, qanunvericilik səviyyəsində bütün məhkəmə aktlarının preyudisiallığı tanınmalıdır? Daha sonra seçilən konsepsiyaya uyğun olaraq preyudisiya institutunun həlli qaydasını təklif etmək olar. Problemin həlli ilə bağlı fikirlərimiz aşağıdakılardan ibarətdir.

Hesab edirik ki, ədəbiyyatda İ.Y.Foynitskidən bəri ümumi qəbul edilmiş o fikir doğrudur ki, həqiqətin müəyyənləşdirilməsi üçün kifayət edən prosessual vasitə və üsullar yalnız cinayət mühakimə icraatında mövcuddur. Eyni zamanda cinayət mühakimə icraatının prinsiplərinin, xüsusilə hakimlərin müstəqilliyi və sübutların qiymətləndirilməsi prinsiplərinin istənilən cinayət-prosessual hüquq institutu çərçivəsində gözlənilməsinin zəruriliyini qeyd etmək yerinə düşərdi. Məhz bu baxımdan qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmünün məhkəmənin şübhələnmək hüququnu saxlamaqla onun preyudisiallığını qəbul etmək olar və bu, zəruridir. Əks halda, məhkəmə hökmünün stabilliyini və nüfuzunu təmin etmək mümkün olmayacaqdır. Bununla yanaşı, təqsirləndirilən şəxsin təqsiri məsələsində qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmünün preyudisiallığının qəbul edilməsi yolverilməzdir.

Digər icraatlar üzrə qəbul olunmuş və qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarlarının, hətta müvafiq icraatlar çərçivəsində həqiqətin müəyyənləşdirilməsi prinsip kimi təsbit olunmuş olsa belə, preyudisiallığını ümumiyyətlə qəbul etmək olmaz. Bu növ qərarlar M.S.Stroqoviçin dediyi və V.L.Qolovkonun (10) da qəbul etdiyi kimi, sənəd növündə sübutdan heç bir fərqi yoxdur.

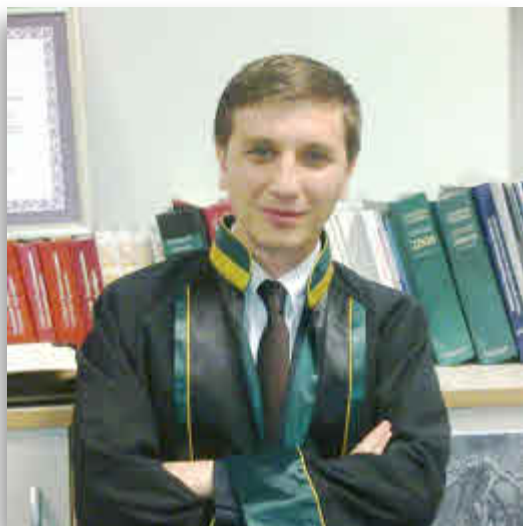
Qeydlər:

[1] Sovet dövründə 1961-ci il CPM-inə qədər əksər müttəfiq respublikaların CPM-lərində mülki işlər üzrə məhkəmə qərarının preyudisiallığı şəklində preyudisiya institutu mövcud olsa da, 1961-ci ildə RSFSR CPM-i istisna olmaqla bütün müttəfiq respublikaların CPM-lərində, həmçinin Azərbaycan SSR CPM-indən də, preyudisiya institutu çıxarıldı;

[2] AR CPM-in 142.2-ci maddəsi 1923-cü il Azərbaycan SSR Cinayət Üsuli-Mühakimə məcəlləsinin 13-cü və 1961-ci ildə RSFSR CPM-nin 28-ci maddəsində ifadə olunmuş məzmunu olduğu kimi təkrarlayır.

İstinadlar:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. 12 noyabr 1995-ci il
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. 1 sentyabr 2000-ci il
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi. 1 sentyabr 2000-ci il
4. ABA ROLİ. Hüquq Maarifçiliyi Cəmiyyəti / Ədalətli Məhkəmə Araşdırması hüququ. Təlim materialları toplusu. Bakı 2012. 339s.
5. Искендеров Р.Г. О преюдициальном значении приговора // Советская юстиция. 1990, №22, С. 22-23
6. Моул Н., Харби К., Алексеева Л.Б. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 6 Право на справедливое судебное разбирательство. Прецеденты и комментарии. М., 2001, 151 с.
7. **Смирнов А.В., К.Б. Калиновский.** Презумпции в уголовном процессе // Российское правосудие. 2008. №4. с. 68-74.
8. Строгович М.С. Учение о материальной истине в уголовном процессе. М., Издательство АН СССР, 1947, 276 с.
9. <http://dejure.az/h-uezr-avropa-mhkmsinin-qrarlar/1113-abbasov-azrbaycana-qar-ikayt--2427105> **17 yanvar 2008-ci il** tarixli Abbasov Azərbaycan qarsı işi. (**Şikayət № 24271/05**)
10. <http://pravo.ru/review/face/view/73251/>

Oktay Məhərrəmov

Vəkillər Kollegiyasının üzvü

BEYNƏLXALQ HÜQUQ NORMALARININ İMPLEMENTASIYASINA DAİR MİLLİ QANUNVERİCİLİYİN İNKİŞAF TARİXİNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Çağdaş dövlətlər, o cümlədən Azərbaycan Respublikası qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri beynəlxalq hüquq normalarının realizəsi üçün şəraitin yaradılmasıdır. Müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan öz dövlətdaxili hüquq normalarını beynəlxalq hüquq normalarına hörmət prinsipi üzərində qurmuşdur. Hələ «Dövlət müstəqilliyi haqqında» Konstitusiya Aktında Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin tanınması bəyan edilmişdir. Bu mövqe sonradan ölkə Konstitusiyasında da inkişaf etdirilmişdir. Bununla da, dövlət tərəfindən öz üzərinə götürülmüş beynəlxalq öhdəliklərin implementasiyası üçün effektiv konstitusion əsas yaradılmışdır. Əsas Qanunumuz Respublikamızda pacta sunt servanda (müqavilələr icra olunmalıdır) prinsipinə müvafiq olaraq beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi prosesinin mühümlüyünü müəyyən etmişdir ki, bu Azərbaycan Respublikasının demokratik ənənələrə sadıqlılığının bariz ifadəsidir.

Son illər Azərbaycan Respublikasının universal və regional xarakterli beynəlxalq təşkilatlara daxil olması və çoxsaylı beynəlxalq müqavilələrə qoşulması ilə səciyyələnir. Həmin müqavilələr müxtəlif sahələrdə məsələlərə həsr edilmişdir. Azərbaycan Respublikası tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri özünün qanunvericilik sisteminə daxil etməklə, beynəlxalq öhdəliklərini yerinə yetirmək yolunu tutmuşdur. Beynəlxalq müqavilələr dövlətlər arasındakı beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsinin, dövlətlərarası əməkdaşlığın inkişafının əsas vasitəsi olmaqla, milli qanunvericiliyin tərkib hissəsinə çevrilməkdədir.

Bu prosesin ayrılmaz hissəsi olan beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasının mahiyyətinin müəyyən edilməsi üçün beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasının ümumi məsələlərinə dair milli qanunvericiliyin inkişafı tarixinə ekskurs əhəmiyyətlidir. İctimai elm olduğu üçün hüquq elmi də öyrəndiyi hadisələrin necə yaranması, hansı inkişaf mərhələləri keçməsi, bu zaman hansı keyfiyyət dəyişikliklərinə məruz qalmasını araşdırır.

Beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasının ümumi məsələlərinə dair müddəalara biz hələ keçmiş Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının qanunvericiliyində rast gələ bilərik.

Belə ki, 1964-cü il 11 sentyabr tarixli qanunla təsdiq edilmiş Mülki Məcəllənin 574-cü maddəsinə əsasən SSRİ-nin beynəlxalq müqaviləsində sovet mülki qanunvericiliyində göstərilənlərdən fərqli olaraq sair qaydalar müəyyən edilmişdirsə, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq olunur. Azərbaycan SSR-in beynəlxalq müqaviləsində Azərbaycan SSR-in mülki qanunvericiliyində nəzərdə tutulardan fərqli olan sair qaydalar müəyyən edilmişdirsə, Azərbaycan SSR mülki qanunvericiliyi barəsində də beynəlxalq müqavilənin qaydası tətbiq edilir [1]. Oxşar müddəalara 1964-cü il 11 sentyabr tarixli qanun ilə təsdiq edilmiş Mülki-Prosessual Məcəllənin 458-ci maddəsində [2], Azərbaycan SSR Mənzil Məcəlləsinin 149-cu maddəsində [3] rast gəlmək olar. Bununla belə 1960-cı il 8 dekabr tarixli qanun ilə təsdiq edilmiş Cinayət Məcəlləsi, 1960-cı il 8 dekabr tarixli qanun ilə təsdiq edilmiş Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, 1971-ci il 10 dekabr tarixli qanun ilə təsdiq edilmiş

Əmək Qanunları Məcəlləsi və 1984-cü il 13 dekabr tarixli qanun ilə təsdiq edilmiş İnzibati hüquqpozmalar haqqında Məcəllə bu məsələyə dair müddəalara malik deyildi.

1991-ci il avqustun 30-da qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında Bəyannamədə təsbit edilmişdi ki, Azərbaycan Respublikasının və onun xalqının mənafeyinə zidd olmayan beynəlxalq paktları, konvensiyaları və başqa sənədləri qəbul edərək, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində, digər beynəlxalq hüquq paktlarında və konvensiyalarında təsbit edilmiş prinsiplərə müvafiq surətdə beynəlxalq birliyin üzvü olan dövlətlər və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən tanınmasına ümid bəsləyərək Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa olunduğu elan edilir [4]. Göründüyü kimi gənc Azərbaycan dövlətinin ilk addımları atılarkən beynəlxalq hüququn əhəmiyyəti diqqət mərkəzində olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktıda bu məsələyə münasibət bildirmişdir. Bu konstitusiya sənədin 16-cı maddəsində müəyyən edilmişdir ki, hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini beynəlxalq hüququn prinsiplər əsasında qurur. Həmin aktın 19-cu maddəsində isə müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası insan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinə, Helsink müşavirəsinin Yekun aktına və hamılıqla qəbul edilmiş başqa beynəlxalq hüquq sənədlərinə qoşularaq, onlarda nəzərdə tutulan bütün hüquq və azadlıqlara vətəndaşların cinsindən, irqindən və milli mənsubiyyətindən, dini e'tiqadından, sosial mənsəyindən, siyasi əqidəsindən və başqa hallardan asılı olmayaraq əməl edilməsini, bu hüquq və azadlıqların maneəsiz həyata keçirilməsini təmin edir [5]. Göründüyü kimi beynəlxalq hüquqa istinadlar və onun əhəmiyyəti hələ 90-cı illərin əvvəllərində ən mühüm əhəmiyyətli sənədlərdə öz əksini tapmışdır. Azərbaycan Respublikasının məhkəmə quruluşu haqqında 26 iyun 1990-cı il tarixli Qanunun 8-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında ədalət mühakiməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və Naxçıvan MSSR-in qanunvericiliyinə tam müvafiq surətdə həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası məhkəmələri qanunla müəyyən edilmiş hallarda SSR İttifaqının və digər müttəfiq respublikaların qanunvericiliyini tətbiq edirlər. Göründüyü kimi bu halda beynəlxalq hüququn tətbiqindən söhbət getmir [6]. Oxşar müddəaya Hərbi tribunallar haqqında 27 may 1992-ci il tarixli Qanunun 3-cü maddəsində də rast gəlmək olardı. Lakin bununla belə Arbitraj məhkəməsi haqqında 25 fevral 1992-ci il tarixli Qanunun mövqeyi bu məsələdə fərqli idi. Belə ki, həmin qanunun 4-cü maddəsində göstərilmişdir ki, Arbitraj məhkəməsi öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, bu Qanunu, Azərbaycan Respublikasının Təsərrüfat Prosesual Məcəlləsini, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarını, habelə Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə bağladığı ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələri və sazişləri rəhbər tutur [7].

Təsərrüfat Prosesual Məcəlləsinin 12-ci maddəsinə əsasən isə müəyyən edilmişdi ki, təsərrüfat mübahisələrinin həlli zamanı tətbiq edilən qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının qanunları, dövlətlərarası ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr və bağlaşmalar, beynəlxalq sazişlərdir. İqtisad məhkəmələri Azərbaycan Respublikasının qanununa və beynəlxalq müqaviləsinə uyğun olaraq xarici hüquq normalarını tətbiq edirlər. Diqqəti cəlb edən müddələrdən biri də hüququn analogiyası zamanı hakimlərin qanunların ümumi əsaslarını və mənasını, özlərinin daxili düşüncəsini, məhkəmə təcrübəsini rəhbər tutmaqla yanaşı müvafiq qərar qəbul edərkən xarici məhkəmə təcrübəsini də rəhbər tutmalı olmaları idi [8].

Qüvvədə olan qanunvericiliyin bu məsələyə dair mövqeyi Arbitraj məhkəməsi haqqında Qanunun mövqeyinə oxşardır. Məhkəmələr və hakimlər haqqında 10 iyun 1997-ci il tarixli Qanunun 2-ci maddəsinə əsasən məhkəmələr və hakimlər haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir. Həmin qanunun 4-cü maddəsində təsbit edilmişdir ki, məhkəmələr işlərə baxarkən Azərbaycan Respublikasının

Konstitusiyasını, qanunlarını və digər qanunvericilik aktlarını, eləcə də Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri rəhbər tuturlar [9].

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyinin əsasları haqqında Konstitusiya Qanununun 11-ci maddəsində göstərilmişdi ki, iqtisadi fəaliyyət məsələlərinə dair Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq sazişləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə bağlanır və Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti tərəfindən təsdiq edilir. Bununla belə qanunun 22-ci maddəsi formal olaraq beynəlxalq sazişləri iqtisadi qanunvericiliyin tərkibinə daxil etməirdi [10].

Ümumiyyətlə beynəlxalq hüquq normalarına müəyyən qədər «ögey» münasibət bu dövrün qanunvericilik praktikasını üçün adi hal idi. Məsələn İcarə haqqında 30 aprel 1992-ci il tarixli, Banklar və bank fəaliyyəti haqqında 7 avqust 1992-ci il tarixli, Antiinhisar fəaliyyəti haqqında 4 mart 1993-cü il tarixli, Müflisləşmə və iflas haqqında 22 iyul 1994-cü il tarixli qanunlar buna misal ola bilər. Göründüyü kimi mühüm sahələri tənzimləyən və beynəlxalq hüquqi nizamlamanı heç də istisna etməyən normativ hüquqi aktlarda beynəlxalq hüququn həmin münasibətlərin tənzimlənməsində hansı mövqeni tutması müəyyən edilməmişdir.

Eyni zamanda bu dövrdə bəzi qanunvericilik aktlarının preambullalarında və ya maddələrinin məzmununda beynəlxalq hüquqa ümumilikdə və ya ayrı-ayrı beynəlxalq sənədlərə qeyri-müəyyən səciyyə daşıyan istinadlara da rast gəlmək olur. Hərbi qulluqçuların statusu haqqında 25 dekabr 1991-ci il tarixli Qanunun 5-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri hərbi qulluqçularının statusu haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsasında, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq-hüquq öhdəliklərini nəzərə almaqla hərbi qulluqçuların hüquqlarını, vəzifələrini və məsuliyyətini müəyyən edən «Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunundan, bu Qanundan və Azərbaycan Respublikasının başqa qanunvericilik aktlarından ibarətdir [11]. Bu məzmununda müddəalar müəyyən edən qanunvericilik aktlarının digər bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onların preambula və maddələrinin məzmununda həmin qanunların müvafiq münasibətləri beynəlxalq hüquq normalarına və öhdəliklərə (bəzən də konkret aktlara) uyğun olaraq nizamlayıcı fəaliyyət göstərmələri göstərilə də həmin qanunların bu sahədə qanunvericiliyin tərkibini müəyyən edən müddəalarında beynəlxalq müqavilələr tənzimləyici vasitə kimi təsbit edilməmişdir. Həmkarlar ittifaqları haqqında 24 fevral 1994-cü il tarixli Qanunun preambulasında müəyyən edilmişdir ki, Bu Qanun İnsan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinə, Beynəlxalq Əmək Təşkilatının konvensiya və tövsiyələrinə, Avropa Sosial Xartiyasına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında həmkarlar ittifaqlarının hüquqlarının, onların üzvlərinin əmək, sosial, iqtisadi hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi üçün fəaliyyət təminatlarını müəyyən edir [12]. Lakin buna baxmayaraq həmin qanunun 3-cü maddəsində beynəlxalq hüququn hansı mövqeyə malik olması müəyyən edilməmişdir. Oxşar və eyni müddəalara Müdafiə haqqında 26 noyabr 1993-cü il tarixli, Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusu haqqında 29 sentyabr 1992-ci il tarixli və Veteranlar haqqında 28 iyun 1994-cü il Qanunlarında rast gəlmək olar.

Qüvvədən düşmüş Hava Məcəlləsinin 2-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının hava sahəsindən hava gəmilərinin uçuşları üçün istifadə olunması bu Məcəllə ilə, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları, Azərbaycan Respublikasının iştirak etdiyi beynəlxalq müqavilələr, habelə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyənləşdirdiyi qaydada təsdiq olunan Azərbaycan Respublikasının hava sahəsindən istifadə haqqında Əsasnamə, Azərbaycan Respublikasının hava sahəsində uçuşların əsas qaydaları ilə və başqa normativ aktlarla tənzimlənir [13]. Hava Məcəlləsi ilə tənzimlənen münasibətlərin xarakterini nəzərə alsaq bu qanunda belə qeyri-müəyyən məzmunlu müddəanın təsbiti məqbul hesab edilə bilməzdi.

Bununla belə bu zaman beynəlxalq hüquq müvafiq münasibətləri tənzimləyən qanunlarla bir sıraya daxil edən normativ hüquqi aktlar da verilirdi. Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət haqqında Qanunun 2-ci maddəsinə əsasən “Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət münasibətləri Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə və onlara müvafiq surətdə qəbul edilən normativ aktlarla, dövlətlərarası müqavilələrlə, habelə Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunvericiliyi ilə, yerli xalq

deputatları Sovetlərinin öz səlahiyyətləri daxilində qəbul etdikləri aktlarla tənzimlənilir. Elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərləri yaratmaq, ixtiralar və kəşflər etmək, səmərələşdirmə təklifləri vermək, sənaye nümunələri, proqram vasitələri və digər intellektual mülkiyyət obyektləri hazırlamaq və bunlardan istifadə etmək sahəsində münasibətlər müəlliflik hüququ və mülki qanunvericiliyin başqa aktları ilə, habelə hökumətlərarası sazişlərlə tənzimlənilir [14]. Göründüyü kimi burada söhbət dövlətlərarası və hökumətlərarası müqavilə və sazişlərdən gedir. Bu halda qanunverici beynəlxalq elementli sənədlərin tənzimləyə biləcəyi münasibətlərin hədlərini azaltmışdır. Belə ki, bu zaman “beynəlxalq müqavilələr” anlayışından istifadə edilməsi daha məqsədemüvafiq olardı. Eyni məzmunlu müddəalara biz Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədi haqqında Qanununda [15] rast gələ bilərik. Bu məsələyə dair Əməyin mühafizəsi haqqında Qanunun 3-cü maddəsinin müddəası diqqəti cəlb edir. Maddədə müəyyən edilmişdir ki, əməyin mühafizəsi haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan Muxtar Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından və bunlara müvafiq surətdə qəbul edilən normativ aktlardan, Azərbaycan Respublikasının təsdiqlədiyi beynəlxalq normativ-hüquq aktlarından və dövlətlərarası müqavilələrdən ibarətdir [16]. Göründüyü kimi bu halda söhbət dövlətlərarası müqavilələrdən əlavə “Azərbaycan Respublikasının təsdiqlədiyi beynəlxalq normativ-hüquq aktlarından” gedir ki bu kifayət qədər qüsurlu anlayışdır və bu anlayışın işlədilməsini uğurlu hesab etmək olmaz. Belə ki, normativ-hüquqi akt anlayışını beynəlxalq münasibətlərin subyektləri tərəfindən yaradılan normalara aid etmək düzgün olmazdı. Bu müddəanın işlədilməsi dövlətlərdən yuxarı dayanmış hansısa suverenin olmasını göstərir ki, bu mübahisəlidir. Bu halda mübahisəli olsada “beynəlxalq hüquqi akt” anlayışı daha münasib ola bilərdi. Bu dövrün qanunlarında bəzən digər anlayışlardan da istifadə edilmişdir. Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Qanunun 2.3-cü maddəsində müəyyən edilmişdir ki, Xarici hüquqi və fiziki şəxslərin Azərbaycan Respublikası ərazisində sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusiyyətləri bu maddənin 1-ci və 2-ci bəndlərində göstərilən qanunvericilik aktları ilə yanaşı «Xarici investisiyaların qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hüquqi öhdəlikləri ilə də tənzim edilir [17]. Bununla belə bu dövrün qanunvericiliyi üçün vahid istilah kimi “beynəlxalq müqavilə” anlayışından istifadə də səciyyəvidir. Rəsmi statistika haqqında Qanunun 4-cü maddəsində müəyyən edilmişdir ki, Statistika haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasından, bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir [18]. Oxşar müddəalara biz Müəssisələr haqqında 1 iyul 1994-cü il tarixli, Lizinq xidməti haqqında 29 noyabr 1994-cü il tarixli Qanunlarda rast gələ bilərik.

Beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyalarının qanunlara daxil edilməsindən əlavə milli hüquq sisteminin normaları ilə beynəlxalq hüquq sisteminin normaları arasında ziddiyyətlər olduqda məsələnin necə həll edilməsi barədə normaların qanunvericiliyə daxil edilməsi də mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyalarını təsbit etmiş bəzi qanunlar eyni zamanda onların mövqeyinə dair müddəalar da təsbit etmişdir. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Qanunun 5-ci maddəsi beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyalarını təsbit etməklə yanaşı, həmin qanunun 21-ci maddəsi müəyyən etmişdir ki, “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsində investisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqli qaydalar müəyyən olunduqda, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir” [19]. Eyni məzmunlu müddəaya biz Xarici investisiyanın qorunması haqqında 15 yanvar 1992-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununda rast gələ bilərik.

Bununla belə bu dövrün xarakterik əlamətlərindən biri ondan ibarətdir ki, qanun beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyalarının qanunlara formal olaraq daxil edilməsi təcrübəsindən istifadə etməsə də dolayısı ilə onun tənzimləyici funksiyalarını qəbul edir və hətta onun tənzimləyici qüvvəsini milli normalardan qüvvəsinə görə daha üstün hesab edirdi.

“Dövlət gənclər siyasəti haqqında” 13 noyabr 1991-ci il tarixli Qanunun 4-cü maddəsi beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyalarının qanuna formal olaraq daxil etməsədə, həmin qanunun 5-ci maddəsi beynəlxalq müqavilələrin üstün tənzimləyici xüsusiyyətini təsbit edirdi. Belə ki, həmin maddədə deyilir: “Azərbaycan Respublikasının imzaladığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan qaydalar Azərbaycan Respublikasının gənclər haqqında qanunvericiliyindəki qaydalardan fərqli olduqda beynəlxalq müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir” [20]. Oxşar müddəalara Kütləvi informasiya vasitələri haqqında 21 iyul 1992-ci il tarixli, Dini etiqad azadlığı haqqında 20 avqust 1992-ci il tarixli, İctimai birliklər haqqında 10 noyabr 1992-ci il tarixli, Ölkədən getmək, ölkəyə gəlmək və pasportlar haqqında 14 iyun 1994-cü il tarixli, Gömrük tarifi haqqında 20 iyun 1995-ci il tarixli Qanunlarda rast gələ bilərik.

Oxşar müddəaya biz hətda ilk məcəllələrımızdən olan 9 noyabr 1991-ci il tarixli Torpaq Məcəlləsində də rast gələ bilərik. Həmin Məcəllənin 115-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsində Azərbaycan Respublikasının torpaq qanunvericiliyindən fərqli qaydalar nəzərdə tutulmuşdursa beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir.

Bu qanunlarda müvafiq sahəni tənzimləyən qanunvericilik aktları bir qayda olaraq qanunun ümumi müddəalar bölməsində müəyyən edilsədə, beynəlxalq müqavilələrin statusu məsələsi adətən “Beynəlxalq müqavilələr” adlanan ayrıca maddə şəklində qanunların yekun müddəalarında təsbit edilirdi. Bununla belə bəzi qanunlarda bu məsələ fərqli qaydada həll edilmişdir. Baytarlıq təbabəti haqqında Qanunun “Baytarlıq təbabəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi” adlanan 2-ci maddəsi beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyaları formal olaraq maddənin mətninə daxil etməsədə, həmin maddənin ikinci hissəsi beynəlxalq müqavilələrin üstün tənzimləyici xüsusiyyətini təsbit etmişdir [21]. Oxşar müddəalara Girov haqqında 15 iyul 1994-cü il tarixli, Mühasibat uçotu haqqında 24 mart 1995-ci il tarixli, İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında 19 sentyabr 1995-ci il tarixli Qanunlarda rast gələ bilərik.

Bu dövrün bəzi qanunvericilik aktları diqqətimizi cəlb etməyə bilməz. Belə ki, Təbiəti mühafizə və təbiətdən istifadə haqqında Qanunun 95-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunları ətraf təbii mühitin mühafizəsi məsələlərinə dair Azərbaycan Respublikasının imzaladığı və təsdiqlədiyi beynəlxalq müqavilələrə və ətraf mühitin mühafizəsinin hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq normalarına uyğun gəlməlidir [22]. Göründüyü kimi burada qanunverici təkcə Azərbaycan Respublikasının imzaladığı və təsdiqlədiyi beynəlxalq müqavilələri deyil həm də ətraf mühitin mühafizəsinin hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq normalarının da əhəmiyyətini vurğulayır və milli qanunların onlara uyğun olması məsələsini təsbit edir. Bununla belə həmin qanunun eyni maddəsinin ikinci hissəsində təsbit edilmişdi ki, Ətraf mühitin mühafizəsi məsələlərinə dair Azərbaycan Respublikasının imzaladığı və ya təsdiqlədiyi müqavilədə Azərbaycan Respublikasının təbiəti mühafizə və təbiətdən istifadə haqqında qanunlarında müəyyən olunmuş qaydalardan fərqli qaydalar qoyulduqda beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir. Göründüyü kimi bu halda ətraf mühitin mühafizəsinin hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq normalarından söhbət getmir və daha dar anlayışdan istifadə edilir.

Diqqəti cəlb edən digər qanun Sanitariya-epidemioloji salamatlıq haqqında Qanundur. Bu qanunun 41-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, “Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə bağladığı beynəlxalq müqavilədə Azərbaycan Respublikasının sanitariya qanunvericiliyində müəyyənləşdirilmiş qaydalardan fərqli qaydalar nəzərdə tutulmuşdursa, həmin qaydalar əhalinin sağlamlığı və ətraf mühit üçün təhlükə yaratmayan həddə qədər tətbiq edilir” [23]. Beynəlxalq müqavilənin tətbiqində belə mücərrəd mənalı məhdudiyətin tətbiqi hüquqtədbiqedicini çətin vəziyyətə sala bilər.

Qüvvədən düşmüş Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərdən gəlir vergisi haqqında Qanunun 5-ci maddəsi müəyyən edir ki, “Əgər Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulandan fərqli qaydalar müəyyən edilmişdirsə, onda beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq olunur” [24]. Qanunda belə geniş mənalı müddəanın nəzərdə tutulması qanunvericilik texnikası baxımından kobud yanlışlıq idi və qanunun

bu müddəası tətbiq edildiyi müddət ərzində dar mənada anlaşılmalı idi. Belə ki, bu müddəanın məzmunundan həmin göstərişin sırf fiziki şəxslərdən gəlir vergisi sahəsində olan münasibətlərə aid olması tam aydın olmur. Eyni məzmunlu qüsurlu müddəaya Sığorta haqqında 5 yanvar 1993-cü il tarixli Qanunun 36-cı maddəsində də rast gəlirik [25].

Araşdırılan məsələlərə dair bu dövrdə qəbul edilmiş mühüm qanun Normativ-hüquqi aktlar haqqında 6 sentyabr 1994-cü il tarixli Qanun idi. Bu qanunun 8-ci maddəsində müəyyən edilmişdi ki, "Normativ-hüquqi aktların Azərbaycan Respublikasının iştirak etdiyi, müəyyən edilmiş qaydada bağlanmış beynəlxalq müqavilələrə və beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş normalarına və prinsiplərinə zidd olduğu hallarda beynəlxalq müqavilə və normalarda nəzərdə tutulan qaydalar tətbiq olunur" [26]. Bu məzmununda müddəanın müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət malik idi. Bundan əlavə qanunun 50-ci maddəsinə əsasən məzmunu əvvəllər qəbul edilmiş aktlara zidd olan yeni aktın qəbul edilməsi, müəyyən edilmiş qaydada beynəlxalq müqavilənin bağlanması halında normativ-hüquqi akt öz qüvvəsini itirirdi.

12 noyabr 1995-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası beynəlxalq hüquqla milli hüququn nisbəti məsələsinə dair mühüm müddəalar müəyyən etdi. Konstitusiyanın 7-ci maddəsinin II hissəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır. Eyni zamanda 12-ci maddənin II hissəsinə əsasən bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir. Konstitusiyanın 148-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bundan əlavə 151-ci maddənin tələbinə əsasən Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir [27]. Bu konstitusion normalar beynəlxalq hüquqla milli hüququn qarşılıqlı nisbəti və beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquqa implementasiyası məsələlərinə dair əsas istiqaməti müəyyən etmiş və sonrakı qanunvericilik üçün bir növ yol göstərərək "Ariadna yumağı" rolunu oynamışdır.

Lakin beynəlxalq müqavilələri qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi elan etmiş konstitusion müddəaların mövcudluğuna baxmayaraq bu dövrdən sonar qəbul edilmiş bəzi qanunvericilik aktlarında beynəlxalq müqavilələrin müvafiq münasibətlərin tənzimlənməsində iştirak edib etməməsi barədə açıq-aşkar müddəalar nəzərdə tutmayan qanunlar da qəbul edilirdi. Kooperasiya haqqında 7 fevral 1996-cı il tarixli Qanunun 2-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, Kooperasiya haqqında qanunvericilik bu Qanundan və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından ibarətdir [28]. Oxşar müddəalara Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında 10 iyun 1997-ci il tarixli, Məlumat azadlığı haqqında 19 iyun 1998-ci il tarixli, Girov haqqında 3 iyul 1998-ci il tarixli, Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında 13 noyabr 1998-ci il tarixli, İnformasiya əldə etmək haqqında 30 sentyabr 2005-ci il tarixli, Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında 10 oktyabr 2006-cı il tarixli, Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında 22 may 2012-ci il tarixli Qanunlarda rast gəlmək olar. Göründüyü kimi Konstitusiyanın qəbul edilməsinə baxmayaraq qanunvericilik praktikasında hələdə bu məsələ tam olaraq öz əksini tapmamışdır.

Bununla belə Əsas Qanunun qəbulundan sonra qəbul edilmiş qanunların əksəriyyəti beynəlxalq müqavilələrin müvafiq münasibətləri tənzimləyən normativ bazaya aid olmasına dair müddəaları özündə əks etdirirdi. Mülki Müdafiə haqqında Qanunun 2-ci maddəsinə əsasən Mülki müdafiə haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir [29].

Oxşar müddəalara biz Polis haqqında 28 oktyabr 1999-cu il tarixli, Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında 28 dekabr 1999-cu il tarixli, Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında 12 dekabr 2003-cü il tarixli, Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında 23 dekabr 2003-cü il tarixli, Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında 13 yanvar 2004-cü il tarixli, Banklar haqqında 16 yanvar 2004-cü il tarixli, Penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial adaptasiyası haqqında 31 may 2007-ci il tarixli, Təhsil haqqında 19 iyun 2009-cu il tarixli, Bədən tərbiyəsi və idman haqqında 30 iyun 2009-cu il tarixli, Torpaqların dövlət ehtiyacları üçün alınması haqqında 20 aprel 2010-cu il tarixli, Fərdi məlumatlar haqqında 11 may 2010-cu il tarixli Qanunlarda rast gələ bilərik.

Göründüyü kimi Əsas Qanunun qəbulundan sonarkı əksər qanunlar “beynəlxalq müqaviləni” müvafiq münasibətləri tənzimləyən normativ bazaya daxil etmişdir. Bununla belə bəzi qanunlarda “beynəlxalq müqavilə” deyil “dövlətlərarası müqavilə” anlayışından istifadə edilmişdir.

Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında Qanunun 2-ci maddəsinə əsasən Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdən, bu Qanundan və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından ibarətdir [30]. Eyni məzmunlu müddəlar Kinematoqrafiya haqqında 3 iyul 1998-ci il tarixli, Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında 22 iyun 1999-cu il tarixli, Tibbi sığorta haqqında 28 oktyabr 1999-cu il tarixli, Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında 5 iyun 2001-ci il tarixli Qanunlarda təsbit edilmişdir. Bu qanunvericilik praktikasını məqsədemüvafiq hesab etmək olmaz. Belə ki, belə formulə Əsas Qanunda müəyyən edilmiş müddəaların ruhuna uyğun gəlmir.

Milli və beynəlxalq hüquq normalarının üstünlük məsələnin necə həll edilməsi barədə normaların qanunvericiliyə daxil edilməsinin mühüm əhəmiyyətə malik olması barədə yuxarıda qeyd etmişdik. Normativ-hüquqi aktlar haqqında 6 sentyabr 1994-cü il tarixli Qanunun 8-ci və Əsas Qanunun 151-ci maddələrinin müəyyənləşdirdiyi qaydadan sonra bu sahədə qanunvericilik təcrübəsinin birmənalı olaraq vahid xətt istiqamətində inkişaf edəcəyini proqnozlaşdırmaq olardı. Lakin 1995-ci ildən sonra qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarının məzmununun təhlili bunun əksini deməyə əsas verir. Belə ki, bundan sonra da qanunverici əvvəlki dövrdə olduğu kimi iki üsuldən istifadə edir. Birinci halda qanunlarda müvafiq sahəni tənzimləyən qanunvericilik aktları bir qayda olaraq qanunun ümumi müddəalar bölməsində müəyyən edilsədə, beynəlxalq müqavilələrin statusu və onların üstünlüyünə dair müddəalar adətən “Beynəlxalq müqavilələr” adlanan ayrıca maddə şəklində qanunların yekun müddəalarında təsbit edilirdi. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti haqqında Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən “Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, bu Qanun, “Ölkədən getmək, ölkəyə gəlmək və pasportlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “İmmiqrasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və bu Qanunlara müvafiq qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları, habelə Azərbaycan Respublikasının iştirakçı olduğu beynəlxalq müqavilələri ilə müəyyən edilir. Həmin qanunun 28-ci maddəsində isə müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilələrdə bu Qanunda müəyyən edilmiş qaydalardan fərqli qaydalar müəyyən edildikdə beynəlxalq müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir [31]. Oxşar göstərişlərə Patent haqqında 10 iyun 1997-ci il tarixli, Bədən tərbiyəsi və idman haqqında 23 dekabr 1997-ci il tarixli, Yol hərəkəti haqqında 3 iyul 1998-ci il tarixli, Şəhərsalmanın əsasları haqqında 11 iyun 1999-cu il tarixli Qanunlarda rast gəlmək olar. Bununla belə bəzi qanunlarda bu məsələ fərqli qaydada, fikrimizcə daha düzgün qaydada həll edilmişdir. Belə ki, bu qanunların müvafiq maddəsində beynəlxalq müqavilələr müvafiq münasibətləri tənzimləyən normativ bazaya daxil edilməklə yanaşı beynəlxalq müqavilələrin milli hüquq normalarına nisbətə primatlığı elə həmin maddənin mətnində təsbit edilmişdir. “Rabitə haqqında” Qanunun 5-ci maddəsində göstərilmişdir ki, Rabitə haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər qanunlarından, onların

əsasında qəbul edilmiş müvafiq normativ-hüquqi aktlardan və beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir. Elə həmin maddənin ikinci hissəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının müvafiq beynəlxalq müqaviləsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqli qaydalar nəzərdə tutulduqda, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir [32]. Oxşar müddəalara biz Memarlıq fəaliyyəti haqqında 15 may 1998-ci il tarixli, Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında 12 iyun 1998-ci il, Sosial müavinətlər haqqında 7 fevral 2006-cı il tarixli, Əmək pensiyaları haqqında 7 fevral 2006-cı il tarixli, Dövlət borcu haqqında 22 may 2007-ci il tarixli, Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında 14 aprel 2009-cu il tarixli, Pambıqçılıq haqqında 11 may 2010-cu il tarixli, İnvestisiya fondları haqqında 22 oktyabr 2010-cu il tarixli Qanunlarda rast gəlmək olar. Konstitusiyanın 148-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bu səbəbdən beynəlxalq müqavilənin qüvvəsinə dair müddələrin qanunlarda müvafiq sahəyə aid münasibətləri tənzimləyən normativ bazanı müəyyən edən maddələrin tərkibində təsbit edilməsi konstitusion normanın ruhuna daha uyğundur.

Bununla belə Əsas Qanunun qəbulundan sonarkı dövrdə də qanunverici beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyalarının qanunlara formal olaraq daxil edilməməsi təcrübəsindən istifadə etməkdə davam etsə də dolayısı ilə onun tənzimləyici funksiyalarını qəbul edir və hətda onun tənzimləyici qüvvəsini milli normalardan qüvvəsinə görə daha üstün hesab edir. Toxumçuluq haqqında Qanunun 2-ci maddəsinə əsasən toxumçuluq haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi bu Qanundan «Seleksiya nailiyyətləri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunundan və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından ibarətdir. Həmin qanunun eyni maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrində toxumçuluq üzrə müəyyən edilmiş qaydalar bu Qanunda nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun gəlmədikdə beynəlxalq müqavilələrin qaydaları tətbiq olunur [33]. Oxşar müddəalara biz Damazlıq işi haqqında 26 mart 1996-cı il tarixli, Qan və onun komponentlərinin donorluğu haqqında 26 mart 1996-cı il tarixli, Standartlaşdırma haqqında 16 aprel 1996-cı il tarixli, Notariat haqqında 26 noyabr 1999-cu il tarixli, Auditorun mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında 22 may 2007-ci il tarixli Qanunlarda rast gələ bilərik.

Bu dövrdə qəbul edilmiş bir sıra qanunlar diqqəti cəlb edir. Qaz təchizatı haqqında Qanunun 24-cü maddəsinə əsasən müəyyən edilmişdir ki, Bu Qanun beynəlxalq hüququn, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin, o cümlədən sualtı kabellər və boru kəmərləri ilə, sərhədlərdən çirklənmə, iqlim dəyişiklikləri ilə bağlı müqavilələrin təsir dairəsini azaltmır [34]. Bu qanun dövrün qanunvericilik təcrübəsində qəbul edilmiş formuladan fərqli müddəa müəyyən etmiş, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrindən əlavə “beynəlxalq hüququn” təsir dairəsinə istinad etmişdir. Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında Qanunun 1.2-ci maddəsinin tələbinə görə xarici elementli mülki-hüquqi münasibətlərə tətbiq olunmalı hüquq bu Qanunla bərabər, həm də digər müvafiq qanunvericilik aktları, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr və ümumi qəbul olunmuş beynəlxalq adətlər, habelə tərəflərin razılığı əsasında müəyyən edilir [35]. Göründüyü kimi burada “ümumi qəbul olunmuş beynəlxalq adətlər” söz birləşməsindən istifadə edilmişdir.

Diqqəti cəlb edən digər qanun Normativ hüquqi aktlar haqqında 26 noyabr 1999-cu il tarixli Qanundur. Bu qanunda qüvvədən düşmüş və beynəlxalq hüquqla milli hüququn nisbəti məsələsinə dair mühüm müddəaları əks etdirən Normativ-hüquqi aktlar haqqında 6 sentyabr 1994-cü il tarixli Qanun ilə müqayisədə geriləmə hiss olunur. Belə ki, beynəlxalq müqavilələrə və beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş normaları və prinsiplərinin milli qanunvericilikdən üstün mövqeyə malik olması barədə müddəa nəzərdə tutulmuş keçmiş qanundan fərqli olaraq yeni qanunda bu məzmunlu müddəa yox idi. Yeni qanunun 5-ci maddəsinə əsasən normativ hüquqi aktlar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və onlardan daha yüksək hüquqi qüvvəsi olan başqa normativ hüquqi aktlara uyğun olmalıdır. Göründüyü kimi qanunverici bu maddədə beynəlxalq müqavilələrin qaydalarının cari qanunlardan üstün olması barədə konstitusion normanın olmasına bir növ “göz

yummuşdur”. Bununla belə həmin qanunun 44.1.3-cü maddəsinə əsasən əvvəllər qəbul edilmiş aktın müddəaları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqaviləyə zidd olduqda normativ hüquqi aktın (onun hissəsinin) qüvvəsini itirməsini təsbit etmişdir [36]. Fikrimizcə bu aktlarda da beynəlxalq müqavilə ilə milli hüququn qarşılıqlı nisbəti məsələsinə dair müddəaların əks etdirilməsi müsbət hal olardı.

Beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasının ümumi məsələlərinə dair milli qanunvericiliyin inkişafı məsələsinin tədqiqi zamanı kodifikasiya aktları olan məcəllələrin müddəaları maraq doğurmaya bilməz. Qüvvədən düşmüş Gömrük Məcəlləsinin 5-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, gömrük işi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi bu Məcəllədən, «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunundan və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından ibarətdir. Həmin məcəllənin 6-cı maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının dövlətlərarası müqavilələrində müəyyən edilən qaydalar bu Məcəllə və gömrük işi haqqında Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqlənərsə, dövlətlərarası müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir [37]. Göründüyü kimi qanunverici formal olaraq beynəlxalq müqaviləni gömrük işini tənzimləyən normativ bazaya daxil etməsə də dövlətlərarası müqavillərin üstünlüyünü təsbit etmişdir. Fikrimizcə burada “dövlətlərarası müqavilələr” əvəzinə “beynəlxalq müqavilələr” yazılması daha doğru olardı. Məşə Məcəlləsi [38], Torpaq Məcəlləsi [39] də eyni mövqedən çıxış edir. Bu məsələyə dair Su Məcəlləsinin mövqeyi bir qədər fərqlidir. Belə ki, Məcəllənin 2-ci maddəsi formal olaraq beynəlxalq müqaviləni su münasibətlərini tənzimləyən normativ bazaya daxil etməsə də müəyyən etmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrində su obyektlərinin istifadəsi və mühafizəsi ilə əlaqədar müəyyən edilmiş qaydalar bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun gəlmədikdə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir [40]. Vergi Məcəlləsi [41] də eyni mövqedən çıxış edir. Göründüyü kimi burada söhbət məhz beynəlxalq müqavilələrəndən gedir.

Nəzərədən keçirilən məsələyə mütərəqqi münasibəti biz Mülki Prosesual Məcəllədə görə bilərik. Məcəllənin 1.1-ci maddəsində təsbit edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrində mülki işlər və iqtisadi mübahisələr üzrə məhkəmə icraatının qaydası Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, bu Məcəllə, digər qanunlar, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilir. Həmin Məcəllənin 1.5.-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə prosesual qanunvericilikdən fərqli qaydalar müəyyən edilərsə, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir. Göründüyü kimi qanun beynəlxalq müqaviləni müvafiq münasibətləri tənzimləyən normativ bazaya daxil etməklə yanaşı beynəlxalq müqavilənin üstün vəziyyətini təsbit etmişdir. Oxşar müddəalara Cinayət-Prosesual Məcəllədə, Cəzaların İcrası Məcəlləsində, Ticarət Gəmiçiliyi Məcəlləsində, Mənzil Məcəlləsində rast gəlmək olar.

Diqqəti cəlb edən qanunlardan biri də Əmək Məcəlləsidir. Məcəllənin 1-ci maddəsi “Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyi sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar” adlanır. Lakin maddənin mətnindən aydın olur ki, əmək, sosial-iqtisadi məsələlərlə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bağladığı və ya tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyi sisteminə daxildir [42]. Fikrimizə görə maddənin belə adlandırılması qüsurludur. Belə ki, beynəlxalq müqaviləni normativ hüquqi akt adlandırmaq düzgün deyildir.

Ailə Məcəlləsinin 1.1-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Məcəllədən, bu Məcəlləyə uyğun olaraq qəbul edilmiş digər müvafiq qanunvericilik aktlarından və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir [43]. Göründüyü kimi bu halda qanunverici beynəlxalq müqaviləni normativ bazaya daxil etməklə kifayətlənmiş, onun milli qanunlara münasibətdə mövqeyini müəyyən etməmişdir. Eyni məzmunlu müddəaya yeni Gömrük Məcəlləsində və Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsində rast gələ bilərik.

Miqrasiya Məcəlləsinin məsələ ilə bağlı mövqeyi də maraq doğurur. Məcəllənin Azərbaycan Respublikasının miqrasiya qanunvericiliyi adlanan 1-ci maddəsi Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri miqrasiya qanunvericiliyinin tərkibinə daxil etsə də onun milli hüquqa münasibətdə mövqeyini aşkar şəkildə təsbit etməmişdir. Bununla belə dolayısı ilə qanun beynəlxalq hüququnun primatlığını qəbul edir. Belə ki, Məcəllənin 2-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının miqrasiya qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikası miqrasiya qanunvericiliyinin hamılıqla tanınan beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluğunun təmin edilməsi prinsipinə əsaslanır [44].

Bəzi hallarda isə qanunverici beynəlxalq hüququn milli hüquqla əlaqəsini mücərrəd formada ifadə etmişdir. İnzibati Xəttə Məcəlləsinin 1.2-ci maddəsi müəyyən edir ki, Bu Məcəllə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarına və prinsiplərinə əsaslanır [45]. Eyni məzmunlu müddəyə biz Cinayət Məcəlləsinin 1.2-ci maddəsində rast gələ bilərik.

Seçki Məcəlləsində isə bu məsələyə ümumiyyətlə münasibət bildirilməmişdir [46]. Eyni hal İnzibati Prosessual Məcəllədə də təkrarlanır.

Diqqəti cəlb edən digər fundamental qanunvericilik aktı Mülki Məcəllədir. Məcəllənin 2.1-ci maddəsi formal olaraq beynəlxalq müqaviləni mülki dövriyyə münasibətlərini tənzimləyən normativ bazaya daxil etməsə də Məcəllənin 3.2-ci maddəsi beynəlxalq müqavilələrin üstünlüyünü təsbit etmişdir. Məcəllənin 3.1-ci maddəsinə əsasən isə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr bu Məcəllə ilə tənzimlənən mülki hüquq münasibətlərinə (beynəlxalq müqavilədən onun tətbiqi üçün dövlətdaxili normativ hüquqi aktın qəbul edilməsi tələbinin irəli gəldiyi hallar istisna edilməklə) birbaşa tətbiq edilir [47]. Bu müddəanın hüquqtətbiqetmə təcrübəsi üçün mühüm əhəmiyyətə malik olması heç kim üçün sirr deyildir.

Beynəlxalq hüquq ilə milli hüququn qarşılıqlı nisbəti məsələsi barədə danışarkən Konstitusiyanın əhəmiyyəti barədə yuxarıda qeyd etmişdik. Qeyd edilməlidir ki, son dövrlərdə qəbul edilən aktlar sırasında Normativ hüquqi aktlar haqqında 21 dekabr 2010-cu il tarixli Konstitusiya Qanununun [48] adını çəkməmək mümkün deyil. Konstitusiyanın qəbulundan sonra bu konstitusion aktın qəbulu araşdırılan məsələ üzrə ən mühüm sənəd hesab edilə bilər. Bu akt Konstitusion prinsipləri bir daha təstiqlə beynəlxalq hüquq ilə milli hüququn nisbəti məsələlərinə dair mühüm müddəaları təsbit etmişdir.

Konstitusiya Qanununun 8.0.3-cü maddəsi beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının üstünlüyünü normayaratma fəaliyyətinin prinsipi olmasını təsbit etmişdir ki, bu qanunvericilik fəaliyyəti üçün bir növ mayak rolunu daşımağa səbəb olacaq.

Normativ hüquqi aktlar haqqında əvvəlki qanunlardan fərqli olaraq yeni Konstitusiya Qanununun əhəmiyyəti həm də onunla bağlıdır ki, yeni qanun beynəlxalq hüquq ilə milli hüququn qarşılıqlı nisbəti məsələsinə dair ayrıca fəsilə malikdir. “Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktlarında beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin normalarının həyata keçirilməsi” adlanan V fəsil bundan sonrakı qanunvericilik fəaliyyəti üçün prinsip əhəmiyyətinə malikdir.

Konstitusiya Qanununun Beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının üstünlüyü adlanan 22-ci maddəsi birmənalı olaraq təsbit etmişdir ki, Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının üstünlüyünü tanıyır və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin onlara uyğunluğunu təmin edir.

Konstitusiyamızda, Normativ hüquqi aktlar haqqında Konstitusiya Qanununda müəyyən edilmiş qaydalar və qanunvericilik təcrübəmizin inkişafı beynəlxalq hüquq ilə milli hüququn nisbəti barədə müddələrin qanunvericilikdə birmənalı və vahid qaydada təsbit edilməsi üçün münbit şərait yaratmışdır.

Bir sıra qanunvericilik aktlarından əlavə bu dövrdə mühüm əhəmiyyətə malik məhkəmə aktları da qəbul edilmişdir. Bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin müstəqilliyi barədə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 16 oktyabr 1992-ci il tarixli 1 №-li

qərarının adını qeyd etmək lazımdır. Bu qərarla bir sıra mütərəqqi müddəalar təsbit edilmişdir. Qərara əsasən müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin təminatı kimi, məhkəmələrin fəaliyyətlərini nizamlayan respublika qanunvericiliyi ilə yanaşı, 13 dekabr 1985-ci il tarixdə BMT Baş məclisinin qəbul etdiyi «Məhkəmə orqanlarının müstəqilliyinin Əsas prinsipləri» haqqında 30/146 №-li qətnaməsi də çıxış edir. Qərarın 1-ci bəndində məhkəmələrə tapşırılmışdır ki, BMT-in Baş məclisi tərəfindən qəbul edilən «Məhkəmələrin müstəqilliyinin Əsas prinsipləri» haqqında 13 dekabr 1985-ci il tarixli, 30/146 №-li qətnaməsini rəhbər tutub, bu prinsiplərə dönmədən əməl etsinlər [49].

Keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumlarının qərarları haqqında 3 may 1993-cü il tarixli 4 №-li qərara əsasən keçid dövrü ərzində məhkəmələr insan hüquqları haqqında beynəlxalq hüquqi aktlara, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunlarına, habelə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarlarına zidd deyilsə, SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarlarında verilən göstərişləri rəhbər tutmalıdırlar [50].

Bundan əlavə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun Məhkəmə qətnaməsi haqqında 24 noyabr 2005-ci il 4 №-li qərarını və Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddələrinin və insan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında 30 mart 2006-cı il 5 №-li Qərarının adını xüsusilə vurğulamaq gərəkdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi də elə ilk qərarlarında beynəlxalq-hüquqi sənədlərə istinad etmiş, onlarda müvafiq milli hüquq normalarının həmin beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluğu məsələsini əks etdirmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 32-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin IV hissəsinə uyğunluğu haqqında özünün 12 yanvar 1999-cu il tarixli qərarında İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin mülkiyyət hüququndan bəhs edən 17-ci maddəsinə istinad etmişdir [51]. Cinayət mühakimə icraatında zərər çəkmiş şəxsin iştirakı haqqında 4 iyun 1999-cu il qərarında bu dəfə həmin Bəyannamənin 8-ci bəndinə istinad edilmişdir [52]. Beynəlxalq aktlara istinad və onların əhəmiyyətinin önə çıxarılması təcrübəsi bu məhkəmənin cari fəaliyyəti üçün də səciyyəvidir.

Beləliklə beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasının ümumi məsələlərinə dair milli qanunvericiliyin inkişafı tarixinin tədqiqi zamanı bir sıra qanunauyğunluqlar aşakara çıxır. Ümumilikdə qeyd etmək olar ki, beynəlxalq hüququn milli hüquqla nisbəti məsələsi milli qanunvericilikdə hələ SSRİ dövründən təsbit edilsədə, bu məsələ müstəqillik dövründə daha geniş vüsət almışdır. Qanunvericilik aktlarının preambulalarında və ya maddələrinin məzmununda beynəlxalq hüquqa ümumilikdə və ya ayrı-ayrı beynəlxalq sənədlərə qeyri-müəyyən səciyyə daşıyan istinadlara, beynəlxalq hüququ müvafiq münasibətləri tənzimləyən qanunlarla bir sətərə daxil edən normativ hüquqi aktlara, beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyalarının qanunlara daxil edilməsindən əlavə milli hüquq sisteminin normaları ilə beynəlxalq hüquq sisteminin normalarının arasında ziddiyyətlər olduqda beynəlxalq hüququn üstünlüyü barədə normaların qanunvericiliyə daxil edilməsi müsbət hal kimi qiymətləndirilməlidir. Bununla belə müəyyən zaman kəsiyində fərqli qanunvericilik təcrübəsinə də rast gəlmək olur. Belə ki, bəzi aktlarda beynəlxalq müqavilələrə ümumiyyətlə yer ayrılmamış, bəzi qanunlar isə beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyalarının qanunlara formal olaraq daxil etməsədə, onun tənzimləyici funksiyalarını dolayısı ilə qəbul etmişdir. Ümumilikdə hesab edirik ki, milli qanunvericilikdə beynəlxalq hüququn mövqeyi müəyyən edilərkən, müvafiq münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik adlanan maddədə qanunvericilik aktları sadalanmaqla yanaşı beynəlxalq müqavilə də sadalanmalı, həmin maddənin ikinci hissəsində beynəlxalq müqavilə qaydalarının üstün mövqeyə malik olması təsbit edilməlidir.

İstinadlar:

1. Azərbaycan SSR Mülki Məcəlləsi// Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı, 1964-cü il, № 26, maddə 121.
2. Azərbaycan SSR Mülki-Prosessual Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1964-cü il, № 26, maddə 122.
3. Azərbaycan SSR Mənzil Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1982-ci il, № 13, maddə 121.
4. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Bəyannaməsi// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, № 15-16 (844-845) 31 avqust 1991-ci il № 262.
5. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 30 oktyabr 1991-ci il, № 19-20 (848-849), maddə 335.
6. Azərbaycan Respublikasının məhkəmə quruluşu haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin məlumatı, 1990-cı il, № 12, maddə 139.
7. Arbitraj məhkəməsi haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin məlumatı, 1992-ci il, № 8, maddə 213.
8. Azərbaycan Respublikasının Təsərrüfat Prosesual Məcəlləsi// «Həyat», 9 aprel 1992-ci il, № 70.
9. Məhkəmələr və hakimlər haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 30 noyabr 1997-ci il, № 5, maddə 413.
10. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyinin əsasları haqqında Konstitusiya Qanunu// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin məlumatı, 31 may 1991-ci il, № 9-10, maddə 150.
11. Hərbi qulluqçuların statusu haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 29 fevral 1992-ci il, № 4, maddə 79.
12. Həmkarlar ittifaqları haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1994-cü il, № 17, maddə 235.
13. Azərbaycan Respublikasının Hava Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin Məlumatı, 1994-cü il, № 12.
14. Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1991-ci il, № 23, maddə 411.
15. Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədi haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1992-ci il, № 1, maddə 1.
16. Əməyin mühafizəsi haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin məlumatı, 1992-ci il, № 22, maddə 945.
17. Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1992-ci il, № 23, maddə 1013.
18. Rəsmi statistika haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin Məlumatı, 1994-cü il, № 11, maddə 115.
19. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1995-ci il, № 17-18, maddə 275.
20. Dövlət gənclər siyasəti haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1991-ci il, № 24, maddə 446.
21. Baytarlıq təbabəti haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin Məlumatı, 1994-cü il, № 21, maddə 312.
22. Təbiəti mühafizə və təbiətdən istifadə haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1992-ci il, № 6, maddə 154.
23. Sanitariya-epidemioloji salamatlıq haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1992-ci il, № 22, maddə 947.
24. Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərdən gəlir vergisi haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1992-ci il, № 12, maddə 451.
25. Sığorta haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1993-cü il, № 1, maddə 2.
26. Normativ-hüquqi aktlar haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin Məlumatı, 30 may 1995-ci il, № 10, maddə 191.

27. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 31 iyul 1997-ci il, № 1.
28. Kooperasiya haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 31 iyul 1997-ci il, № 1, maddə 7.
29. Mülki Müdafiə haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 30 aprel 1998-ci il, № 4, maddə 222.
30. Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu, 31 avqust 1999-cu il, № 8, maddə 475.
31. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 31 iyul 1997-ci il, № 1, maddə 19.
32. Rabitə haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1997-ci il, № 6, maddə 463.
33. Toxumçuluq haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 30 noyabr 1997-ci il, № 5, maddə 354.
34. Qaz təchizatı haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 30 sentyabr 1998-ci il, № 9, maddə 563.
35. Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 30 noyabr 2000-ci il, № 10, maddə 708.
36. Normativ hüquqi aktlar haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 31 yanvar 2000-ci il, № 1, maddə 9.
37. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1997-ci il, № 6, maddə 447.
38. Azərbaycan Respublikasının Meşə Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1998-ci il, № 3, maddə 139.
39. Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1999-cu il, № 8, maddə 478.
40. Azərbaycan Respublikasının Su Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 31 mart 1998-ci il, № 3, maddə 135.
41. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 31 avqust 2000-ci il, № 8, 1 kitab, maddə 583.
42. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1998-ci il, № 8, maddə 484.
43. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2000-ci il, N 3-I kitab, Maddə 126.
44. Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi// «Respublika» qəzeti, 10 iyul 2013-cü il, № 147
45. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu, 2000-ci il № 8, kitab 1, maddə 584.
46. Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu, 2003-cü il 30 iyun tarixli, 6-cı nömrəsinə əlavə.
47. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 30 aprel 2000-ci il, № 4, maddə 250.
48. Normativ hüquqi aktlar haqqında Konstitusiya Qanunu// «Azərbaycan» qəzeti, 17 fevral 2011-ci il, № 37
49. Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin müstəqilliyi barədə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 16 oktyabr 1992-ci il tarixli 1 №-li qərarı// Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarları Məcmuəsi. 1998-ci il, № 6.
50. Keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumlarının qərarları haqqında 3 may 1993-cü il tarixli 4 №-li qərar// Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarları Məcmuəsi, (1961-1997), 1998-ci il, № 7.
51. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 32-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin IV hissəsinə uyğunluğu haqqında Qərar// Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Məlumatı, № 1/99, səh. 32.
52. Cinayət mühakimə icraatında zərər çəkmiş şəxsin iştirakı haqqında Qərar// «Azərbaycan» qəzeti, 9 iyun 1999-cu il, № 129.

Aqil Layıcov

Vəkillər Kollegiyasının üzvü

**İNZİBATİ HÜQUQ
YENİ HÜQUQ NÖVÜ KİMİ**

Son zamanlar ölkəmizdə gedən hüquq və məhkəmə islahatlarından ən mütərəqqisi demək olar ki, inzibati hüquq mühakimə sisteminin yaradılmasıdır. Əlbəttə ki, müqayisəli şəkildə qanunvericiliyimizə və inzibati ədliyyə sistemimizə nəzər salmamışdan öndə inzibati hüququn və ədliyyənin yaranma tarixinə və zərurətinə nəzər salmaqda fayda vardır.

Ümumiyyətlə dünya hüquq doktrinasına inzibati hüququ və inzibati mühakimə sistemini Fransa gətirmişdir. İnzibati hüquq (*fransızca-droit administratif*) geniş və dar mənada olmaq üzrə iki fərqli yerə bölünür.

Geniş anlamda inzibati hüquq (*droit administratif au sens large*)-inzibati orqanların təşkili və funksionallığına tətbiq olunan bütün hüquq qaydalarının topluluğunu təşkil edir. Bu qaydalar adminstrativ hüquqla bərabər digər hüquq növlərini də ehtiva edir. Yəni inzibati münasibətlərə istənilən hüquq növü tətbiq olunur. Geniş mənada inzibati hüquq sistemi ancaq Anqlo-Sakson hüquq sisteminə aid ölkələrdə mövcuddur. Bu mənada olan inzibati hüquq sistemi əslində Qitə-Avropa hüquq sistemində olan inzibati hüquq sistemindən fərqlidir və tam olaraq inzibati hüquq sistemi sayılmır.

Dar mənada inzibati hüquq sistemi (*droit administratif au sens strict*) isə inzibati orqanın quruluş və funksional işləyişinə tətbiq olunan inzibati hüquq sisteminin kompleksini nəzərdə tutur. Geniş mənada inzibati hüquqdan fərqli olaraq dar mənada hüquq sistemində münasibətlərə tətbiq olunan hüquq sistemi spesifləşmiş və konkretləşmişdir. Bu isə tam mənada inzibati hüquq sistemini əmələ gətirir. Dar mənada inzibati hüquq sisteminə ancaq inzibati qanunvericilik tətbiq olunur və xüsusi münasibətlərə hüquq sistemləri özəl hüquq sistemi tətbiq oluna bilməz. Dar mənada inzibati hüquq sistemi ancaq Qitə-Avropa hüquq sisteminin tətbiq edildiyi ölkələr baxımından mövcuddur. Həmçinin Azərbaycan hüquq sistemi baxımından da Qitə-Avropa hüquq sistemində tətbiq olunan inzibati hüquq sistemi tətbiq olunur. Bizim inzibati qanunvericilik baxımından da inzibati aktların qəbul edilməsi, icra olunması və ya ləğv edilməsi ilə bağlı inzibati orqanlar tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətin hüquqi əsaslarını, prinsiplərini və prosedur qaydalarını "İnzibati icraat haqqında" AR qanun müəyyən edir. Digər qanunvericilik sahələri isə inzibati hüquqa əlavə olaraq tətbiq oluna bilər. Bu zaman isə tətbiq olunacaq Azərbaycan Respublikasının xüsusi qanunları bu Qanunda nəzərdə tutulmuş müddəaları tamamlayan müddəalar və ya inzibati icraatla bağlı xüsusi qaydaları ehtiva etməlidir (İnzibati İcraat haqqında qanun 3.3-cü maddəsi). Oxşar mövqə inziabti mühakimə icraatının prosessual qaydalarını tənziilməyən "İnzibati Prosessual Məcəllədə" də nəzərdə tutulmuşdur. Həmin Məcəllənin 1.2-ci maddəsinə əsasən Bu Məcəllə ilə başqa qayda müəyyən edilmədiyi və bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş prosessual prinsiplərə zidd olmadığı hallarda, inzibati mübahisələrə dair işlər üzrə məhkəmə icraatında (bundan sonra - inzibati məhkəmə icraatı) Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsinin müddəaları tətbiq oluna bilər. Hər iki qanunvericiliyin tələblərindən aydın olur ki, digər hüquq sahələrinin inzibati icraat zamanı, həmçinin inzibati mühakimə zamanı tətbiqində məhdudiyət vardır. Tətbiq oluna

bilmək şansı isə iki şərtə bağlı edilmişdir. **Birinci şərt**- inzibati münasibətlərə tətbiq olunacaq inzibati qanunvericilik yoxdur, **ikinci şərt isə**- tətbiq olunacaq digər hüquq sahələri inzibati hüquq sisteminin ümumi prinsiplərinə zidd olmamalı, tamamlayıcı mahiyyətdə olmalı, inzibati icraatın mahiyyətini aradan qaldırmamalıdır. Göründüyü kimi xüsusiyyətlərinə görə Azərbaycan qanunvericilik sistemi Qitə-Avropa hüquq sistemində mövcud olan dar mənada inziabti hüquq sistemini mənimsəmişdir. Bu isə tam olaraq inzibati hüquq sisteminin mövcudluğundan xəbər verir. Eyni zamanda həmçinin qeyd olunmalıdır ki, inzibati hüquq sistemi fərqli olduğu kimi Anqlo-sakson və Qitə-Avropa hüquq sistemi baxımından həmçinin inzibati mühakimə sistemi də fərqlidir.

Anqlo-Sakson hüquq sistemində inzibati mühakimə sistemi müstəqil olaraq mövcud deyil. Bu sistem “Ortaq hüquq sistemi (common law)”və ya “Ümumi Ədliyyə Sistemi” adlanır. Bu sistemdə ümumi hüququn kənarında ayrıca bir inzibati ədliyyə sistemi yoxdur. Bütün mühakimələr ümumi normalara əsasən təşkil olunan məhkəmələr tərəfindən aparılır. Şübhəsiz ki, İngiltərədə və ABŞ kimi Anqlo-Sakson hüquq sistemini mənimsəyən ölkələrdə də inzibati orqanların və yaxud inzibati orqan mahiyyətindəki şəxslərin inzibati fəaliyyətləri vardır. Əlbətdə ki, inzibati fəaliyyətə tətbiq olunan hüquq mövcuddur. Lakin yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bu hüquq sistemi spesifik hüquq sistemi olmayıb, ümumi hüquq sistemidir (common law). Bu sistemin mövcud olduğu ölkələrdə inzibati idarəetmə zamanı və yaxud xüsusi münasibətlər zamanı tətbiq olunan hüquq sistemində heç bir fərq yoxdur. Bu ölkələrdə “inzibati hüquq” (administrative law) dərslinin olması, belə adlı kitabların yazılması belə işin mahiyyətinə təsir etmir. Çünki inzibati hüquq sisteminə spesifikasiylik verilməmiş, tətbiqat sahəsində isə özəl şəxslərlə heç bir fərq qoyulmamışdır. Qısa olaraq qeyd edilə bilər ki, xüsusi münasibətlərə tətbiq oluna bilməyən və xüsusi hüquqda rast gəlinməyən ayrıca bir qaydalar mövcud deyildir inzibati hüquq sahəsində. Bu isə öz növbəsində geniş mənada inzibati hüquq sistemini əmələ gətirir.

Həmçinin bu ölkələr baxımından inzibati mübahisələrə baxmaqda məsul olan xüsusi inzibati məhkəmələr mövcud deyil. Bu ölkələr baxımından “mühakimələrin birliyi” halı spesifikdir. Bu ölkələrdə inzibati məhkəmələr adlı (*administrative tribunals*) ayrıca məhkəmələrin olması belə işin mahiyyətinə qəti təsir göstərmir. Çünki bu məhkəmələrdə tətbiq olunacaq ayrıca spesifik inzibati hüquq və məhkəmənin qərarını təftiş edən üst inzibati məhkəmə mövcud deyildir. Bu məhkəmələrin ümumi məhkəmələrdən demək olar ki, heç bir fərqi yoxdur. Kiçik fərq isə sadəcə az həcmdə olan ixtisaslaşma ilə bağlıdır. Məhz buna görə də Anqlo-Sakson hüquq sistemi “Ədli nəzarət sistemi” adlanır.

Üzərində daha geniş və hətda tarixinə qısa baxış keçirəcəyimiz əsl inzibati mühakimə icraatının mövcud olduğu hüquq sistemi isə Qitə-Avropası hüquq sistemidir. Bu hüquq sisteminin mənbəyini isə Fransa təşkil edir. Ona görə də Fransada bu sistemin yaranma tarixinə və inkişaf mərhələlərinə nəzər salmaqda fayda vardır.

İnzibati hüququn (mühakimənin) əmələ gəlməsi və tarixi. Əlbəttə ki, bir ölkədə sözün əsl mənasında inzibati hüququn əmələ gəlməsi üçün ilk öncə xüsusi və inzibati hüquq sistemləri arasında fərqli yanaşmaların olması vacibdir. İnzibati hüquq 19-cü əsrdə Fransada çox xüsusi şərtlər nəticəsində əmələ gəlmişdir. Fransada inqilabdan sonra 24 avqust 1790-cı il Qanunla inzibati və ədli (ümumi) məqamların ayrılığı sistemi qəbul edilmişdir. Hakimlərə qəti olaraq inzibati orqanlara və inzibatçılara qarşı şikayətlərə baxılması qadağan edilmişdir. Hətta bu şərti pozan hakimlər barədə cinayət məsuliyyəti də müəyyən edilmişdir. Bu qanunun 13-cü maddəsində belə bir şərt vardır:

“Ədalət mühakimə vəzifəsi inzibati vəzifələrdən ayrılır və hər zaman da ayrı qalacaqdır. Hakimlər necə olursa olsun inzibati məqamların işlərinə qarışa bilməz, vəzifələrinin icrası olaraq inzibatçılar heç bir zaman ədalət mühakiməsinin təftiş subyekti ola bilməz. İnzibatçılar heç bir zaman məhkəmələrə çağrıla bilməzlər. Əks təqdirdə hakimlər vəzifə cinayəti törətmiş olacaqlar”.

Bu minvalla Fransada inzibati orqanların hərəkətlərinə görə hərəkətlər məhkəmə predmeti olmadıqca, vətəndaşlar daha çox inzibati orqanlara onların vurduqları zərərləri ödətdirmək üçün müraciət edirdilər. Digər tərəfdən isə müraciət edə bilməyən şəxslər daha çox narazı eloktorata çevrilirdi. İdarəçi demək olar ki, öz hərəkətlərini özü təftiş edir və mühakimə edirdi. Bu isə

subyektivliyə yol açırdı. Bu zamanlar Fransada inzibatçıları daha çox inibatçı-hakim adlandırırdılar. Çünki əvvəl qeyd etdiyimiz kimi öz hərəkətlərinin arbitri məhz özü olurdu. Bu isə ədalət mühakiməsi prinsipinə zidd idi. Necə deyirlər bu praktika “heç kim öz mübahisəsində hakim ola bilməz” (*nemo debet esse iudex in propria causa*) bəşəri-hüquq prinsipinə zidd idi.

Nəticə etibarilə 13 dekabr 1799-cu il Fransa Konstitusiyası ilə tarixdə ilk dəfə olaraq inzibati mühakimə orqanı olan “Konsey Deta-Conseil de Etat” təsis edildi. Lakin həmin Konseyin özlüyündə qərar vermək səlahiyyəti yox idi. Sadəcə bu orqan inzibati şikayətlərlə bağlı məsələyə dair təqdimatla dövlət başçısına müraciət edirdi və dövlət başçısı da təqdimatda qeyd olunan əsaslar üzrə qərar verirdi. Bu mərhələ təxminən 75 il davam etdi. Hətta belə bir misal da qeyd edilməlidir ki, dövlət başçıları bu Konseyin təqdimatlarına o qədər inanmış ki, hətta Napoleon Bonapartın özü belə heç bir tərəddüd etmədən təqdimata uyğun qərar qəbul edirdi.

Nəhayət 24 may 1872-ci il tarixli qanunla Konseyə qəti qərar vermək səlahiyyəti verildi. Bu hadisəyə Fransa hüquq tarixində “güzəşt edilmiş ədalət sistemi” də deyilir. İngilis hüququndan fərqli olaraq Fransada inzibati sahədə mühakimə səlahiyyətləri hakimiyət tərəfindən Konseyə ötürmüş oldu. Lakin İngiltərədə isə kraliyyət ədalət çeşməsi olaraq qalır (*fontain of justice*).

Qısaca olaraq inzibati hüquq Fransada Konseyin inzibati mühabisələrə baxması ilə əlaqədar olaraq yeni bir hüquq növü kimi hüquq doktrinasında meydana gəlmişdir. Məşhur Fransa hüquqşünası olan Corc Vedelin dediyi **kimi inzibati hüquq inzibati orqanları deyil, inzibati orqanlar inzibati hüququn əmələ gəlmə zərurətini ortaya qoymuşdur.**

Qitə-Avropa hüquq sisteminə aid olan digər ölkələr isə mərhələli şəkildə bu hüquq sistemini Fransa hüquq sistemindən mənimsəmişdilər.

İnzibati hüququn xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. İnzibati hüquq gənc hüquq növüdür. İnzibati hüquq 1800-cü illərdə Fransada əmələ gəlmiş və bir çox bəşəri prinsiplərini isə Roma hüququndan mənimsəmişdir.

2. İnzibati hüquq kodifikasiya edilməmiş hüquq növüdür. Yeni hüquq növü olması ilə əlaqədar olaraq inzibati hüquq qaydaları dağınıq haldadır. Dünya praktikasında bu hüquq növü inkorporasiya, məcəllələşdirmə, külliyyat şəklində bir yerdə toplanmamış haldadır.

3. İnzibati hüquq əksər hallarda presedent əmələ gətirən və presedentlərə müraciət edən bir hüquq növüdür. İnzibati hüququn dağınıq olmasının əsas səbəblərindən biri də onun daha çox presedental hüquqa meyilli olmasıdır. Bəzi alimlərin fikrinə görə məhz buna görə də inzibati hüququ yarı-gizli hüquq adlandırırlar.

4. İnzibati hüquq müstəqil/avtonom hüquq növüdür. İnzibati hüquq xüsusi və beynəlxalq hüquqdan fərqli olaraq inzibati hüquq öz spesifikliyi ilə fərqlənən, xüsusi bir hüquq sistemini təşkil edir. Bənzərlik və mahiyyət etibarilə digər hüquq sistemlərinə aiddiyyəti yoxdur.

5. İnzibati hüquq sistemində icraat təktərəflidir (uniletarial). Xüsusi hüquqdan fərqli olaraq münasibətlərin əmələ gəlməsi üçün iradə bəyanı, qarşı tərəfin qəbulu ilə deyil təktərəfli olaraq dövlətin səlahiyyətlərini mənimsəyərək verilən qərarlar, atılan adımlar şəklində qarşımıza çıxır. Və yaxud beynəlxalq hüquqdakı kimi münasibətin əmələ gəlməsi üçün dövlətlərin suveren iradəsinə də gərək yoxdu. İnzibati hüquqda digər tərəfdən tərəflər arasında bərabərlik prinsipi də gözlənilməz. İnzibati hüquqda “bərabərsizlik” (*inegalite*) prinsipi qüvvədədir. İnzibati hüquqda dövlətə səlahiyyət və imtiyaz verilmişdir. Bu imtiyaz və hegemonluğun verilməsinin yeganə məqsədi ümumi mənfəət (*actio popularis*) və ictimai yarardır.

Azərbaycan baxından inzibati hüququn əmələ gəlməsinə və ixtisaslaşmış inzibati məhkəmələrin yaranma tarixinə baxsaq bizim ölkə üçün də yeni bir hüquq sahəsidir. Bu hüquq sahəsi hər zaman özündə dəyişikliyə və təkamülə məruz qalır. 01 yanvar 2007-ci il tarixindən qüvvəyə minən “İnzibati icraat haqqında” AR qanunu inzibati aktların qəbul edilməsi, icra olunması və ya ləğv edilməsi ilə bağlı inzibati orqanlar tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətin hüquqi əsaslarını, prinsiplərini və prosedur qaydalarını müəyyən edir. Həmçinin inzibati orqanlarla mühabisələr zamanı məhkəmə prosessual normalarını müəyyən edən “İnzibati Prosessual” Məcəllə qəbul edilmişdir. İnzibati-iqtisadi məhkəmələr yaradılana və qanunvericilikdə müvafiq islahatlar

aparılana qədər inzibati mübahisələrə MPM-ə əsasən baxılırdı. İslahatlar nəticəsində inzibati proses fərqli bir sahəyə çevrildi. "Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinə dəyişikliklərin edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 2011-ci il tarixli 143-IVQD sayılı Qanunu ilə ümumi məhkəmələrin baxdığı işlərin sırasından "inzibati" sözü və MPM-dən inzibati prosesi tənzimləyən 26-29 və 38-ci fəsillər çıxarıldı. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bu sahədə ümumi ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrin olmaması və tətbiq olunacaq xüsusi, spesifik hüquq sahəsini olmaması Anqlo-Sakson hüquq sistemində mövcud olan geniş mənada inzibati hüquq sistemində daha uyğun idi. Çünki ümumi məhkəmələr bu tip işlərə baxmaqda məsul idi. Bu isə inzibati mühakimə icraatı formasında deyil ümumi mühakimə icraatı formasında aparılırdı. Lakin unutmamaq lazımdır ki, ölkəmizdə bu sistemin ən yeni hüquq sistemi olmasını nəzərə alsaq bu sahədə çatışmamazlıqlar da mövcuddur. Belə ki, tez-tez məhkəmələr adi aktları inzibati aktlarla qarışdırır və yuxarı nəzarət məhkəmələri haqlı olaraq aşağı instansiya məhkəmələrinin qərarlarını ləğv edərək işi yenidən araşdırmaq üçün məhkəmə baxışına qaytarır. Dəfələrcə inzibati akt meyarının müəyyən edilməsi mövzusu Konstitusiyaya Məhkəməsinin icraat predmeti olmuş və bu barədə müxtəlif qərarlar mövcuddur.

İnzibati Məhkəmələr baxımından digər problem sayılacaq məsələ ondan ibarətdir ki, bu məhkəmələr Qitə-Avropa hüquq sistemində olduğu kimi tam mənada ixtisaslaşmamışdır. Belə ki, Məhkəmələrin adından da göründüyü kimi inzibati-iqtisadi məhkəmələr adlanır. Bu isə eyni hakimin həm inzibati həm də iqtisadi işlərə çıxıb bilmə ehtimalını otaya qoyur. Nəticədə işin çevik və daha ixtisaslı hakimlər tərəfindən baxılmasına mane olur. Əslində inzibati və iqtisadi işlərin eyni ixtisaslı məhkəmədə birləşməsi məntiqli cəhətdən uyğunsuzluq təşkil edir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi inzibati icraat tam spesifik hüquq sistemi olub digər hüquq sistemlərindən fərqlidir. Xüsusilə özəl hüquq sistemindən tam fərqlidir. İqtisadi məsələlər isə özəl hüquq sisteminin bir parçası olduğu üçün iqtisadi mübahisələrə inzibati məhkəmə sisteminin tərkibində deyil, elə ümumi məhkəmələrin tərkibində baxılması daha məntiqli olardı. Fransa, Almaniya və digər Qitə-Avropası hüquq sistemində daxil olan ölkələrin məhkəmə sistemində baxsaq İnzibati məhkəmələr tam müstəqil olaraq məhkəmənin bir qolunu təşkil edir və özündə özəl hüquqa aid hər hansı bir mübahisəyə baxmaq səlahiyyətini ehtiva etmir. Belə olan təqdirdə isə narazı vətəndaş çevik olaraq ixtisaslaşmış məhkəmələr tərəfindən qaldırdığı mübahisəyə baxmaq hüququ əldə edir. Bu isə ilk öncə səlahiyyət aiddiyyəti qaydalarının səmərəli müəyyən edilməsinə xidmət edir. Avropa Məhkəməsi Avropa ölkələrinin milli qanunvericiliyində məhkəmə aidiyyəti məsələsinin dəqiq göstərilməsinin vacibliyini də xüsusi vurğulamışdır. Avropa Məhkəməsi Çerçin Rusiya Federasiyasına qarşı iş üzrə 16 sentyabr 2010-cu il tarixli qərarında bildirir ki, qanunverici tərəfindən aidiyyət məsələlərinin dəqiq müəyyən edilməməsi şəxsin məhkəmədə müdafiə olunmaq hüququnu və Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinin tələblərini pozur.

İnzibati mübahisələr baxımından digər mübahisə və narazılıq doğuran məqam isə işlərin uzun müddətdə məhkəmə icraatında qalması və qərar çıxarılmaması ilə bağlıdır. "İnzibati Prosesual Məcəllədə" işlərə baxılma müddətinin son həddini müəyyən edən tələb olmadığı üçün məhz bu problem qaçınılmazdır. Əslində Qitə-Avropa ölkələri üçün də bu hal rastlanan haldır. Dəfələrcə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi məhkəmə prosesinin uzun sürməsinə ağılabatan müddətdə proseslərə baxılmaq hüququnu pozuntusu kimi qiymətləndirib. Spesifik olaraq inzibati məhkəmələr tərəfindən işin uzun müddətdə baxılması yönündə ən məşhur qərarlardan biri Rumfun Almaniya qarşı 02 sentyabr 2010-cu il tarixli Avropa Məhkəməsinin qərarıdır. Avropa Məhkəməsi bu qərarında məhkəmə icraatının uzadılmasını Konvensiyanın "ağılabatan müddətdə" məhkəmə araşdırma hüququnun yəni Konvensiyanın 6-cı maddəsinin və səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə etmək hüququnun (13-cü maddənin) pozulması kimi qiymətləndirmişdir. Ümumiyyətlə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə baxdıqda inzibati məhkəmələrin hədsiz və məntiqsiz uzanmasına qarşı ən çox Almaniya qarşı şikayət vardır. Demək olar ki, inzibati ədliyyənin beşiyi sayılan Fransaya qarşı inzibati məhkəmə icraatının uzunluğuna dair şikayət mövcud deyil.

Eyni zamanda ağılabatan müddətlə bağlı İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi (bundan sonra –

Avropa Məhkəməsi) öz presedent hüququnda Konvensiyanın 6-cı maddəsi baxımından ədalət mühakiməsində “ağlabatan müddət” qiymətləndirilməsində bir neçə faktorun nəzərə alınmasının vacibliyini bildirmişdir: işin mürəkkəbliyi, iddiaçının davranışı, məhkəmə və ümumiyyətlə dövlət hakimiyyət orqanlarının hərəkətləri və ərizəçi üçün riskin dərəcəsi. Məhkəmə aidiyyəti məsələsi isə dövlət hakimiyyətinin üzərinə düşən məsuliyyət faktorudur. Avropa Məhkəməsinin Zimmermann və Steiner İsveçrəyə qarşı iş üzrə 13 iyul 1983-cü il tarixli qərarında qeyd edilmişdir ki, “dövlətlər öz hüquq sistemlərini elə tənzimləməlidirlər ki, ağlabatan müddətdə məhkəmə araşdırmasını təmin etmək prinsipi daxil olmaqla, məhkəmələr öz fəaliyyətini Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinin tələblərinə uyğun həyata keçirə bilsinlər.

Güman edirik ki, ağlabatan müddət baxımından AİHM presedentlərinə istinadən inzibati mühakiməni həyata keçirən məhkəmələrimiz daha çevik məsələyə hüquqi qiymət verəcək və vətəndaşların əsas hüquq və azadlıqları arasında olan məhkəməyə müraciət etmək hüququnun səmərəli istifadəsinə zəmin yaradacaqlardır. Əks halda bu hüquq praktiki və effektiv olmaqdan daha çox nəzəri və xəyali olaraq yaddaşlarda qalacaqdır.

Elvin Cəbrayılov

*Almaniyanın Vürtsburq Universitetinin
hüquq üzrə magistrı*

ALMAN VƏ AZƏRBAYCAN VƏRƏSƏLİK HÜQUQUNUN PRAKTİKİ MÜQAYİSƏSİ

Vərəsəlik hüququ həm Almaniya Konstitusiyası (Grundgesetz, 14-cü maddə) həm də Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası (maddə 29, bənd 5) ilə təminatına zəmanət verilən hüquqlardan biridir. Bu hüquq, Alman Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra AMM) ən sonuncu, yəni beşinci kitabında, Azərbaycan Respublikasının (bundan sonra AR) Mülki Məcəlləsinin (MM) isə onuncu bölməsində öz əksini tapmışdır.

Ümumiyyətlə vərəsəlik hüququ subyektiv hüquqlardan biri olaraq şəxsin, öz ölümündən sonrakı zaman üçün öz mülkiyyəti və ya digər ötürüləbilən hüquqları haqqında qərar vermə və bundan əlavə bu imkandan yararlanan tərəf (vərəsə) olma imkanını özündə ehtiva edir. Obyektiv cəhətdən isə vərəsəlik hüququ, ölüm anından sonra şəxsin mülkiyyətinin bir və ya bir neçə şəxsə ötürülməsini müəyyən edən normativ hüquqi aktların məcmusu kimi başa düşülə bilər.

Kazus 1:

A, digər iki qardaşı ilə birlikdə atasından onlara qalan əmlakın yalnız bölüşdürülməsini nəzərdə tutan məhkəmə aktından Konstitusiyaya məhkəməsinə şikayət verə bilərmi?

Cavab:

Vərəsəlik hüququ hər iki ölkənin Konstitusiyası ilə təmin olunduğu üçün (konstitusion hüquq) həm AR vətəndaşlarının, həm də Almaniya Federativ Respublikasının (AFR) vətəndaşlarının bu hüquq pozuntusundan irəli gələn hallarla bağlı Konstitusiyaya Məhkəməsinə (KM) müraciət etmək hüququ vardır. AR-da hər kəs onun hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından, bələdiyyə və məhkəmə aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada Konstitusiyaya Məhkəməsinə şikayət vermək hüququna malikdir.

A, KM-ə bununla bağlı şikayət verə bilər.

Mirasın açılması və vərəsəlik hüququnun əldə edilməsi imkanları

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra ARMM) 1133-cü maddəsində olduğu kimi, AMM-nin 1922-ci maddəsi də ölmüş şəxsin əmlakının qanun və ya vəsiyyət üzrə keçməsi imkanlarını nəzərdə tutmuşdur. Əmlakın müəyyən edilən şəxslərə keçməsi üçün mirasın açılması zəruridir ki, bu, hər iki ölkənin MM-ində eyni formada tənzimlənmişdir. Belə ki, AMM-in 1922 və ARMM-in 1145, 1146 -cı maddələrinə əsasən miras, fiziki şəxsin ölməsi ilə və ya məhkəmə tərəfindən ölmüş hesab edilməsi ilə açılır.

Vərəsə olma qabiliyyəti

Həm qanun həm də vəsiyyət üzrə vərəsəlik hallarında aşağıdakı şəxslər vərəsə ola bilərlər:

- mirasın açılması zamanı sağ olan şəxslər (AMM-in 1923-cü maddəsinin 1-ci bəndi; ARMM-in 1134-cü maddəsi) və
- miras qoyanın sağlığında mayası bağlanmış və onun ölümündən (mirasın açılması) sonra doğulmuş şəxslər (AMM-in 1923-cü maddəsinin 2-ci bəndi; ARMM-in 1134-cü maddəsi).

Kazus 2:

A, yaxın zamanda öləcəyi xəbərini alır. O, bilmək istəyir ki, yazacağı vəsiyyətnamədə hələ dünyaya gəlməmiş övladını vərəsə kimi göstərə bilərmə?

Cavab:

Mayası bağlanmış və hələ dünyaya gəlməmiş uşaq vərəsə ola bilərmə?

Vərəsə olma qabiliyyəti (AMM-in 1923-cü maddəsinin 2-ci bəndi; ARMM-in 1134-cü maddəsi), beləliklə yazılacaq vəsiyyətnamə qanuni vərəsəliyi əvəz edir.

Beləliklə, A, öz vəsiyyətnaməsində doğulacaq övladını öz vərəsəsi kimi göstərə bilər.

Vəsiyyət edə bilmə qabiliyyəti

Vərəsəlik hüququ ilə bağlı mübahisələr zamanı ortaya çıxan suallardan biri və ən əsası ondan ibarət olur ki, vəsiyyət edən şəxs, vəsiyyətnaməni yazan zaman vəsiyyət edə bilmə qabiliyyətinə malikdirmi (malik olubdurmu)?

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, vəsiyyət etmə azadlığı konstitusion hüquqlardan biridir. Frankfurt am Main Yuxarı Əyalət Məhkəməsinin 1996-cı ildə qəbul etdiyi bir qərarında göstərilirdi ki, vəsiyyət edən şəxs (miras qoyan) bu konstitusion hüquqdan çıxış edərək kimi hansı əmlak dəyəri ilə vərəsəsi kimi göstərməsini sərbəst şəkildə müəyyən edə bilər və bunun üçün hər hansı bir əğlabatan və ya üçüncü şəxslər tərəfindən anlaşılabilir səbəblər gətirməyə borclu deyildir.

Kazus 3:

On beş yaşı tamam olan A, yaxın zamanda öləcəyi xəbərini alır. Yaşının 15 olmasına baxmayaraq çox sayda əmlaka sahib olan A, vəsiyyətnamə yazmaq və yeni doğulacaq övladını vərəsəsi kimi təyin etmək istəyir. A, bunu edə bilərmə?

Cavab:

AMM-nin 2229-cü maddəsinin birinci bəndinə əsasən yetkinlik yaşına çatmayan şəxs yalnız 16 yaşına çatdıqdan sonra vəsiyyətnamə yaza bilər. Bunun üçün o, həmin maddənin dördüncü bəndinə əsasən, ruhi xəstəlik, ruhi zəiflik və ya hərəkətləri barədə şüurlu mühakimə yürüdə bilmək problemindən əziyyət çəkməməlidir. Vəsiyyətnamənin tərtibi üçün isə 16 yaşına çatmış şəxsin qanuni nümayəndələrinin icazəsi tələb edilmir, maddə 2229 bənd 2 AMM.

ARMM-ə əsasən isə bu qabiliyyətə yalnız tam yetkinlik yaşına çatmış şəxslər malikdirlər. Maddə 1167: Vəsiyyətnamənin tərtib edildiyi məqamda öz hərəkətləri barəsində şüurlu mühakimə yürüdə bilən və öz iradəsini aydın ifadə edə bilən yetkinlik yaşına çatmış fəaliyyət qabiliyyətli şəxs, yəni 18 yaşına çatmış şəxs vəsiyyət edə bilər.

A-nın vəsiyyət edə bilmə qabiliyyəti?

AMM-in 2229-cü maddəsinin 1-ci bəndi: 16 yaş!

ARMM-in 1167-ci maddəsi: 18 yaş!

Beləliklə A, vəsiyyətnamə tərtib edə bilməz və onun dünyaya hələ gəlməmiş övladı qanuni vərəsəlik çərçivəsində atasının varisi olur. Qanuni vərəsəlik sonradan işıqlandırılacaqdır.

Hələ doğulmamış uşağın vərəsə olma qabiliyyəti?

maddə 1923, bənd 2, AMM

maddə 1134 ARMM

Beləliklə, A, nə ARMM nə də AMM -ə əsasən vəsiyyətnamə tərtib edə bilər.

Qanuni vərəsəlik

Qanuni vərəsəlik vəfat edən şəxsin vəsiyyətnamə tərtib etmədən dünyasını dəyişdiyi və ya tətbiq etdiyi vəsiyyətnaməsinin etibarsız sayıldığı hallarda tətbiq edilir. Belə ki, vəfat edən şəxs nə zaman vəfat edəcəyini və hüquqi münasibətlərin sonradan hansı formada inkişaf edəcəyini öncədən bilmədiyindən vəsiyyətnamə tərtib etməyi sonrakı zamana buraxa bilər ki, ani və ya gözlənilməz ölüm halında onun əmlakı itmək və ya məhv və ya onunla qohumluq münasibətində olan insanlar arasında mübahisələr doğura bilmək təhlükəsi ilə üzləşə bilər. Digər bir məqsəd, miras qoyanın

ailə üzvlərinin və yaxın qohumlarının mirasdan məhrum edilməməsində görülə bilər. Bu səbəbdən qanununverici orqan belə halların qarşısını almaq üçün qanuni vərəsəliyi hər iki ölkənin MM-də nəzərdə tutmuşdur.

Qanuni vərəsəlik növbəlilik əsasında həyata keçirilir. Növbələr, mirasın açılması zamanı yaşayan insanların miras qoyana daha yaxın qohumluq bağından asılı olaraq müəyyən edilir. Bu növbəliliklərə münasibətdə hər iki ölkənin qanunvericiliyində kiçik fərqlər özünü göstərir.

Həm AMM-də həm də ARMM-də qanuni vərəsəlik 5 növbəlilik əsasında həyata keçirilir. Belə ki, AMM-in 1924-cü maddəsinə əsasən birinci növbəyə miras qoyan şəxsin törəmələri, yəni övladları daxildir. Mirasın açılması zamanı yaşayan övlad onun vasitəsilə miras qoyanla qohumluq əlaqəsi olan şəxsləri vərəsəlikdən kənar qoyur, məsələn əgər övlad sağdırsa həmin övladın övladı yəni miras qoyanın nəvəsi vərəsə olmur (maddə 1924, bənd 2 AMM). Digər bir tərəfdən isə, mirasın açılması zamanı vəfat etmiş olan övladın əvəzinə onun vasitəsilə miras qoyanla qohumluq əlaqəsi olan şəxs (və ya şəxslər) vərəsə olur (maddə 1924, bənd 3 AMM). Miras, övladlar arasında bərabər bölüşdürülür (maddə 1924, bənd 4 AMM).

ARMM-də birinci növbəyə daxil olan insanların dairəsi bir qədər geniş göstərilir. Belə ki, 1159-cu maddənin 1-ci bəndinə əsasən bu qrupa miras qoyanın övladları ilə yanaşı valideynləri də daxil edilir. Bundan əlavə, miras qoyanın ər və ya arvadı övlad və qayınata və qayınanası ilə eyni pay hüquqlu olduğu göstərilir. AMM-inə əsasən miras qoyanın həyat yoldaşı mirasın yarı hissəsinə yiyələnir. Digər məsələlər AMM-də olduğu kimi tənzim edilir.

Övladlığa götürülən şəxslər hər iki ölkənin MM-də doğma övladlara bərabər tutulur və eyni pay hüququna malikdirlər.

Kazus 4:

A, ani olaraq dünyasını dəyişir və ondan geriyə iki övladı, Ö1 və Ö2, qalır. Qanuni vərəsəlik hansı formada həyata keçirilir?

Cavab:

Vəsiyyətnamə yazılmadığı üçün qanuni vərəsəlik tətbiq edilir. Həm AMM-nin 1924.4-cü, həm də ARMM-nin 1159.1-ci maddəsinə əsasən övladlar bərabər pay hüquqlu sayılırlar. Bu o deməkdir ki, həm Ö1 həm də Ö2 mirasın 1/2 hissəsinə yiyələnirlər. Bir neçə vərəsə olduğundan onlar birlikdə miras şərikləri hesab edilirlər və miras, vərəsələr arasında bölüşdürülənədək vahid əmlak şəklində bütün vərəsələrə mənsub olur və onlar tərəfindən bərabər idarə olunur (AMM-in 2032-ci maddəsi; ARMM-in 1157, 1157-1-ci maddəsi).

Kazus 5:

Əvvəlki kazusdakı kimi, sadəcə A-nın 3 övladı (Ö1, Ö2 və Ö3) var, onlar da öz növbəsində 3 övlada sahibdirlər. Onların da öz növbəsində 3 övladı var. Qanuni vərəsəlik hansı formada həyata keçirilir?

Cavab:

Burada da qanuni vərəsəlik tətbiq edilir, çünki heç bir vəsiyyətnamə tərtib edilməmişdir. Burada sual doğuran cəhət ondan ibarətdir ki, A-nın hər 3 övladından olan 9 nəvəsi və 27 nəticəsi vərəsə olurlarmı?

Maddə 1924.2 AMM;

Maddə 1159.1.3 ARMM.

Nəvə və nəticələr vərəsə olma imkanından uzaq qalırlar, çünki onların valideynləri mirasın açılması zamanı sağdırlar və onlar A-nın vərəsələri olaraq övladlarını vərəsəlikdən kənarlaşdırırlar.

Beləliklə, yuxarıda deyildiyi kimi övladlar bərabər pay hüquqlu olduğundan onların hər biri mirasın 1/3 hissəsinə yiyələnirlər və birgə miras şərikləri sayılırlar.

Kazus 6:

Əvvəlki kazusdakı kimi, sadəcə burada Ö2 vəfat etmişdir?

Cavab:

Əvvəlki cavabdakı kimi, burada sadəcə Ö2 vəfat etdiyindən onun 3 övladı, yəni A-nın 3 nəvəsi (N1, N2 və N3) AMM-in 1924.3-cü maddəsi və ARMM-nin 1159.1.3-cü maddəsinə əsasən ölmüş atalarının əvəzinə onun mirasdakı payını aralarında bərabər bölüşdürürlər.

Beləliklə pay bölgüsü belə olur:

$$Ö1 = 1/3$$

Ö2 = ölüb, onun payı bölüşdürülür: N1, N2 və N3 ümumi mirasdan hərəsinə 1/9 pay düşür

$$Ö3 = 1/3$$

Vərəsə olan 5 nəfər birlikdə miras şərikləri sayılırlar və miras bölgüsü aparıla qədər mirsai bərabər idarə edirlər. İkinci növbəyə aid olan insanların qrupu, birinci növbəlilikdə olduğu kimi burada da hər iki ölkənin MM-də bir-birindən fərqlənirlər. Belə ki, ARMM-nin 1159.2-ci maddəsinə əsasən ölənün bacı və qardaşları, onların öldüyü halda isə bacı və qardaşı uşaqları mirasa yiyələnirlər. AMM-in 1925.1-ci maddəsində isə bu qrupda ölənün bacı və qardaşları ilə yanaşı onun valideynləri də göstərilmişdir. Bundan əlavə, mirasın açılması halında ilk öncə valideynlər mirasa yiyələnmək hüququna sahib olurlar. Bacı və qardaşlar isə sadəcə ata və ya analarının və ya onlardan birinin ölməsi halında onun payını aralarında bərabər bölüşdürürlər. Bunu daha da yaxından anlamaq üçün növbəti kazusa baxaq.

Kazus 7:

A-nın heç bir övladı yoxdur və həyat yoldaşı ondan öncə vəfat etmişdir. Ondan geriyyə sadəcə atası, AT və bir qardaşı, Q qalmışdır. Qardaşının isə iki oğlu var, QU1 və QU2 (A-nın qardaşı uşaqları). A-nın öləcəyi halda qanun üzrə kim və hansı payla vərəsə olacaqdır?

Cavab:

Cavaba gəldikdə birinci və ikinci növbəyə daxil olan insanların və onların pay hüquqlarının hər iki ölkənin qanununda fərqli tənzim edilməsindən fərqlər meydana gələcəkdir. Belə ki, ARMM-nin 1159.1.1-ci maddəsində göstəriləyi kimi ölənün ata və anası birinci növbəyə daxil olan insanlara aiddirlər və bu səbəbdən Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən A-nın öləcəyi halda, övladlarının olmaması və həyat yoldaşının və anasının ondan öncə ölməsinə görə, sadəcə onun atası onun varisi olur. A-nın qardaşı və qardaşı uşaqları ikinci növbəyə daxil olduqlarından birinci növbəlilikdə olan insanlar tərəfindən vərəsəlikdən kənar qalırlar, maddə 1160 ARMM.

ARMM-ə əsasən pay bölgüsü:

$$AT = 100\%$$

$$Q \text{ və } QU1 \text{ və } QU2 = 0\%$$

AMM-nin 1925.1-ci maddəsinə əsasən A-nın atası onun ikinci növbəyə aid olan varisi sayılır. Yuxarıda deyildiyi kimi A-nın övladlarının olmaması və həyat yoldaşının ondan öncə vəfat etməsinə görə birinci növbəyə daxil olan insanlar daha geri qalmamışdır. Bu səbəbdən ikinci növbəyə daxil olan A-nın anası da vəfat etdiyindən onun atası AT və qardaşı Q AMM-nin 1925.1 və 1925.3-cü maddələrinə əsasən vərəsə olurlar. Çünki, A-nın qardaşı Q, anasının payına yiyələnir. Bu da ARMM-ə olan əsas fərqin göstəricisidir.

AMM-ə əsasən pay bölgüsü:

$$AT = 1/2 \text{ hissə}$$

A-nın qardaşı Q = 1/2 (vəfat etmiş analarının mirasdakı payı)

QU1 və QU2 = 0%, çünki ataları sağdır və onları mirasdan istisna edir.

Üçüncü növbəyə daxil olan insanların sırasına nəzər saldıqda da fərqlər nəzərə çarpır. Belə ki, ARMM-nin 1159.3-cü maddəsinə əsasən 3-cü növbədə vərəsə sayılan insanların dairəsinə aiddir:

1. həm ana tərəfdən, həm də ata tərəfdən nənə və baba,
2. həm ana, həm də ata tərəfdən nənənin anası və atası, babanın anası və atası.

Nənənin anası və atası, babanın anası və atası o halda qanun üzrə vərəsə sayılırlar ki, mirasın açıldığı vaxt nənə və baba sağ olmasın.

AMM-də isə bu qrupa aid olan insanların dairəsi belə göstərilmişdir:

1. həm ana, həm də ata tərəfdən nənə və baba,
2. onların övladları (dayı, xala, bibi və əmilər)

Göründüyü kimi ARMM-də miras qoyanın baba və nənənin olmaması halında onların övladlarına, yəni miras qoyanın dayı, bibi, xala və əmilərinə vərəsəlik hüququ ilk olaraq tanınmır və baba və nənənin vəfat etmələri halında onların ata və analarına, yəni miras qoyanın urbaba və urnənələrinə vərəsəlikdə üstünlük verilir.

ARMM-nin 1159.4-cü maddəsinə əsasən xala, bibi, dayı və əmi 4-cü növbəyə daxildir. Necə ki, həm ARMM-də, həm də AMM-də ata və ananın ölümü halında onların övladları vərəsə olmaq hüququna malikdirlər, eləcə də burada baba və nənənin ölməsi halında onların ata və analarına yox, əksinə onların övladlarına, yəni A-nın xala, bibi, əmi və dayısına vərəsə olma imkanı tanınmalıdır. Bu səbəbdən AMM-də olan üçüncü növbəyə aid olan vərəsələrin dairəsinin ARMM-ə ötürülməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

AMM-nin 1928-ci maddəsi miras qoyanın urbaba və urnənələrini AMM-dən fərqli olaraq 4-cü növbəyə daxil etmişdir. Bu fərqlilikləri daha da yaxşı qavraya bilmək üçün növbəti kazus yardımı olacaqdır.

Kazus 8:

A-nın heç bir övladı yoxdur və onun valideynləri və nənə və babaları da dünyasını dəyişiblər. Ata tərəfdən babasının atası, UB isə hələ həyatdadır (124 yaş). Ana tərəfdən onun bir dayısı D1 yaşayır. Ata tərəfdən isə iki bibisi, B1 və B2 həyatdadırlar. A-nın vəfat edəcəyi halda qanuni vərəsələr kimlərdir?

Cavab:

ARMM-nin 1159.3-cü maddəsinə əsasən baba və nənə ilk olaraq (primary) vərəsə olurlar və onların hər birinin artıq vəfat etmiş olmalarına görə onların valideynləri vərəsə sayılırlar. Bu kazusa əsasən A-nın ata tərəfdən babasının atası, yəni urbabası, UB, A-nın yeganə vərəsəsi olur. A-nın dayı və bibiləri mirasdan pay hüququndan kənar qalırlar və yalnız UB-nin öləcəyi halda dördüncü növbəyə daxil olduqlarından vərəsə olmaq imkanları vardır.

ARMM-ə əsasən pay bölgüsü:

UB = 100%

D1, B1 və B2 = 0%

AMM-ə əsasən isə baba və nənənin öləcəyi halda onun övladları, yəni miras qoyanın dayı, xala, bibi və əmiləri vərəsə olmaq hüququna sahib olurlar. Urbaba və urnənə dördüncü növbəyə daxil olduqlarından onlar yalnız 3-cü növbəyə daxil olan insanların vəfat etməsi halında miras payı alırlar.

Beləliklə AMM-ə əsasən pay bölgüsü aşağıdakı kimi aparılacaqdır:

D1 = 1/3

B1 = 1/3

B2 = 1/3

UB = 0%

Məhkəmə aktları

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KONSTITUSİYA MƏHKƏMƏSİ PLENUMUNUN

QƏRARI

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 220.6 və 221-ci maddələrinin
bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair

4 aprel 2014-cü il

Bakı şəhəri

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu Fərhad Abdullayev (sədr), Sona Salmanova, Südabə Həsənova, Rövsən İsmayılov, Ceyhun Qaracayev, Rafael Qvaladze, Mahir Muradov, İsa Nəcəfov və Kamran Şəfiyevdən (məruzəçi-hakim) ibarət tərkibdə, məhkəmə katibi Fəraid Əliyevin,

maraqlı subyektlərin nümayəndələri Gəncə Apellyasiya Məhkəməsinin hakimi Elçin Xasməmmədovun, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Aparatının İqtisadi qanunvericilik şöbəsinin Maliyyə və büdcə məsələləri üzrə qanunvericilik sektorunun müdiri Rövsən Muradovun, ekspert Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin dekan müavini, Mülki hüquq kafedrasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru Sərvər Süleymanlının,

mütəxəssislər Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin hakimi Əsəd Mirzəliyevin, Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin hakimi İsmayıl Xəlilovun iştirakı ilə,

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VI hissəsinə müvafiq olaraq xüsusi konstitusiyaya icraatı üzrə açıq məhkəmə iclasında Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 220.6 və 221-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair Gəncə Apellyasiya Məhkəməsinin müraciəti əsasında konstitusiyaya işinə baxdı.

İş üzrə hakim K.Şəfiyevin məruzəsini, maraqlı subyektlərin nümayəndələrinin və mütəxəssislərin çıxışlarını, ekspertin rəyini dinləyib, iş materiallarını araşdırıb müzakirə edərək, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu

MÜƏYYƏN ETDİ:

Gəncə Apellyasiya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra – Mülki Məcəllə) 220.6 və 221-ci maddələrinin bəzi müddələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının (bundan sonra – Konstitusiya) 13, 29-cu maddələri və “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın (bundan sonra – Konvensiya) 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsi baxımından şərh edilməsini Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsindən (bundan sonra – Konstitusiyaya Məhkəməsi) xahiş etmişdir.

Müraciətdə göstərilmişdir ki, Ağstafa rayon məhkəməsinin 10 avqust 2012-ci il tarixli qətnaməsi ilə mərhum F.Mehdiyevdən miras qalan və həmin rayonun Dağ Kəsəmən kəndində yerləşən 0,12 ha həyətyanı torpaq sahəsinə və həmin sahədə yerləşən fərdi yaşayış evinə onun 5 nəfər vərəsəsinin hər birinin 1/5 hissədə miras payı olduğu müəyyən edilmiş, vərəsələrdən K.Mehdiyevin, R.Mehdiyevanın, K.Vəliyevanın, S.Xəlilovanın, həmçinin vəfat etmiş vərəsə E.Mehdiyevin qanun üzrə vərəsəsi R.Mehdiyevanın həmin torpaq sahəsinə və evə 1/5 hissədə mülkiyyət hüquqları tanınmışdır.

Bundan sonra K.Mehdiyev, R.Mehdiyeva, K.Vəliyeva və S.Xəlilova R.Mehdiyevaya qarşı iddia ilə məhkəməyə müraciət edərək, ümumi mülkiyyətdə olan 0,12 ha həyətyanı torpaq sahəsində yerləşən mübahisəli evin açıq hərracdan satılması və satışdan əldə olunmuş vəsaitin mülkiyyətçilər

arasında paylara uyğun bölüşdürülməsi haqqında qətnamə qəbul olunmasını xahiş etmişlər. Ağstafa rayon məhkəməsinin 5 iyul 2013-cü il tarixli qətnaməsi ilə iddia təmin edilməmişdir. İddiaçılarından K.Mehdiyev birinci instansiya məhkəməsinin qətnaməsindən apellyasiya şikayəti verərək həmin məhkəmə aktının ləğv edilməsi və iddianın bütövlükdə təmin edilməsi haqqında qətnamə çıxarılmasını xahiş etmişdir.

Müraciətdə qeyd olunmuşdur ki, Mülki Məcəllənin 220.3-220.5-ci maddələrində paylı mülkiyyətdə olan əşyanın bölünməsi və ondan payın ayrılması qaydaları müəyyən edilmişdir.

Həmin normalarda ümumi mülkiyyətdən çıxmaq istəyən mülkiyyətçinin ümumi əmlakdakı payına naturada ayrılma, pul və ya digər kompensasiya ödənilməsi yolu ilə xitam verilməsi zamanı mülkiyyətçinin razılığının alınması zəruri şərt kimi müəyyən olunmuşdur. Lakin Mülki Məcəllənin 220.6-cı maddəsində ümumi əmlakın açıq hərracdan satılması barədə qərar qəbul edərkən məhkəmənin mülkiyyətçilərin hamısının və ya bir neçəsinin, yaxud payının ayrılmasını tələb edən mülkiyyətçinin razılığının nəzərə alınmasına dair müddəa nəzərdə tutulmamışdır, bu isə qanunvericiliyin tətbiqində qeyri-müəyyənlik yaranmasına səbəb olmuşdur.

Göstərilənlərə əsasən, Gəncə Apellyasiya Məhkəməsi Mülki Məcəllənin 220.6-cı maddəsinin “bu Məcəllənin 220.3-220.5-ci maddələrində müəyyənləşdirilmiş qaydalara əsasən ümumi əmlakın bölünməsi və ya ondan pay ayrılması açıq-aşkar məqsəduyğun olmadıqda, məhkəmə əmlakın açıq hərracdan satılması və satış pulunun ümumi mülkiyyətin mülkiyyətçiləri arasında onların paylarına mütənasib surətdə bölüşdürülməsi haqqında qərar qəbul edə bilər” müddəasının və həmin Məcəllənin 221-ci maddəsinin “əgər iştirakçılar hüquqa xitam verilməsi növünə dair razılığa gəlməsələr, əşya məhkəmənin qərarı ilə fiziki bölünür, bu, əşyanın dəyəri əhəmiyyətli dərəcədə azalmadan mümkün olmadıqda isə açıq hərracdan və ya iştirakçılar üçün hərracdan satılır” müddəasının Konstitusiyanın 13 və 29-cu maddələri, Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsi baxımından şərh edilməsini xahiş etmişdir.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu müraciətlə bağlı aşağıdakıların qeyd olunmasını zəruri hesab edir.

Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur. Hər kəsin mülkiyyət hüququ vardır. Mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur. Hər kəsin mülkiyyətində daşınar və daşınmaz əmlak ola bilər. Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir (Konstitusiyanın 13 və 29-cu maddələri).

Konstitusiyanın qeyd olunan normalarından irəli gələn və həmin normaları inkişaf etdirən Mülki Məcəllə də mülki hüquq münasibətləri sahəsində mülkiyyət hüququnun tanınmasına və müdafiə olunmasına yönəlmiş hüquqi mexanizmləri müəyyənləşdirir.

Mülkiyyət hüququnun subyektivi bir şəxs, habelə iki və ya daha çox şəxs ola bilər. Ümumi mülkiyyətin növləri birgə mülkiyyət (nikahda olan ər-arvadın mülkiyyəti) və paylı mülkiyyətdən (iştirakçılardan, ailə üzvlərindən hər birinin müəyyən payı olan mülkiyyət) ibarətdir. Ümumi mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsi üçün onun iştirakçılarının iradələrinin razılaşdırılması və onların qanuni mənafelərinin nəzərə alınması zəruridir. Ümumi əmlak üzərində sərəncam verilməsi isə yalnız birgə mülkiyyətçilərin qarşılıqlı razılığı əsasında həyata keçirilə bilər.

Mülki Məcəllənin 213-cü maddəsinə görə iki və ya bir neçə şəxsin mülkiyyətində olan əmlak ümumi mülkiyyət, şəxslərin hər birinin mülkiyyətində (hüququnda) olan payı müəyyənləşdirildikdə isə ümumi paylı mülkiyyət hesab olunur.

Mülkiyyətçilər tərəfindən sahiblik, istifadə və sərəncam səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin ümumi xüsusiyyətləri mövcuddur: 1) paylı mülkiyyətdə olan əmlaka (əşyaya) sahiblik və ondan istifadə onun bütün mülkiyyətçilərinin razılaşması əsasında, razılaşma əldə edilmədikdə isə məhkəmənin müəyyənləşdirdiyi qaydada həyata keçirilir; 2) paylı mülkiyyətin mülkiyyətçisi ümumi əmlakın öz payına uyğun hissəsinə sahiblik və istifadə hüququna malikdir, bu mümkün olmadıqda isə onun payına düşən əşyaya sahiblik və ondan istifadə edən digər mülkiyyətçilərdən

müvafiq əvəz ödəməyi tələb edə bilər. Paylı mülkiyyətdə olan əmlaka dair sərəncam verilməsi isə əşyanın bütün mülkiyyətçilərinin razılaşması əsasında həyata keçirilir; 3) razılaşma əldə olunmadıqda və paylı mülkiyyətin mülkiyyətçiləri ümumi əmlakın bölünməsi və ya ondan payın ayrılması üsulu və şərtləri haqqında razılığa gələ bilmədikdə onlar öz paylarının naturada ayrılmasını məhkəmə qaydasında tələb edə bilərlər.

Göründüyü kimi, fərdi mülkiyyət hüququna malik olan mülkiyyətçilərdən fərqli olaraq paylı mülkiyyət mülkiyyətçiləri öz səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsində sərbəst deyillər.

Qüvvədə olan mülki qanunvericilik ümumi mülkiyyətin iştirakçısına əmlakın bölüşdürülməsi və ya ümumi mülkiyyətdən ona aid olan hissənin naturada ayrılmasını həyata keçirmək hüququ verir. Bu hüquq ümumi paylı mülkiyyətə olan pay hüququna sərəncam vermək hüququnun həyata keçirilməsi formalarından biridir.

Ümumi paylı mülkiyyətdə olan payın ayrılması iki formada həyata keçirilə bilər:

- 1) ümumi paylı mülkiyyətdə olan payın natura formasında ayrılması;
- 2) pul kompensasiyasının (dəyərinin) ödənilməsi.

Ümumi mülkiyyətdə pay mühüm hüquqi funksionarı həyata keçirir. Xüsusilə, ümumi mülkiyyətin saxlanmasına çəkilən xərclərdə mülkiyyətçilər, payın həcminə müvafiq olaraq iştirak edirlər (Mülki Məcəllənin 217-ci maddəsi). Paylı mülkiyyətin iştirakçısı ümumi mülkiyyətin ideal paya mütənasib payın onun sahibliyinə və istifadəsinə verilməsi hüququna malikdir. Paylara mütənasib ümumi əşyanın istifadəsindən götürülən bəhər, məhsul və gəlir paylara uyğun şəkildə bölüşdürülür (Mülki Məcəllənin 216-cı maddəsi). Paylı mülkiyyətin mülkiyyətçisinə naturada ayrılan əşyanın onun mülkiyyət hüququdakı payına tənəsübsüzlüyü müvafiq pul məbləğinin ödənilməsi və ya başqa kompensasiya ilə aradan qaldırılır (Mülki Məcəllənin 220.4-cü maddəsi). Beləliklə, əmlakın bölünməsi və ya ondan payın naturada ayrılması mümkün olmadıqda, əmlakın bölünməsinin və ya payın ayrılmasının yeganə ağılabatan üsulu pul kompensasiyasının ödənilməsidir.

Mülki Məcəllənin 220.1 və 220.2-ci maddələri özündə paylı mülkiyyətdə olan əşyanın bölünməsi və ya ondan mülkiyyətçilərdən birinin payının ayrılmasının üsul və şərtlərinə dair bütün mülkiyyətçilər arasında razılığın əldə olunmasının vacibliyini nəzərdə tutan ümumi prinsipləri əks etdirir.

Həmin maddədə həmçinin göstərilmişdir ki, paylı mülkiyyətin mülkiyyətçiləri arasında müvafiq razılığın əldə olunmaması onları ümumi mülkiyyətin bölüşdürülməsi və ya ondan payın naturada ayrılması hüququndan məhrum etmir və maraqlı mülkiyyətçi öz payının ümumi əmlakdan ayrılmasını məhkəmə qaydasında tələb edə bilər. Əgər payın naturada ayrılmasına qanunla yol verilmirsə və ya bu, ümumi mülkiyyətdə olan əşyaya tənəsübsüz zərər vurmadan mümkün deyildirsə, ayrılan mülkiyyətçi öz payının dəyərinin paylı mülkiyyətin digər mülkiyyətçiləri tərəfindən ona ödənilməsi hüququna malikdir (Mülki Məcəllənin 220.3-cü maddəsi).

Mülki Məcəllənin 220.4-cü maddəsində bu hüququn həyata keçirilməsinin mümkünlüyü paylı mülkiyyətin mülkiyyətçisinə payın naturada ayrılması əvəzinə digər mülkiyyətçilər tərəfindən kompensasiya ödənilməsinə onun razılığının olması ilə əlaqələndirilmişdir.

Bununla, mülkiyyətçiyə düşən pay əvəzinə pul kompensasiyasının ödənilməsi yalnız payın naturada ayrılması mümkün olmadıqda və onun razılığı ilə həyata keçirilə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu qayda yalnız Mülki Məcəllənin 220.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq payın naturada ayrılması tələbi irəli sürüldüyü halda tətbiq oluna bilər.

Payın həcmindən asılı olmayaraq paylı mülkiyyətin istənilən mülkiyyətçisi pul kompensasiyasının ödənilməsi tələbini irəli sürmək hüququna malikdir. Əgər iddiaçı tərəfindən belə tələb irəli sürülməmişdirsə, məhkəmə öz təşəbbüsü ilə kompensasiyanın ödənilməsinə müəyyən edə bilməz.

Belə ki, məhkəmə iddia tələbinin hədlərindən kənara çıxa bilməz. Ümumi paylı mülkiyyətin mülkiyyətçisi yalnız ona pul kompensasiyasının ödənilməsinə tələb edə bilər. Həmin mülkiyyətçi digər mülkiyyətçilərə pul kompensasiyasının ödənilməsinə tələb etmək hüququna malik deyil.

Payların həcmının və mülkiyyətçinin iradəsinin nəzərə alınmaması mülki hüquq münasibətlərinin

iştirakçılarının məcburi qaydada istənilən əmlaka mülkiyyət hüquqlarının müəyyən edilməsinə gətirib çıxarardı.

Mülki Məcəllənin 220.4-cü maddəsində qeyd olunur ki, mülkiyyətçinin payı cüzi olduqda, real surətdə ayrılı bilmədikdə və ümumi əmlakdan istifadə edilməsində onun mühüm mənafeyi olmadıqda, məhkəmə həmin mülkiyyətçinin razılığı olmadan da paylı mülkiyyətin qalan iştirakçılarının öhdəsinə ona kompensasiya ödənilməsi vəzifəsini qoya bilər.

Ümumi paylı mülkiyyətə pay hüququndan məhrum etmək yalnız müstəsna hallarda mümkündür (Mülki Məcəllənin 220.4-cü maddəsi). Ümumi paylı mülkiyyətin mülkiyyətçisinin ümumi əmlakın istifadəsində mühüm mənafeyinin olub-olmaması məsələsi məhkəmələr tərəfindən hər bir konkret halda tərəflərin təqdim etdikləri sübutları məcmu şəklində tədqiq etməklə və qiymətləndirməklə həll olunur.

Həmin maddənin üçüncü cümləsinin tətbiq olunması yalnız qanunverici tərəfindən sadalanan bütün şərtlərin eyni zamanda mövcud olması halında mümkündür: mülkiyyətçinin payı cüzi olduqda; naturada ayrılması mümkün olmadıqda; ümumi əmlakdan istifadə edilməsində onun mühüm mənafeyi olmadıqda.

Bununla, Mülki Məcəllənin 220.4-cü maddəsində öz payının ümumi əmlakdan ayrılması tələbini irəli sürməyən mülkiyyətçinin əmlaka olan mülkiyyət hüququndan onun iradəsinə zidd olaraq digər mülkiyyətçilər tərəfindən kompensasiyanın ödənilməsi yolu ilə məhrum edilməsi nəzərdə tutulmamışdır, əks yanaşma mülkiyyət hüququnun toxunulmazlığı prinsipinə zidd olardı.

Mülki Məcəllənin 220.6-ci maddəsində ümumi əmlakın bölünməsi ilə bağlı məhkəmənin həmin əmlakın açıq hərracdan satılması və satış pulunun paylı mülkiyyətçilər arasında onların paylarına mütənasib surətdə bölüşdürülməsi haqqında qərar qəbul edilməsi səlahiyyəti nəzərdə tutulmuşdur. Məhkəmə tərəfindən belə qərarın qəbul edilməsi bütün paylı mülkiyyətçilərin razılığının alınması ilə şərtləndirilməmişdir. Həmin maddənin mənasına görə belə qərar paylı mülkiyyətçilərin birinin iddiası əsasında da qəbul edilə bilər. Mülkiyyətçilərin razılığı olmadan əmlakın hərracdan satılması barədə məhkəmənin qərar qəbul etməsi mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması (mülkiyyət hüququna müdaxilə) baxımından təhlil olunmalıdır.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu Konstitusiyanın 29-cu maddəsində təsbit olunmuş mülkiyyət hüququna mümkün məhdudiyətlərin hədlərinin müəyyən edilməsini vacib hesab edir. Mülkiyyət hüququnu məhdudlaşdırılmasının əsasları Konstitusiyada və beynəlxalq aktlarda təsbit edilmiş və bu hüququn əhəmiyyətinə baxmayaraq, o mütləq deyil və məhdudlaşdırıla bilər.

Bununla əlaqədar, nəzərə alınmalıdır ki, Konstitusiya mülkiyyət hüququnun təsbit etməklə yanaşı, onun ümumi və xüsusi məhdudiyətlərinin hüdudlarını (hədlərini) müəyyən etmişdir (Konstitusiyanın 13-cü maddəsinin III hissəsi, 29-cu maddəsinin II hissəsi və 71-ci maddəsinin II hissəsi, "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Qanununun 3.3-cü maddəsi).

Konstitusiyanın 13-cü maddəsində mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması ilə bağlı əsaslar müəyyən olunmuşdur. Həmin maddədə göstərilir ki, mülkiyyətdən insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları, cəmiyyətin və dövlətin mənafevləri, şəxsiyyətin ləyaqəti əleyhinə istifadə edilə bilməz.

"Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununda hüquq və azadlıqların, o cümlədən mülkiyyət hüququnun ümumi məhdudiyətlərinin hüdudları müəyyən olunmuşdur. Mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması qanunçuluğun tələbinə cavab verməli, qoyulan məhdudiyətlər həmin hüququn mahiyyətini dəyişməməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədilə tətbiq edilməli, qanuni məqsədə yönəlməli və həmin məqsədə mütənasib olmalıdır.

Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsinə əsasən heç kəs, cəmiyyətin maraqları naminə, qanunla və beynəlxalq hüququn ümumi prinsipləri ilə nəzərdə tutulmuş şərtlər istisna olmaqla, öz mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz. Qeyd olunan normaların məzmunundan görünür ki,

mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması qanunçuluğun tələblərinə cavab verməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədilə tətbiq edilməli, mütənasib olmalı və bu konstitusiya hüququnun mahiyyətini dəyişməməlidir. Qeyd olunan prinsiplərə riayət edildikdə, mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılmasına yol verilir. Mülkiyyətçilərdən hər hansı birinin əmlaka sahiblik, istifadə və sərəncamla əlaqədar hüquqları digərlərinin hüquqlarından üstün sayıla bilməz. Mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsi imkanı bütün tərəflər üçün bərabər olmalıdır. Bununla bağlı qeyd etmək vacibdir ki, məhkəmənin əmlakın açıq hərracdan satılması barədə qərarı digər mülkiyyətçilərin hüquqlarını təmin etmək məqsədilə qəbul edilir.

Beləliklə, Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu qeyd edir ki, Konstitusiyada təsbit edilmiş hər hansı hüquqların, o cümlədən mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması mütənasiblik prinsipi gözlənilməklə həyata keçirilməlidir.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu “Sosial sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 21-ci maddəsinin birinci hissəsinin yeddinci abzasının şərh edilməsinə dair” 29 oktyabr 2010-cu il tarixli Qərarında hüquqların təminatının mütənasibliyi ilə əlaqədar qeyd etmişdir ki, Əsas Qanun hüquq və azadlıqlarla yanaşı onlardan irəli gələn vəzifələri də müəyyən edir və hüquqların həyata keçirilməsinə mümkün qanuni və əsaslı müdaxilələri istisna etmir. Lakin hər hansı hüquqa, o cümlədən mülkiyyət hüququna qanuni müdaxilə mütənasib olmalı, cəmiyyətin və ya dövlətin ümumi maraqları ilə fərdin konstitusiya hüquqlarının qorunması arasında ədalətli tarazlığa nail olunmaqla həyata keçirilməlidir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna əsasən, 1 saylı Protokolun 1-ci maddəsinin mühüm tələblərindən biri ondan ibarətdir ki, mülkiyyətdən maneəsiz istifadə hüququna dövlət hakimiyyəti orqanı tərəfindən edilən istənilən müdaxilə qanuni olmalıdır... Qanunilik prinsipi onu da nəzərdə tutur ki, daxili qanunvericiliyin tətbiq edilə bilən normaları kifayət qədər əlçatan, dəqiq olsun və tətbiq edilərkən onların nəticələrini öncədən görmək mümkün olsun. Konvensiya tərəfindən tanınan hüququn və ya azadlığın həyata keçirilməsinə hər hansı müdaxilə qanuni məqsəd daşmalıdır... 1 saylı Protokolun 1-ci maddəsinə xas olan “ədalətli balans” prinsipi özlüyündə cəmiyyətin ümumi marağının mövcudluğunu nəzərdə tutur... Mülkiyyətdən maneəsiz istifadə etmək hüququna müdaxilə zamanı cəmiyyətin ümumi maraqları ilə fərdin əsas hüquqlarının müdafiəsi tələbləri arasında “ədalətli balans” gözlənilməlidir... Konkret olaraq, dövlət istənilən tədbiri tətbiq edərkən, ... tətbiq edilən vasitələrlə qarşıya qoyulan məqsəd arasında ağlabatan mütənasiblik əlaqəsi olmalıdır (Böyük palatanın Broniovski Polşaya qarşı iş üzrə 22 iyun 2004-cü il tarixli Qərarı, §147-148, 150; Böyük palatanın Skordino İtaliyaya qarşı iş üzrə 29 mart 2006-cı il tarixli Qərarı, § 93).

Nəzərə alınmalıdır ki, əmlakın açıq hərracdan satılaraq bölünməsindən əvvəl Mülki Məcəllənin 220.3-220.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydalara əməl edilməlidir. Həmin qaydalar paylı mülkiyyətdə olan əmlakın bölünməsi və ondan payın ayrılmasının mərhələli formada tənzimlənməsini nəzərdə tutur. İlk növbədə, əmlakın naturada bölünməsinin mümkünlüyü müəyyən edilməlidir. Əmlakın naturada bölünməsi mümkün olmadığı halda, ayrılan mülkiyyətçi öz payının dəyərini paylı mülkiyyətin digər mülkiyyətçiləri tərəfindən ona ödənilməsinə tələb etmək hüququna malikdir.

Digər mülkiyyətçilərin kompensasiya vermək imkanı olmadıqda və ya onlar kompensasiya vermək istəmədikdə, əmlakın məhkəmə qərarı əsasında hərracdan satılması məsələsinə baxıla bilər. Eyni zamanda, payının naturada ayrılması mümkün olmadıqda və mülkiyyətçi payın əvəzinə pul kompensasiyasını almaqdan imtina etdikdə, həmin mülkiyyətçi əmlakın açıq hərracdan satılmasını tələb edə bilməz. Həmçinin paylı mülkiyyətin mülkiyyətçisi birbaşa əmlakın açıq hərracdan satılmasını tələb etmək hüququna malik deyil.

Bu baxımdan, paylı mülkiyyətin mülkiyyətçilərinin razılığı olmadan əmlakın açıq hərracdan satılması və satış pulunun ümumi mülkiyyətin mülkiyyətçiləri arasında onların paylarına mütənasib surətdə bölüşdürülməsi haqqında məhkəmə tərəfindən qərarın qəbul edilməsi mülkiyyət hüququnun qanunsuz məhdudlaşdırılması kimi qiymətləndirilə bilməz.

Göstərilənlərə əsasən Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu aşağıdakı nəticələrə gəlir:

Mülki Məcəllənin 220.6 və 221-ci maddələrinin mənasına görə bütün paylı mülkiyyətçilərin razılığı olmadan əmlakın açıq hərracdan satılması və satış pulunun ümumi mülkiyyətin mülkiyyətçiləri arasında onların paylarına mütənasib surətdə bölüşdürülməsi haqqında məhkəmə tərəfindən qərarın qəbul edilməsi mülkiyyət hüququnun qanunsuz məhdudlaşdırılması kimi qiymətləndirilə bilməz.

Məhkəmənin qərarı əsasında ümumi mülkiyyətdə olan əşyanın açıq hərracdan satılması və satış pulunun paylı mülkiyyətçilər arasında onların paylarına mütənasib surətdə bölüşdürülməsi Mülki Məcəllənin 220.3-220.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydaların ardıcılıqla tətbiq edilməsindən sonra mümkündür.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VI hissəsini, "Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 60, 62, 63, 65-67 və 69-cu maddələrini rəhbər tutaraq, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu

QƏRARA ALDI:

1. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 220.6 və 221-ci maddələrinin mənasına görə bütün paylı mülkiyyətçilərin razılığı olmadan əmlakın açıq hərracdan satılması və satış pulunun ümumi mülkiyyətin mülkiyyətçiləri arasında onların paylarına mütənasib surətdə bölüşdürülməsi haqqında məhkəmə tərəfindən qərarın qəbul edilməsi mülkiyyət hüququnun qanunsuz məhdudlaşdırılması kimi qiymətləndirilə bilməz.

2. Məhkəmənin qərarı əsasında ümumi mülkiyyətdə olan əşyanın açıq hərracdan satılması və satış pulunun paylı mülkiyyətçilər arasında onların paylarına mütənasib surətdə bölüşdürülməsi Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 220.3-220.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydaların ardıcılıqla tətbiq edilməsindən sonra mümkündür.

3. Qərar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

4. Qərar "Azərbaycan", "Respublika", "Xalq qəzeti", "Bakinski raboçi" qəzetlərində, "Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Məlumatı"nda dərc edilsin.

5. Qərar qətidir, heç bir orqan və ya şəxs tərəfindən ləğv edilə, dəyişdirilə və ya rəsmi təfsir edilə bilməz.

Sədr

Fərhad Abdullayev

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİ PLENUMUNUN

QƏRARI

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1194-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair

22 aprel 2014-cü il

Bakı şəhəri

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu Fərhad Abdullayev (sədr), Sona Salmanova, Südabə Həsənova, Rövşən İsmayılov, Ceyhun Qaracayev, Rafael Qvaladze, Mahir Muradov (məruzəçi-hakim), İsa Nəcəfov və Kamran Şəfiyevdən ibarət tərkibdə, məhkəmə katibi Teymur Ocaqverdovun, maraqlı subyektlərin nümayəndələri Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin hakimi Səyyad Qafarinin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Aparatının İqtisadi qanunvericilik şöbəsinin baş məsləhətçisi Vasif Əmiraslanovun, ekspert Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin dekan müavini, Mülki hüquq kafedrasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru Sərvər Süleymanlının, mütəxəssis Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin hakimi Əsəd Mirzəliyevin iştirakı ilə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VI hissəsinə müvafiq olaraq Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin müraciəti əsasında xüsusi konstitusiyaya icraatı üzrə açıq məhkəmə iclasında Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1194-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair konstitusiyaya işinə baxdı. İş üzrə hakim M.Muradovun məruzəsini, maraqlı subyektlərin nümayəndələrinin və mütəxəssisin çıxışlarını, ekspertin rəyini dinləyib, iş materiallarını araşdırıb müzakirə edərək, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu

MÜƏYYƏN ETDİ:

Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə (bundan sonra – Konstitusiyaya Məhkəməsi) müraciət edərək Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra – Mülki Məcəllə) 1194-cü maddəsinin şərh olunmasını xahiş etmişdir. Müraciətdə göstərilmişdir ki, Zinaida Yakovlevna Paraskeviç 7 oktyabr 2011-ci il tarixdə Sumqayıt şəhər 1 saylı Notariat Kontorunda ona məxsus Sumqayıt şəhəri, 2-ci mkr. 20 B/35 sayılı binada yerləşən 20 saylı mənzilini Esmira Şəmil qızı Abbasovaya vəsiyyəət etmişdir. Z.Paraskeviç 27 fevral 2012-ci il tarixdə vəfat etmiş və E.Abbasova 27 fevral 2012-ci il tarixdə həmin mənzilə qeydiyyatda düşmüşdür.

Z.Paraskeviçin ölümündən sonra E.Abbasova mənzilə vərəsəlik şəhadətnaməsinin verilməsi barədə Notariat Kontoruna müraciət etdikdə, ona mirasın qəbul edilməsi müddətinin ötürüldüyü və həmin miras əmlakın $\frac{1}{2}$ hissəsinə miras qoyanın nəvəsi Vladimir Paraskeviçə vərəsəlik şəhadətnaməsi verildiyi bildirilmişdir.

E.Abbasova V.Paraskeviçə və Sumqayıt şəhər 1 saylı Notariat Kontoruna qarşı vərəsəlik şəhadətnaməsinin etibarsız hesab edilməsi, miras əmlakın faktiki qəbul edilməsi tələbinə dair iddia ərizəsi ilə, V.Paraskeviç isə Sumqayıt şəhər 1 saylı Notariat Kontoruna və E.Abbasovaya qarşı vərəsəlik hüququnun itirilməsi və mənzildən çıxarılma tələbinə dair qarşılıqlı iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət etmişlər. Sumqayıt şəhər məhkəməsinin 29 may 2013-cü il tarixli qətnaməsi ilə E.Abbasovanın iddiası təmin edilmiş, qarşılıqlı iddia tələbi isə rədd edilmişdir. V.Paraskeviç birinci instansiya məhkəməsinin qətnaməsinin ləğv edilməsi və mirasdan məcburi pay alma hüququnun olması barədə yeni qətnamə qəbul edilməsinə dair apellyasiya şikayəti ilə Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinə müraciət etmişdir.

Birinci instansiya məhkəməsi ilkin iddia tələbini təmin edərkən Mülki Məcəllənin 1193-cü maddəsinə əsaslanmışdır. Həmin maddədə miras əmlaka məcburi pay hüququ olan vərəsələrin dairəsi konkret müəyyən olunmuşdur. Bununla yanaşı, Mülki Məcəllənin 1194-cü maddəsinə əsasən məcburi pay tələb etmək hüququ mirasın açıldığı an əmələ gəlir. Bu cür tələb hüququ vərəsəlik üzrə keçir.

Müraciət edənin qənaətinə görə, bu normanın “Bu cür tələb hüququ vərəsəlik üzrə keçir” müddəası mübahisə doğurmaqla hüquqtətbiqetmə təcrübəsində müəyyən çətinliklər yaradır.

Müraciətlə əlaqədar Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu vərəsəlik hüququnun mahiyyətinin, tərkibinin və əsaslarının açıqlanmasını zəruri hesab edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (bundan sonra – Konstitusiya) insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsinin dövlətin ali məqsədi olduğunu bəyan etmişdir (12-ci maddənin I hissəsi).

Buna əsasən dövlətin üzərinə həmin hüquq və azadlıqları müdafiə etmək, onları beynəlxalq hüququn hamılıqla tanınmış prinsip və normalarına uyğun olaraq həyata keçirmək öhdəliyi qoyulmuşdur.

Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin V hissəsinə əsasən dövlət vərəsəlik hüququna təminat verir. Konstitusiyanın bu norması vəsiyyət etmə hüququ ilə bərabər miras alma hüququna da təminat vermişdir. Belə ki, vərəsəlik hüququna təminat miras qoymağı, yəni bir tərəfdən vəsiyyət edə bilməyi, digər tərəfdən isə vərəsə olaraq mirası qəbul edib ona sahib olmanı nəzərdə tutur. Mülkiyyətçinin (vəsiyyət edənin) ona məxsus əmlaka dair sərəncam vermək imkanı Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin III hissəsində təsbit olunmuş mülkiyyət hüququndan irəli gəlir və bu vəsiyyət etmək azadlığının əsasını təşkil edir.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu bir sıra qərarlarında vərəsəlik hüququnun hüquqi tənzimlənməsi ilə əlaqədar göstərmişdir ki, vərəsəlik institutu müəyyən dərəcədə hər iki normalar qrupunun (ailə və əmlak) spesifik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Belə ki, vərəsəlik hüquq institutunun bu xüsusiyyəti həm ona aid olan qaydaların xeyli hissəsinin məcburi xarakter daşmasında, həm də müqavilə azadlığının xüsusi şərtlərlə məhdudlaşdırılmasında özünü göstərir (“Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1193-cü maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13-cü maddəsinin I və II hissələrinə, 29-cu maddəsinin I, II və III hissələrinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 20 oktyabr 2011-ci il tarixli; “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1203.1-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 13 dekabr 2011-ci il tarixli Qərarlar).

Mülki qanunvericilik vərəsəlik hüququnun mahiyyətini, tərkibini və əsaslarını açıqlamaqla qanun və ya vəsiyyət üzrə vərəsəlik münasibətlərini tənzimləyir və vərəsəlik hüququnun yaranması əsaslarına uyğun olaraq, bu hüququn həyata keçirilməsinə təminat verir. Bununla belə, vərəsəlik institutu hər bir şəxsə zəmanət verir ki, sağlığında əldə etdiyi əmlak və digər maddi nemətlər (onların yüklülükləri ilə birlikdə) ölümündən sonra onun iradəsinə uyğun olaraq ifadə etdiyi vərəsələrinə, iradəsini ifadə etmədiyi təqdirdə isə qanunla müəyyən edilən vərəsələrinə keçsin.

Mülki Məcəllənin 1133.1-ci maddəsinə görə vərəsəlik qanun və ya vəsiyyət üzrə və ya hər iki əsasla həyata keçirilir. Qanun üzrə vərəsəlik (ölmüş şəxsin əmlakının qanunda göstərilmiş şəxslərə keçməsi) o zaman qüvvədə olur ki, miras qoyan vəsiyyətnamə qoymur, yaxud vəsiyyətnamə tamamilə və ya qismən etibarsız sayılır (Mülki Məcəllənin 1133.2-ci maddəsi). Vərəsəlik hüququnun yaranması miras qoyanın ölümü ilə şərtləndirilir və onun iradəsi nəzərə alınmaqla, hüquqi varisi kimi vəsiyyətnamədə və ya qanunda nəzərdə tutulan hüquqi varislik formasında hüquq və vəzifələr əldə edən şəxs tərəfindən həyata keçirilir. Vəsiyyətnamənin olmadığı və ya etibarsız hesab edildiyi hallarda isə miras qoyanın qohumluq münasibətlərinin dərəcəsi, vərəsələrin dairəsi və onların növbəliliyi müəyyən edilərək qərar qəbul edilməsi tələb edilir. Vərəsəliyin bu növündə vərəsələr arasında növbəlilik prinsipi gözlənilir, bərabər pay hüquqlu vərəsələrin konkret dairəsi göstərilir və əvvəlki növbənin vərəsələrindən heç olmasa birinin mövcudluğu sonrakı növbənin vərəsəliyini istisna edir.

Vərəsəlik institutu fərdilik və ailə-təminat prinsipləri üzərində qurulmuşdur.

Fərdilik prinsipi mülkiyyətçinin mənafeyini üstün tutur və vərəsəliyin tam olaraq miras qoyanın iradəsindən asılı olduğunu nəzərdə tutur. Bu prinsip fərdin yaşadığı dövrdə, eləcə də ölümündən sonra mülkiyyətinin (əmlak nemətlərinin) aqibətini müəyyən etmək səlahiyyətinə malik olmasını ehtiva edir. Beləliklə, mülkiyyət hüququnun əsas şərtləri təmin olunmuş olur.

Vərəsəlik hüququnda ailə-təminatı prinsipi vətəndaş cəmiyyətinin özəyini təşkil edən ailə üzvlərinin mənafeyinin digər şəxslərin mənafeyindən üstün olmasını nəzərdə tutur. Bu prinsipə əsasən yaxın qohumluqla (uşaq, ər, arvad, valideynlər) miras qoyana bağlı olan şəxslərə, miras qoyanın iradəsindən asılı olmayaraq mirasdan məcburi pay ayrılır.

Mülki hüquq münasibətlərinin, o cümlədən vərəsəlik hüquq münasibətlərinin əmələ gəlməsi, dəyişdirilməsi və ya xitamı bu münasibətlərin iştirakçılarının iradə ifadəsini əks ətdirən əqdlərə əsaslanır.

Mülki hüquq subyektlərinin iradə sərbəstliyi prinsipi mülki qanunvericiliyin digər prinsipi olan müqavilə azadlığı prinsipi ilə birbaşa əlaqəlidir.

Hüquqi təbiətinə görə vəsiyyət birtərəfli əqd olmaqla şəxsin (vəsiyyət edənin) iradəsini ifadə edir. Belə ki, vəsiyyət edən öz əmlakını həm vərəsələr sırasından, həm də kənar adamlar sırasından bir və ya bir neçə şəxsə vəsiyyət edə, vərəsələrin miras payını müəyyənləşdirə bilər, qanun üzrə vərəsələrdən birini, bir neçəsini və ya hamısını mirasdan məhrum edə bilər və bunu əsaslandırmağa borclu deyildir. Eyni zamanda, vəsiyyət edən mirasdan məcburi pay almaq hüququndan məhrum etməni öz sağlığında məhkəmə qaydasında həyata keçirə bilər.

Mülkiyyətçinin vəsiyyətnaməni hələ öz sağlığında qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq tərtib etməsi və vərəsələrdən birini, bir neçəsini və ya hamısını vəsiyyətnamə ilə mirasdan məhrum edə bilməsi, məcburi pay almaq hüququndan məhrum etməsi onun öz mülkiyyəti üzərində sərəncam vermək hüququnu təmin edən amillərdən biridir.

Əqd kimi vəsiyyətnamənin spesifik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o tərtib edildikdən sonra ehtimal olunan vərəsələr üçün heç bir hüquqi nəticə yaratmır. Vərəsəlik hüquq münasibətləri vəsiyyət edən şəxsin ölümü və ya ölmüş elan edilməsi ilə yaranır.

Beləliklə, vəsiyyətnamə - yalnız miras açıldıqdan sonra hüquq və vəzifələr yaradan birtərəfli əqddir.

Bununla yanaşı, qanunvericilikdə vəsiyyət üzrə vərəsəlik hüququna xas olan vəsiyyət etmə azadlığının məhdudlaşdırılması da nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, Mülki Məcəllənin 1193-cü maddəsinə əsasən vəsiyyət edənin uşaqlarının, valideynlərinin və arvadının (ərinin) vəsiyyətnamənin məzmunundan asılı olmayaraq mirasda məcburi payı vardır. Bu pay qanun üzrə vərəsəlik zamanı onlara çatması payın yarısını (məcburi pay) təşkil etməlidir.

Belə məhdudlaşdırmanın müəyyən edilməsi vəsiyyət edənin ailə üzvlərinin qanuni maraqlarının müdafiəsinə xidmət edir.

Mirasda məcburi pay – sosial-iqtisadi və əxlaqi əhəmiyyətə malik olmaqla vərəsəlik hüququnun mühüm hissəsini təşkil edir. Məcburi pay hüququ ölənlərin yaxınlarının müəyyən kateqoriyasına (məcburi pay üzrə vərəsələrə) münasibətdə sosial təminat rolunu oynayır.

Göründüyü kimi, Mülki Məcəllə ilə şəxsin mülkiyyətinin bir hissəsi üzərində vəsiyyətnamə əsasında sərəncam vermək hüququ, həm də ailə üzvlərinin mirasdan məcburi pay almaq hüququ təmin edilmişdir.

Mülki Məcəllənin 1194-cü maddəsinə əsasən məcburi payı tələb etmək hüququ mirasın açıldığı an əmələ gəlir. Bu cür tələb hüququ vərəsəlik üzrə keçir. Məcburi payı tələb etmək hüququ olan şəxs qarşısında digər vərəsələr birgə borclu kimi çıxış edirlər.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu qeyd edir ki, Mülki Məcəllənin 1159.1-ci maddəsində müəyyən edilmiş qanun üzrə vərəsələrin (birinci növbə vərəsələrin) qanuni maraqlarının müdafiəsinə yönələn məcburi pay hüququ ilə bağlı tələb və məcburi payı tələb etmək hüququnun vərəsəlik üzrə keçməsi mahiyyətə fərqli hüquqi nəticələrin yaranmasına səbəb olur.

Mülki Məcəllənin 1151-ci maddəsinə əsasən mirasa (miras əmlaka) miras qoyanın öldüyü

məqamadək malik olduğu əmlak hüquqlarının (miras aktivi) və vəzifələrin (miras passivi) toplusu daxildir. Şəxsi xarakter daşıyan əmlak hüquqları və vəzifələr mirasın tərkibinə daxil deyildir (Mülki Məcəllənin 1153-cü maddəsi). Bunlar aliment öhdəlikləri, yaşayış sahəsindən istifadə hüququ, miras qoyanın sağlamlığına dəymiş zərərin ödənilməsi öhdəlikləri və sairdir. Miras əmlakı təşkil edən maddi dəyərlərə malik olan hüquq (miras əmlaka daxil olan daşınmaz və daşınar əmlakın üzərindəki mülkiyyət və sair əşya hüquqları, tələb hüquqları) və öhdəliklər Mülki Məcəllənin 1133-cü maddəsinə əsasən vərəsəlik qaydasında miras qoyanın vərəsələrinə keçir. Mirasın açılmasının əsasını bir sıra hüquqi faktların məcmusu (hüquqi tərkibi) təşkil edir: mirası qəbul etmək hüququna malik olan şəxslərin, vəsiyyətnamə üzrə isə məcburi paya malik olan şəxslərin dairəsi; mirasın açıldığı vaxt miras əmlakın kütləsi (miras aktivi və miras passivi); vərəsəlik prosesinin başlanğıcı (mirasın qəbul edilməsi, imtina olunması və s.). Beləliklə, Mülki Məcəllənin 1193-cü maddəsində göstərilən vəsiyyət edənin sağ olan vərəsələrinin məcburi pay hüququ mirasın açıldığı andan etibarən yarandığından, həmin pay hüququ, bir vərəsəlik payı kimi, onların əmlakına miras qoyanın öldüyü gün və ya ölmüş elan edilməsi barədə məhkəmə qərarının qüvvəyə mindiyi gündən etibarən vərəsəlik qaydasında keçir. Göründüyü kimi, vərəsənin (vərəsələrin), o cümlədən məcburi pay üzrə vərəsənin (vərəsələrin) vərəsəlik hüquqları miras əmlakın bölüşdürüldüyü andan deyil, mirasın açıldığı andan yaranır. Qeyd olunmalıdır ki, miras əmlakdan vərəsələrə çatması pay, o cümlədən məcburi pay miras açıldıqdan sonra müəyyən edildiyinə görə, həmin payı tələb etmək hüququ da miras açıldıqdan sonra həyata keçirilir. Məhz bu halda, mirasın açıldığı andan mirasda məcburi pay almaq hüququ olan şəxsin (şəxslərin) vəsiyyətnamə üzrə vərəsədən (vərəsələrdən) məcburi payın ödənilməsinə tələb etmək hüququ yaranır və vəsiyyətnamə üzrə miras payı almış bütün vərəsələr həmin məcburi payı ödəməyə borcludurlar. Belə ki, Mülki Məcəllənin 1194-cü maddəsinə müvafiq olaraq məcburi payı tələb etmək hüququ olan şəxs qarşısında digər vərəsələr birgə borclu kimi çıxış edirlər. Göstərilənlərdən belə nəticəyə gəlinir ki, Mülki Məcəllənin 1193-cü maddəsində müəyyən edilmiş mirasda məcburi pay almaq hüququ olan şəxslərdən miras açıldığı an sağ olmuş, lakin məcburi payı tələb etmək hüququnu həyata keçirmədən ölmüş şəxsin bu hüququ qanun və ya vəsiyyət üzrə vərəsələrinə keçir. Miras açıldığı andan sonra məcburi pay hüququ olan şəxs öldükdə, onun vərəsəsi (vərəsələri) vəsiyyətnamə üzrə miras qoyanın məcburi vərəsəsi statusunda deyil, yalnız məcburi pay hüququna malik olmuş şəxsin vərəsəsi kimi tələb etmək hüququnu əldə edir. Belə ki, miras qoyan (vəsiyyət edən) öldüyü vaxt məcburi pay almaq hüququ olan şəxs sağ olduğuna görə, həmin hüquq onun əmlakının aktivində əmlak hüququ kimi yaranmış olur. Bununla yanaşı, Mülki Məcəllənin 1194-cü maddəsinə əsasən məcburi pay vərəsəlik qaydasında keçdiyindən, həmin Məcəllənin 1159.1-ci maddəsində müəyyən edilmiş birinci növbə vərəsələrdən digər ailə üzvləri, həmçinin vəsiyyət edənlə qohumluq əlaqəsi olmayan şəxslər də məcburi payı tələb etmək hüququna malik ola bilərlər. Göstərilənləri nəzərə alaraq, Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu belə nəticəyə gəlir ki, Mülki Məcəllənin 1194-cü maddəsinin “Bu cür tələb hüququ vərəsəlik üzrə keçir” müddəası məcburi payı tələb etmək hüququ olan şəxsin miras açıldığı an sağ olduğu, lakin məcburi payı tələb etmək hüququnu həyata keçirmədən öldüyü halda, onun bu hüququnun vərəsəlik qaydasında keçməsinə nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VI hissəsini, “Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 60, 62, 63, 65-67 və 69-cu maddələrini rəhbər tutaraq, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu

QƏRARA ALDI:

1. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1194-cü maddəsinin “bu cür tələb hüququ vərəsəlik üzrə keçir” müddəası məcburi payı tələb etmək hüququ olan şəxsin miras açıldığı an sağ olduğu, lakin məcburi payı tələb etmək hüququnu həyata keçirmədən öldüyü halda, onun bu hüququnun vərəsəlik qaydasında keçməsinə nəzərdə tutur.
2. Qərar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.
3. Qərar “Azərbaycan”, “Respublika”, “Xalq qəzeti”, “Bakinski raboçi” qəzetlərində və “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Məlumatı”nda dərc edilsin.
4. Qərar qətidir, heç bir orqan və ya şəxs tərəfindən ləğv edilə, dəyişdirilə və ya rəsmi təfsir edilə bilməz.

Sədr

Fərhad Abdullayev

İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ AVROPA MƏHKƏMƏSİ
BİRİNCİ BÖLMƏ
İSRAFİLOVA VƏ AĞALAROV AZƏRBAYCANA QARŞI
(16806/11 və 61696/11 nömrəli ərizələr)

QƏRAR

STRASBURQ
10 oktyabr 2013-cü il

İsrafilova və Ağalarov Azərbaycanla qarşı işi üzrə,

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi (Birinci Bölmə) Komitə qismində,

Sədr – Julia Laffranq,

Hakimlər - Xanlar Hacıyev,

Dmitri Dedov,

və Bölmə katibinin müavini Andre Vampakdan ibarət tərkibdə, 17 sentyabr 2013-cü ildə qapalı müzakirə keçirərək, həmin tarixdə aşağıdakı qərarı qəbul etmişdir:

PROSEDUR MƏSƏLƏLƏRİ

1. Bu iş Azərbaycan Respublikasının iki vətəndaşı - xanım Rozaxanım İsrafilova (birinci ərizəçi) və cənab Miryusif Ağalarovun (ikinci ərizəçi) İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında Konvensiyanın (Konvensiya) 34-cü maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasına qarşı 2011-ci ilin müvafiq olaraq 28 fevral və 20 sentyabr tarixlərində təqdim etdikləri iki ərizə (16806/11 və 61696/11 nömrəli) ilə başlanmışdır.
2. Ərizəçini Azərbaycanda fəaliyyət göstərən hüquqşünas cənab R.Mustafazadə, Azərbaycan Hökumətini (Hökumət) səlahiyyətli nümayəndəsi cənab Ç.Əsgərov təmsil etmişdirlər.
3. 2012-ci il 4 iyul tarixində ərizələr Hökumətə göndərilmişdir.

FAKTLAR

I. İŞİN HALLARI

4. Ərizəçilər müvafiq olaraq 1950 və 1946-cı illərdə anadan olmuş və Sumqayıt şəhərində yaşayırlar.
5. Birinci ərizəçi müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilmiş yaşayış sahəsi orderi əsasında mənzilinə sahiblik və istifadə hüquqlarına, ikinci ərizəçi isə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilmiş çıxarış əsasında mənzili üzərində mülkiyyət hüququna malikdir (baxın: Əlavə - I Cədvəl).
6. Hər iki işdə ərizəçilərin mənzilləri Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı Azərbaycanın müxtəlif rayonlarının Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilməsi nəticəsində məcburi köçkün vəziyyətində düşmüş şəxslər tərəfindən qanunsuz olaraq ələ keçirilmişdir.
7. Ərizəçilər ölkə məhkəmələri qarşısında ayrı-ayrılıqda mülki iddia qaldıraraq məcburi köçkünlərin mənzillərindən çıxarılmasını tələb etmişlər.
8. Əlavədə göstərilmiş tarixlərdə ərizəçilərin iddiaları ölkə məhkəmələri tərəfindən təmin olunmuş və məcburi köçkünlərin mənzillərindən çıxarılmasına göstəriş verilmişdir.
9. Birinci ərizəçi tərəfindən təqdim edilmiş 16806/11 nömrəli ərizə üzrə işdə qətnamənin nəticə

hissəsində onun icrasının məcburi köçkünlərin doğma torpaqlarına və ya digər müvəqqəti yaşayış yerlərinə köçürülənə qədər təxirə salınması nəzərdə tutulmuşdur.

10. Bu qətnamələrdən apellyasiya şikayəti verilməmiş və qətnamələrin qəbul edilməsi zamanı qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq bir ay müddətində onlar qüvvəyə minmişdir. Lakin məcburi köçkün ailələri bu qətnamələri yerinə yetirməkdən imtina etmiş və ərizəçilərin müxtəlif dövlət orqanlarına şikayət etmələrinə baxmayaraq qətnamələr icra olunmamışdır.

11. Ərizəçilər icra orqanlarına qarşı məhkəmədə iddia qaldıraraq onların hərəkətsizliyindən şikayət etmiş və qətnamələrin tez bir zamanda icra olunmasını xahiş etmişlər. 2010-cu il 19 mart tarixində Sumqayıt şəhər məhkəməsi xanım İsrafilovanın iddiasını təmin etməmişdir. 2010-cu il 11 may tarixində Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsi onun şikayətini mümkünsüz hesab etmişdir. 2011-ci il 21 may tarixində Sumqayıt şəhər məhkəməsi cənab Ağalarovun iddiasını təmin edərək qətnamənin dərhal icra olunmasına göstəriş vermişdir.

II. MÜVAFIQ DAXİLİ QANUNVERİCİLİK

12. Daxili qanunvericilikdən müvafiq çıxarışlar Məhkəmənin "*Gülməmmədova Azərbaycana qarşı*" işi üzrə qəbul etdiyi qərarında (38798/07 nömrəli ərizə, 18-24-cü bəndlər, 22 aprel 2010-cu il) verilmişdir.

HÜQUQİ MƏSƏLƏLƏR

I. KONVENSIYANIN 6-CI MADDƏSİNİN 1-Cİ BƏNDİ VƏ KONVENSIYANIN 1 SAYLI PROTOKOLUNUN 1-Cİ MADDƏSİNİN İDDİA OLUNAN POZUNTULARI

13. Ərizəçilər Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndi və Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsinə istinad edərək xeyirlərinə çıxarılmış qətnamələrin icra olunmamasından şikayət etmişlər. Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinin müvafiq hissəsində qeyd edilir:

"Hər bir kəsin.....mülki hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsi ilə bağlı iş...məhkəmə tərəfindən...ədalətlə baxılması hüququ vardır...."

1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsində qeyd edilir:

"Hər bir fiziki və ya hüquqi şəxs öz mülkiyyətindən maneəsiz istifadə hüququna malikdir. Şəxs yalnız cəmiyyətin maraqları naminə və qanunla və beynəlxalq hüququn ümumi prinsipləri ilə nəzərdə tutulmuş qaydada mülkiyyətindən məhrum edilə bilər.

Lakin yuxarıdakı müddəalar dövlətin ümumi maraqlara uyğun olaraq mülkiyyətdən istifadəyə nəzarəti həyata keçirmək, yaxud vergilərin və ya digər rüsum və ya cərimələrin ödənilməsinə təmin etmək məqsədilə zəruri olan qanunları həyata keçirmək hüququnu məhdudlaşdırmır."

14. Məhkəmə hesab edir ki, ərizələrə baxılması, onların faktiki və hüquqi dəlillərinin eyni olması nəzərə alınaraq, Məhkəmənin Prosedur Qaydalarının 42-ci maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq bir icraatda birləşdirilməlidir.

A. Ərizələrin mümkünlüyü

15. Məhkəmə hesab edir ki, ərizələr Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 3-cü bəndinin (a) yarım-bəndində nəzərdə tutulmuş mənada açıq-aşkar əsassız deyil və hər hansı digər əsasla görə də onlara baxılması mümkünsüz hesab edilə bilməz. Buna görə bu ərizələr mümkün hesab edilir.

B. Ərizələrin mahiyyəti

16. Məhkəmə qeyd edir ki, bu işlərin faktiki dəlilləri, şikayətlər və qaldırılmış hüquqi məsələlər

Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinin və 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin pozulduğunun müəyyən edildiyi “*Gülməmmədova*” işindəki ilə (yuxarıda qeyd edilmişdir) eynidir.

17. Məhkəmə işdə olan bütün materialları araşdıraraq müəyyən edir ki, Hökumət hazırkı ərizələrlə bağlı onu fərqli nəticəyə gəlməyə inandırmaq üçün hər hansı fakt və ya dəlil irəli sürməmişdir.

18. Xüsusilə, Məhkəmə Azərbaycanda çoxlu sayda məcburi köçkünün olmasının ərizəçilərin xeyirlərinə olan qətnamələrin icrası ilə bağlı müəyyən çətinliklər yaratdığını qəbul etməyə hazırdır. Bununla belə, bu qətnamələr qəti və qanuni qüvvəyə malik olmuş, lakin dövlət orqanları onlara əməl edilməsi üçün heç bir adekvat tədbir görməmişdir. Qeyd olunan qətnamələrin icra olunması üçün zəruri olan tədbirlərin görülməsində dövlət orqanlarının lazımı tələskənlik və səy göstərməsini təsdiq edən sübutlar təqdim edilməmişdir. Belə olan halda, Məhkəmə hesab edir ki, Hökumət qətnamələrin uzun müddət icra edilməməyinə bəraət qazandıran hər hansı dəlil irəli sürməmişdir.

19. Ərizəçilərin mülkiyyət hüquqlarının pozulması iddiaları ilə bağlı təqdim etdikləri izahatlara gəlincə, ərizəçilərin Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsi ilə müdafiə olunan əmlaklarından maneəsiz istifadə hüquqları ilə məcburi köçkünlərin yaşayış sahələri ilə təchiz olunmaq hüquqları arasında tarazlığın təmin edilməsi vəzifəsinə əməl olunması üçün dövlət orqanları tərəfindən hər hansı xüsusi tədbirlərin görülməsi nə ölkə məhkəmələri, nə də Avropa Məhkəməsi tərəfindən təsbit edilmişdir.

Belə olan halda, qətnamələrin icrasının kifayət qədər uzun müddət ərzində təmin olunmaması ərizəçilərin son dərəcə ağır duruma düşmələri ilə nəticələnmişdir. Məhkəmə hesab edir ki, bu ağır duruma görə hər hansı kompensasiya verməməklə dövlət orqanları məcburi köçkünlərin müvəqqəti olaraq yaşayış yerləri ilə təchiz edilmələrində təcəssüm olunan cəmiyyətin ümumi marağı ilə ərizəçilərin əmlaklarından maneəsiz istifadə hüquqlarının müdafiə edilməsi arasında ədalətli tarazlılığı təmin edə bilməmişdirlər (baxın: yuxarıda qeyd edilmiş “*Gülməmmədova*” işi, 43-50-ci bəndlər).

20. Beləliklə də, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndi və Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsi pozulmuşdur.

II. KONVENSIYANIN 41-Cİ MADDƏSİNİN TƏTBİQİ

21. Konvensiyanın 41-ci maddəsində bildirilir:

“Əgər Məhkəmə Konvensiyanın və ona əlavə Protokolların pozulduğunu müəyyən edərsə və əgər Yüksək Razılığa Gələn Tərəfin daxili hüququ kompensasiyanın yalnız qismən ödənilməsini mümkün hesab edərsə, Məhkəmə, zəruri olduğu təqdirdə, zərərçəkmiş tərəfə ədalətli təzminatın ödənilməsi barədə qərar çıxarır.”

22. Ərizəçilər ədalətli kompensasiya ilə bağlı tələb irəli sürməmişdirlər. Buna görə də Məhkəmə hesab edir ki, onlara hər hansı kompensasiya verilməməlidir.

23. Bununla belə, Məhkəmə hesab edir ki, qətnamələr hazırda da qüvvədə qaldıqları üçün dövlətin onları icra etmək vəzifəsi mübahisə oluna bilməz. Buna görə də hər iki iş üzrə ərizəçilərin müvafiq qətnamələrin icra olunmasını tələb etmək hüquqları vardır.

Məhkəmə bir daha təkrar edir ki, 6-cı maddənin pozulması zamanı pozulmuş hüquqların bərpasının ən münasib forması ərizəçilərin mümkün olduğu qədər 6-cı maddənin tələblərinin pozulmayacağı təqdirdə ola biləcəkləri vəziyyətə qaytarılmalarının təmin edilməsidir (baxın: “*Piersack Belçikaya qarşı*” (50-ci maddə), 26 oktyabr 1984-cü il, 12-ci bənd, A Cildi, 85-ci nömrə). Təsbit edilmiş pozuntunu nəzərə alaraq Məhkəmə hesab edir ki, bu prinsip hazırkı işə də tətbiq edilir.

Buna görə də o hesab edir ki, Hökumət müvafiq vasitələrdən istifadə etməklə ərizəçilərin xeyirlərinə olan qətnamələrin icrasını təmin etməlidir.

YUXARIDAKILARI NƏZƏRƏ ALARAQ MƏHKƏMƏ YEKDİLLİKLƏ

1. Ərizələrə baxılmasını bir icraatda birləşdirməyi *qərara alır*;
2. Ərizələri mümkün *hesab edir*;
3. Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinin pozulduğunu *qət edir*;
4. Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsinin pozulduğunu *qət edir*;
5. *Qərara alır ki, cavabdeh dövlət müvafiq vasitələrdən istifadə etməklə üç ay ərzində ərizəçilərin xeyirlərinə olan ölkə məhkəmələrinin qətnamələrinin icra olunmasını təmin etməlidir.*

Qərar Məhkəmənin Prosedur Qaydalarının 77-ci Qaydasının 2-ci və 3-cü bəndlərinə uyğun olaraq 10 oktyabr 2013-cü ildə ingilis dilində və yazılı şəkildə tərtib edilmişdir.

Andre Vampak - Katibin müavini   Julia Laffranq - Sədr

Yerli mətbuat səhifələrindən

Azərbaycanlı vəkillər Rusiyada təltif olunmuşlar

Aprelin 24-də Rusiyanın paytaxtı Moskva şəhərində Rusiyada vəkilliyinin yaranmasının 150 illiyi ilə münasibətilə təntənəli tədbir keçirilmişdir. Tədbir həmçinin 19-20-ci əsrlərdə yaşamış görkəmli rusiyalı vəkil Fyodr Nikiroviç Plevako adına 16-cı ali vəkil mükafatlarının təqdimmə mərasimi ilə yadda qalmışdır.

Bu mükafat insan hüquqlarının müdafiəsində, eyni zamanda vəkillik peşəsinin nüfuzunun artırılmasında və vəkillik institunun inkişaf etdirilməsində xüsusi əməyi və fəaliyyəti olan vəkillər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Təntənəli mərasimdən öncə "Vəkilliyin cəmiyyətin hüquqi maarifləndirilməsinə rolu" mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirilmişdir.

Qeyd edək ki, konfransda və təntənəli tədbirdə ölkəmizi Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət heyətinin üzvü Anar Bağirov və Vəkillər Kollegiyası Rəyasət Heyətinin beynəlxalq əlaqələr üzrə müşaviri Fariz Məmmədov təmsil etmişlər. Belə ki, ölkəmizi təmsil edən hər iki vəkil fəxri fərman ilə təltif olunmuşlar.

Tədbirdə çıxış edən Anar Bağirov vəkil peşəsinin insan hüquqlarının səmərəli müdafiəsində əhəmiyyəti və bu peşənin məziyyətlərini xüsusilə qeyd edərək tədbirin təşkilatçılmasına onlara verdikləri yüksək qiymətə görə öz təşəkkürünü bildirmişdir, Azərbaycan və Rusiya vəkilliyi arasında formalaşmış peşəkar və səmimi əməkdaşlıq münasibətlərinin bundan sonrakı inkişafına dair əminliyini ifadə etmişdir.

Tədbirdə həmçinin, Rusiya Federasiyası Prezident Administrasiyasının nümayəndələri, hökumət təmsilçiləri, hakimlər, RF hüquq-mühafizə orqanlarının işçiləri və digər məsul şəxslər iştirak etmişlər.

Qeyd edək ki, tədbir "Plevako adına Ali Vəkil Mükafatı"nın Təqdimmə Komitəsi, Rusiya Vəkillər Gildiyası, Rusiya Vəkillik və Notariat Akademiyası, Rusiya Vəkillərinin Federal Palatası və Rusiya Vəkillərinin Federal Birliyi tərəfindən təşkil olunmuşdur.

Mənbə: <http://www.lawreform.az/?module=news&name=view&id=1779&lang=az>

Azərbaycan məktəbliləri məhkəmə ilə tanış olublar

Təhsil və Ədliyyə nazirliklərinin dəstəyi ilə Azərbaycan Hüquq İslahatları Mərkəzi və Almaniyə Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyətinin (GİZ) birgə həyata keçirdiyi "Hüquq və Mən" adlı layihə çərçivəsində Bakı şəhərinin 240 nömrəli tam orta məktəbinin şagirdləri Yasamal Rayon Məhkəməsində olmuşlar. Xatırladaq ki, bu layihəyə əsasən, pilot olaraq Bakı şəhərinin 5 orta məktəbi daxil olmaqla 1 ay ərzində məktəblilərə peşəkar hüquqşünaslar tərəfindən ilkin hüquqi biliklər tədris olunmuş, sonra isə dərslərdə xüsusi fərqlənmiş

şagirdlər üçün məhkəməyə ekskursiya təşkil olunmuşdu. Ekskursiya çərçivəsində məktəblilər Fəxri Fərman və sertifikatlarla təltif olunmuşlar.

Sertifikatların təqdim edilməsi mərasimində ilk olaraq şagirdləri salamlayan Hakimlərin Seçki Komitəsinin və Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyətinin üzvü, AHİM-in sədri Anar Bağirov layihə, onun məqsədləri barədə çıxış etdi. A.Bağirov məktəblilərin öz hüquq və vəzifələrini bilmələrinin vacib olduğunu və bu biliklərin onların gündəlik həyatlarında rastlaşdıqları çətinliklərin dəf edilməsində zəruri olduğunu qeyd etdi.

Ümumi Məhkəmə Hakimləri Assosiasiyasının və Yasamal Rayon Məhkəməsinin sədri Ələddin Cəfərov isə öz çıxışında Layihəni yüksək qiymətləndirmiş, bu tip layihələr vasitəsilə

gələcək üçün daha sağlam, öz hüquqlarını bilən yeni nəslin yetişməsinin əhəmiyyətini vurğulamışdır. Daha sonra nətiq, Yasamal Rayon Məhkəməsinin yeni inzibati binası və məhkəmənin iş prinsipi haqqında uşaqlara maraqlı məlumatlar verdi.

Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyətinin (GİZ) Layihə bürosunun rəhbəri Şakir Səfərbəyov isə öz növbəsində Layihənin əhəmiyyətindən danışdı və onun icra olunmasında əməyi keçən hər kəsə təmsil etdiyi qurumun adından təşəkkürünü bildirdi.

Təlimlərdə xüsusi fərqlənmiş şagirdlər fəxri fərman və sertifikatlarla təltif olundular. Şagirdlər daha sonra məhkəmənin inzibati binası ilə yaxından tanış olaraq canlı məhkəmə prosesində iştirak etdilər.

Xatırladaq ki, Layihəyə görə dərslərdə istifadə olunması üçün ilk dəfə Azərbaycan dilində ayrıca dərs vəsaitləri hazırlanmışdır. Dərslərdən və işçi dəftərdən ibarət olan bu vəsaitlərdə Azərbaycanın hüquq sistemi və hüquq tarixi, əsas insan hüquq və azadlıqları, ölkəmizin məhkəmə sistemi, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi barədə məlumatlar yer alıb. İşçi dəftərdə isə qeyd olunan hüquqi məlumatlara həsr olunmuş illüstrativ-praktiki tədris tapşırıqları - krossvord, test, sual-cavab formasında əks olunub. Layihə ilkin olaraq Bakının 18, 236, 240, 276 və 200 nömrəli tam orta məktəblərini əhatə etmiş və analoji məşğələlərin gələcəkdə digər məktəblərdə də keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Mənbə: <http://lawreform.az/index.php?module=news&name=view&id=1912&lang=az>

Sığorta münasibətləri nəticəsində yaranan məhkəmə mübahisələri

Sığorta münasibətləri nəticəsində son zamanlarda tərəflər arasında yaranan məhkəmə mübahisələrinin artması, bir neçə amillə bağlıdır. Bu məsələyə hüquq məsləhətçisi Tahir Əliyev aydınlıq gətirib. O, ilk olaraq qeyd edib ki, sığortalıların sayı artmaqdadır və nəticədə baş verə biləcək sığorta hadisələrinin sayının artma ehtimalı yaranır və bunun məntiqi nəticəsi kimi məhkəmə mübahisələri yaranır.

Tahir Əliyev bildirib ki, ölkəmizdə əsasən avtonəqliyyat vasitələrinin icbari və kasko sığorta münasibətləri üstünlük təşkil edir və yaranan

məhkəmə mübahisələrinin əsas hissəsi bu sahə ilə əlaqəli olur. Lakin, daşınmaz əmlakın sığortası, həyat sığortası ilə bağlı da məhkəmə mübahisələrinə rast gəlinir. Hüquqsünas təəssüf hissi ilə qeyd edib ki, sığortalıların müqavilə şərtlərinə əməl etməmələri və ya müqavilədəki bəzi şərtlərlə razı

olmadıqlarını yalnız məhkəmə prosesinin gedişi zamanı bildirmələri halları tez-tez baş verir. Bu sahənin ölkəmizdə yeni yaranan, inkişafda olan sahə olması və sığorta mübahisələri ilə bağlı işlərdə vahid məhkəmə praktikasının formalaşmaması bir çox problemlər yaradır.

T.Əliyev misal olaraq qeyd edib ki, avtonəqliyyat vasitələrinin könüllü sığortası ilə bağlı yaranan mübahisələrdə sığorta təşkilatları(sığortaçı) sığorta hadisəsi barədə vaxtında(müəyyən vaxt ərzində) məlumat verməməklə bağlı sığortalıya sığorta ödənişi verməkdən imtina edirlər. Lakin, sığortalı müqavilə şərtinin ədalətsiz olmasını əsas gətirir və sığorta təşkilatına qarşı məhkəmədə iddia qaldırır. Yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində sığortaçıya vaxtında məlumat verilməməsi sığortaçının hadisə nəticəsində avtonəqliyyat vasitəsinə dəyən zərərin miqdarını müəyyənləşdirməkdən, hadisənin baş vermə səbəblərini araşdırmaqdan və digər hallardan məhrum edir. Bu cür mübahisələrlə bağlı təqribi olaraq 80% işlərdə, sığortalıların iddiaları təmin edilmir.

“Daşınmaz əmlakın yanğından sığortası ilə bağlı yaranan məhkəmə mübahisəsindən misal çəkməyi zəruri sayıram. Yanğının baş vermə səbəbi kimi evin boyalanması və boyanın tez quruması üçün evi gecə vaxtı boş saxlayaraq sobanın işlək vəziyyətdə saxlanması olmuşdur. Tərəflər arasında bağlanmış müqavilənin ayrılmaz tərkib hissəsi olan Sığorta qaydalarına əsasən, təhlükəsizlik qaydalarının pozulması olan sığorta hadisələrinə görə sığortaçı sığorta ödənişi verməkdən imtina etmək hüququna malikdir. Məhz bu səbəbdən sığorta təşkilatı tərəfə sığorta ödənişi verməkdən imtina etmiş, tərəf sığorta şirkətinə qarşı məhkəmədə iddia qaldırmış və nəticədə iddiası təmin olunmamışdır.” –deyə hüquqşünas bildirib.

Yüklərin sığortalanması ilə bağlı yaranan və az təsadüf olunan iddia da məhkəmələr tərəfindən təmin edilməmişdir. Sığortanın predmeti xaricdən Azərbaycana daşınan bitkilər olmuşdur. Lakin, yükün boşaldılması zamanı bitkilərin bir hissəsinin tamamilə məhv olması aydınlaşmışdır. Bununla bağlı müvafiq xidməti rəy də tərtib olunmuşdur. Tərəflər arasında bağlanmış yük sığortası müqaviləsinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan Yük sığortası qaydalarının şərtlərinə əsasən sığorta şirkəti tərəfə sığorta ödənişi verməkdən imtina etmişdir. Tərəf bununla razılaşmamış və sığorta şirkətinə qarşı iddia qaldırmışdır. Məhkəmələr məhz həmin Yük sığorta qaydalarına əsaslanaraq tərəfin iddiasını əsassız saymışdır. Belə ki, Yük sığorta qaydalarına əsasən yüklərin qablaşdırılmasının lazımı şəkildə edilməməsi, yükün təbii xüsusiyyətlərindən (xarab olma, azalma, paslanma, kiflənmə, əksilmə, sınma, öz-özünə alışma və sairə) xarab olması sığorta təminatı ilə əhatə olunmur.

Tahir Əliyev bildirib ki, əsas problemlərdən biri hüquqşünasların sığortalılara düzgün hüquqi məsləhət verməməsi nəticəsində yaranır. Onların yalnız məsləhətləri nəticəsində sığortalı özünün haqlı olduğunu düşünür, sığortaçıya qarşı iddia qaldırır, məhkəmə xərclərini çəkir və nəticədə iddiası təmin edilmədiyi halda ona yalnız məsləhət verən hüquqşünası deyil, yalnız sığorta təşkilatını qınayır. Bu cür hallar ölkəmizdə sığorta təşkilatlarının nüfuzuna ciddi zərbə vurur və vətəndaşların onlara qarşı olan inamını azaldır.

“Sığortalıların baş vermiş hadisə ilə bağlı sığorta təşkilatına və ya müvafiq dövlət orqanına yanlış məlumat verməsi və ya hər-hansı məlumatın və ya faktın gizlədilməsi də aktual problemlərdən biridir.” – deyə T.Əliyev qeyd edib.

Sonda hüquqşünas deyib ki, ümumiyyətlə, müqavilə münasibətlərinə girən hər bir şəxs, müqavilə şərtlərinə, müqavilənin ayrılmaz tərkib hissəsi olan müvafiq sığorta qaydalarına, sığorta qanunvericiliyə və Mülki Məcəllənin normalarına əməl etdiyi halda sığorta ödənişi tələb etmək hüququna malikdir.

Mənbə: <http://lawreform.az/index.php?module=news&name=view&id=1476&lang=az>

Uşaqların xarici ölkəyə aparılması proseduru qanunla necə tənzimlənir?

Valideynlər boşandıqdan sonra uşaqların müalicə, yaxud da səyahət məqsədilə ölkədən çıxarılması zamanı əksər hallarda tərəflər arasında problemlər yaranır. Tərəflərdən birinin himayəsində olan uşağın xarici ölkəyə aparılması zamanı qarşı tərəf çox halda buna icazə vermir, yaxud da müəyyən çətinliklər yaradır.

Bəs qanunvericilik bu məsələni necə tənzimləyir?

Vəkil Dünyamin Novruzov bildirib ki, qanunvericiliyin tələbinə görə, yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaş ölkədən valideynləri, övladlığa götürəni, himayəçisi və ya qəyyumu ilə gedə bilər.

Miqrasiya Məcəlləsində qeyd olunur ki, yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaş ölkədən valideynlərinin biri ilə getdikdə digər valideynin notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı tələb olunur. Yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaş ölkədən tək getdikdə valideynlərinin, valideyn himayəsindən məhrum olduqda isə onu övladlığa götürən şəxs, himayəçisinin və ya qəyyumunun notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı tələb olunur.

Vəkilin sözlərinə görə, həmin şəxslərdən birinin razılığı olmadıqda, yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşın ölkədən getməsi məsələsi məhkəmənin qərarı əsasında həll edilir.

Hüquq məsləhətçisi qeyd edib ki, məhkəmə bu halda uşağın mənafelərinin təmin edilməsinə yönələn qərar çıxarmalıdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyasının 3-cü maddəsində deyilir ki, uşaqlar barəsində bütün tədbirlərdə əsas diqqət uşaq mənafelərinin daha yaxşı təmin edilməsinə yönəldilir. Həmçinin “Elşolts Almaniyaya qarşı” işi üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarında deyilir ki, Konvensiyanın 8-ci maddəsi tələb edir ki, dövlət hakimiyyəti orqanları uşağın maraqları ilə valideynlərin arasında ədalətli tarazlığa riayət etsinlər və tarazlaşdırma prosesində uşağın yüksək maraqlarına xüsusi əhəmiyyət verilməlidir, həmin maraqlar onların xarakterindən və ciddiliyindən asılı olaraq valideynlərin maraqlarından üstün tutula bilər. Xüsusən, 8-ci maddəyə əsasən valideyn uşağın sağlamlığına və inkişafına ziyan yetirə bilən tədbirlər görmək hüququna malik ola bilməz”.

Hüquq məsləhətçisi bildirib ki, uşaq ölkədən gedərkən müəyyən hallarda digər valideynin razılığı tələb olunmur. Belə ki, valideynlik hüququndan məhrum edilməsi barədə məhkəmənin qərarı və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilmiş doğum haqqında akt qeydində ata barədə məlumatın ananın göstərişi üzrə yazılması haqqında arayış olduqda, digər valideynin razılığı tələb olunmur.

D.Novruzovun sözlərinə görə, əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülmüş Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaq yalnız onun övladlığa götürülməsi haqqında məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsi və övladlığa götürmə haqqında şəhadətnamə təqdim edilməklə qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada ölkədən gedə bilər.

“Azərbaycan Respublikasından gedən yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşın həyat və sağlamlığına, ölkə hüduqlarından kənarında onun hüquq və qanuni maraqlarının qorunmasına görə məsuliyyət həmin şəxsin valideynlərinin, onu övladlığa götürən şəxslərin, himayəçi və ya qəyyumlarının üzərinə düşür”.

Vəkil bildirib ki, yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşlar ölkədən qrup halında valideynlərinin, onları övladlığa götürən şəxslərin, himayəçi və ya qəyyumlarının müşayiəti olmadan getdikdə, qanuni nümayəndənin vəzifələrini həmin qrupun rəhbərləri yerinə yetirirlər.

Mənbə: <http://lawreform.az/index.php?module=news&name=view&id=2018&lang=az>

Vətəndaşlara pulsuz virtual hüquqi yardım göstərilir

“Azərbaycan Hüquq İslahatları Mərkəzi” ictimai birliyi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının dəstəyi ilə “Virtual Hüquqi Klinikası” adlı yeni layihənin icrasına başlayır. Layihənin əsas məqsədi Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının virtual ortamda peşəkar hüquqşünaslar tərəfindən pulsuz hüquqi yardım almalarına şərait yaradılmasından ibarətdir.

Belə ki, layihə çərçivəsində vətəndaşlar 4 ay ərzində “Azərbaycan Hüquq İslahatları Mərkəzi” ictimai birliyinin internet səhifəsində - www.lawreform.az saytında hüquqi məsləhət bölməsinə daxil olaraq, orada hüquqla bağlı suallarını və problemlərini yazıb göndərəcəklər və bu suallar ən qısa zamanda peşəkar hüquqşünaslar (vəkillər) tərəfindən cavablandırılacaq.

Layihənin əhəmiyyəti barədə Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyətinin üzvü, ictimai birliyin sədri Anar Bağirov deyib: “Biz, “Azərbaycan Hüquq İslahatları Mərkəzi” ictimai birliyi olaraq, fəaliyyətimizin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən birini də vətəndaşların ödənişsiz hüquqi yardım almaq hüququ ilə bağlı olan məsələlər təşkil edir.

Ölkəmizdə indiyə kimi bu sahədə aparılmış mütərəqqi islahatlara baxmayaraq, insanların ödənişsiz hüquqi yardım almaq məsələsində mövcud olan problemlərin sayı heç də az deyildir. Bununla bağlı mən və bir neçə dəyərli hüquqşünaslarımız birlikdə “Ödənişsiz hüquq yardım haqqında” qanun layihəsi də hazırlamışıq. Hesab edirəm ki, “Virtual Hüquqi Klinikası” layihəsindən bir çox vətəndaşlarımız, xüsusən də aztəminatlı ailələrin üzvləri, qaçqın və məcburi köçkünlər yararlanacaq, pulsuz hüquqi yardım alacaqlar. Belə xoş məramlı layihədə bizə dəstək verdiklərinə görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasına dərin təşəkkürümü bildirirəm.”

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının Katibliyinin məsləhətçisi Elnur Bağırılı da layihəni yüksək qiymətləndirib və ümid etdiyini bildirib ki, layihənin icrası zamanı xeyli insan öz problemlərinin həlli yolunu tapacaq. Sonda oxucuların nəzərinə çatdıraraq ki, <http://lawreform.az/?module=consultation&lang=az> internet ünvanına daxil olmaqla suallarınızı hüquqşünaslara göndərə bilərsiniz.

Mənbə: <http://www.lawreform.az/index.php?module=news&name=view&id=1990&lang=az>

Beynəlxalq mətbuat səhifələrindən

Din Şpilmanın həyat prinsipləri

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (bundan sonra AİHM) hal-hazırdakı sədri Din Şpilman Luksemburqda anadan olmuş, Belçikada yerləşən Luvena Katolik universitetində hüquq təhsil almış, daha sonra isə təhsilini Britaniyanın tələbələr şəhərciyi sayılan Kembridcə yerləşən Fitzvilyam kollecində davam etdirmişdir. Diplomunu alandan sonra gənc mütəxəssis Luksemburqa qayıtmış və orada vəkil məsləhətxanalarından birində işləmiş, bir neçə ildən sonra isə əvvəllər tələbəsi olduğu universitetdə mühazirələr deməyə başlamışdır. 2004-cü ilə kimi o, vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olmuş, eyni zamanda

Belçika, Luksemburq və Fransa universitetlərində dərs demişdir.

2004-cü il iyunun 24-də Şpilman Luksemburqdan AİHM-ə hakim seçildi və o vaxtdan hər kəs onun yüksəlişini müşahidə edirdi. 2011-ci ildə o, Strasburq məhkəməsinin 5-ci fraksiyasının sədri, 2012-ci ildə AİHM-nin vitse-prezidenti, bir qədər sonra – elə həmin ildə isə AİHM-nin prezidenti (sədr) seçildi.

Keçmişi haqqında

Universitetdə mən Beynəlxalq hüquq üzrə təhsil alırdım. Beynəlxalq hüquqda isə sözsüz ki, ən vacib sənədlərdən biri – İnsan Hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasıdır. Vəkillik fəaliyyətimdə təcrübəmdə daha çox cinayət hüququ ilə bağlı işlər var idi və universitetlərdə cinayət hüququndan dərs deyirdim. Bir sözlə, təsadüfi deyil ki, insan hüquqlarının qorunması mənim əsas amalım oldu, hansı ki, bu amala mən həmişə sadıqəm. Yəqin ki, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin hakimi olmağıma təkan verən səbəblərdən biri də budur. Mənim atam da AİHM-nin hakimi olub, ondan əvvəl isə Luksemburqun Baş prokuroru olmuşdur. O, həmişə məhkumların, məhbusların hüquqlarını həvəslə qoruyurdu. Görünür, ailəmizdə olan bu ənənənin təsiri məndən də yan ötməyibdir.

Əslində, mən çox tez anladım ki, əsas hüquqlar mərkəzi mövqe tutur və onlar hüququn müvafiq bütün sahələrinə münasibətdədirlər. Beləliklə, təbiidir ki, mənim bütün elmi tədqiqatlarım bu məsələnin üzərində cəmləşir.

AİHM barədə

Aydındır ki, Konvensiyada göstərilmiş hüquq və azadlıqların mahiyyəti əsrlərdən qalmış bir daş üzərində həkk olunmayıbdır. O, hüquqi, sosial və elmi tərəqqi ilə harmoniyada inkişaf etməlidir. Konvensiyanın belə elastik interpretasiyası onun təsvir etdiyi normaların tələbata uyğun olmasına icazə verir, hansı ki, Avropa ölkələrində mürəkkəb inkişaf prosesini yaradır. Başqa sözlə, məhkəmə yeni hüquqlar icad eləyə bilməz. Onun səlahiyyəti yalnız Konvensiya və protokollarla təmin olunmuş hüquqları yeniləmək və müasirləşdirməkdir.

Vətəndaşlar gündəlik həyatlarında əsas insan hüquqlarına hörmət etməlidirlər. Konvensiyaya yeni qoşulmuş ölkələrdə isə hələ görülməli çox işlər var. İlk növbədə həmin ölkələrdə yeni təfəkkür yaradılmalıdır. İnsan hüquqlarının qorunması mədəniyyətini möhkəmləndirmək lazımdır. Amma, bu uzun prosesdir.

Bu məhkəmənin (Strasburq) işi, şübhəsiz ki, tarixi bir uğurdur. Bizim qərarlar Avropa hüququnu dəyişdirdi. Konvensiyanın təsir dairəsindən heç bir sahə kənara qaça bilmədi.

Biz heç zaman ikili standartlar tətbiq etmədik. Bir çox vacib işlər olub ki, həmin işlərdə qərarların çıxarılmasında şəxsən mən iştirak etmişəm. Sadəcə sizə bir-iki misal göstərmək istəyirəm – “Salduz Türkiyəyə qarşı”. Bu müdafiəçinin məhkəmə zamanı və vəkilin ilkin dindirmə vaxtı malik olduğu hüquqlarla bağlı ən vacib işlərdən biri idi. Digər əlamətdar iş isə anti-terroristik qanunvericiliklə bağlı – “Saadi İtaliyaya qarşı” işi idi. Bu halda məhkəmə əsas diqqəti o hala yönəltdi ki, insan, hətta, terrorizmə qarşı mübarizə çərçivəsində belə qəddar rəftara məruz qalmamalıdır. Əgər Konvensiyanın iştirakçısı olduğu dövlətlər öz funksiyalarını daha səylə və məsuliyyətlə yerinə yetirsələr, o zaman gələcəkdə bizə gələn şikayətlərin sayı da azalar. Biz gücləndirilmiş təhlükəsizlik tədbirləri görürük və tam əminlik ki, məhkəməyə işə təyin olunmuş gənc hüquqşünaslar prinsiplərə tam sadıqdırlar. Nəticələr yalnız müsbətdir. Bizim işçilərin ləyaqətsiz davranışları ilə bağlı problemimiz yoxdu, əksinə xoşbəxtlik ki, belə məhsuldar əməkdaşlarımız var.

Görülmüş işlər haqqında

Bizim, insanların hüquqlarını müdafiə sistemimiz unikaldir və çox qüdrətli bir sistemdir. Mən həm təqsirləndirilən şəxslərin, həm məhbusların və həm də azlıqların hüquqları barədə düşünürəm. Bütün bu müxtəlif sahələrdə məhkəmə belə demək olarsa, gündəlik həyatı dəyişmişdir. Bu bizim məhkəmənin başlıca nailiyyətidir. Bizim məhkəmə, presedent hüququna uyğun olaraq, Konvensiyanı canlı və inkişaf edən vasitə kimi tətbiq edir. Konvensiyaya Avropada dəyişən proseslərin fonunda baxmaq lazımdır. Aydınır ki, bizim qərarlar bəzən tənqidlə də qarşılır, bu isə qaçılmazdır.

İnsan hüquqları və musiqi haqqında

Məncə, musiqi və insan hüquqları arasında əlaqə mövcuddur. Özünüifadə azadlığı, bəlkə də Konvensiyanın musiqi ilə bağlı olan ən uyğun maddəsidir. Lakin, bəzən musiqi özü də insan hüquqları üçün təhlükə yarada bilər. Məsələn, işgəncə zamanı bəzən işgəncə vasitəsi kimi musiqidən istifadə olunur. Bu artıq müəyyən çətinliklər yaradır. Mən orqan (musiqi aləti) musiqisinə üstünlük verirəm. Özüm də bu alətdə ifa etməyi bacarıram. Ən çox sevdiyim bəstəkarlardan biri – Baxdır. Heç bir halda, mən özümü “birinci skripka” hesab etmirəm. Bilirsiniz ki, nə zaman ki, böyük orkestr əsəri ifa etməyə başlayanda birinci olaraq skripkanın səsi gəlir və digər musiqi alətləri də onun səsinə uyğun köklənirlər. Hər hansı araşdırma və ya müzakirə zamanı birinci sözü sədr demir, əksinə o, bütün kolleqalarını dinlədikdən sonra söz alır. Buna baxmayaraq, sədr auditoriyaya nəzarət edir və onu idarə edir, daha sonra bizim solist - məruzəçi-hakim birinci olaraq çıxış edir, ondan sonra milli hakim, daha sonra isə yerdə qalan bütün hakimlər öz paylarına düşən vəzifələri icra edirlər.

Mənbə: <http://pravo.ru/story/view/102097>

Ən qədim vəsiyyətnamə harada tapılıb?

1946-cı ildən bəri arxeoloji qazıntılar aparılan və Anadolunun ən qədim yazılı sənədlərinin olduğu bildirilən Kayserinin Kültəpə Kaniş-Karum ticarət koloniyasından dünyada ən qədim olduğu iddia olunan vəsiyyətnamə tapılıb. Ankara Universiteti Arxeologiya Fakültəsinin üzvü professor Fikri Kulakoğlu bildirib ki, vəsiyyətnamədə “ulaq (eşşək) borcu” ilə bağlı ödəmədən söhbət gedir. Professor Kulakoğlu bildirib ki, qazıntılar zamanı bir qəbirə rast gəlinib. Qəbirin açılışı zamanı üstündə yazı olan lövhə tapılıb. Hamı bu yazıda hər hansı dini

mətnin və ya duanın olacağını təxmin edib. Lakin, mətnin oxunması üçün filoloq dəvət olunub və ortaya belə bir surpriz çıxıb. Belə ki, yazının mətni “ulaq satışı” ilə bağlı imiş. Lövhədəki yazının mətni təxminən belə imiş: “Bu məktubumu oxuduğun zaman, bu ulağın sahibinə get və ona üçdə bir gümüş pul ver.”

Ən məzəli məhkəmə qərarları

Dünyada qəribə müsabiqələr çoxdur. Məsələn “Darvin” müsabiqəsində mükafatlar dünyasını ən axmaq üsulla dəyişən insanlara verilir. “Stella” mükafatının qalibləri isə təsadüf, yaxud hakim səhvi nəticəsində qeyri-adi məhkəmə proseslərini udan şəxslərə verilir.

2000-ci ildə Texas məhkəməsi Ketlin Robinsonun, mebel dükanının sahibinə qarşı qaldırdığı iddiaya baxırdı. Mebelə baxarkən Ketlin dükandakı uşaqla toqquşmuş və biləyini sındırmışdı. Məhkəmənin qərarı ilə mebel mağazasının sahibi, Ketlinə 78 min dollar ödəməli oldu. Sahibkarın ürəyini partladan məqam vardı: axı dükanda nadinclik edən uşaq elə Ketlinin öz doğma oğlu idi.

1998-ci ilin oktyabrında Pensilvaniya ştatında Terrens Dikson qonşusunun evinə oğurluğa girir. Oğurladıqlarını toplayır. Ancaq bu zaman evdə olan mühafizə sistemi işə düşür. Terrens evdən çıxıb bilmir. Bir ay orda qalır. Evdə olan pişik yeməkləri ilə qidalanır. Ev sahibi gəlib onu buraxır. Terrens üzr istəmək əvəzinə qonşusunu məhkəməyə verir. Bir ay müddətində psixoloji zədə aldığından məhkəmə Terrensə qonşusunu yarım milyon dollar cərimələyir.

2007-ci ildə isə Kara Uolton adlı qadın gecə klubunda yüngülvari yeyib-içir. Beş dollar borcu qaytarmamaq üçün klubun tualetindən çölə çıxmağa çalışır. Ancaq sürüşüb yıxılır və ağzındakı iki dişi sındırır. Kara gecə klubunun sahibini məhkəməyə verərək iddiasını təmin etdirə bilir. Klub sahibi qadının dişini düzəltməyə 12 min dollar ödəməli olur.

Mənbə: <http://publika.az/p/29261>

Tanınmış hüquqşünaslar silsiləsindən

FYODOR PLEVAKONU NƏ DƏRƏCƏDƏ TANIYIRIQ?

Fyodor Nikiforoviç Plevako, Rusiyanın ən tanınmış vəkillərindən hesab olunur. Onun dövründə yaşayan insanlar Plevakonu "Moskvanın ən gözəl natiqi" adlandırırdılar. Aşağıda Plevakonun gözəl natiqlik qabiliyyətini sübut edən misallar çəkilmişdir.

"20 dəqiqə"

Vəkil Plevakonun kiçik dükənləri olan , orta savadlı qadını müdafiəsi haqqında hekayə məşhurdur. Belə ki, bu qadın hansısa dini bayram ərəfəsində ticarət vaxtı ilə bağlı qanunu pozmuş və dükanı qanunda nəzərdə tutulduğundan 20 dəqiqə gec bağlamışdı. Bu iş üzrə məhkəmə prosesi saat 10:00-a təyin olunmuşdu. Hakim zala 10 dəqiqə gecikərək daxil oldu. Hər şey qaydasında idi, bircə vəkil Plevako zalda yox idi. Məhkəməyə sədrlik edən hakim Plevakonun tapılması haqqında göstəriş verdi. Daha 10 dəqiqə vaxt keçmişdi ki, ümumi tələsməyən görkəmi olan Plevako zala daxil oldu, yerinə keçdi və iş çantasını açdı. Hakim ona gecikdiyinə görə irad bildirdi. Bu zaman Plevako saatını çıxardı, ona baxdı və dedi ki, onun saatında əqrəblər onu göstərir ki, saat 11-ə 5 dəqiqə işləyib. Hakim zaldakı saati işarə edərək, orada saatın 11-ə 20 dəqiqə işlədiyini bildirdi. Plevako hakimdən soruşdu: "Möhtərəm hakim, bəs sizin saatınızda əqrəblər neçəni göstərir?"

Hakim saatına baxdı və dedi:

- 11-ə 15 dəqiqə işləyib.

Plevako eyni sualı prokurora da verdi və prokuror istehzalılı təbəssümlə cavab verdi:

- Məndə saat 11-ə 25 dəqiqə işlədiyini göstərir.

Prokurorun ağına da gəlməzdi ki, Plevako ona tələ qurub və o, özü də bilmədən müdafiə tərəfinə necə kömək etdi.

Məhkəmə istintaqı çox tez yekunlaşdı. Şahidlər bir daha təsdiqlədilər ki, təqsirləndirilən qadın dükanı 20 dəqiqə gec bağlayıb. Prokuror hakimdən müttəhimi günahkar hesab eləməyi xahiş etdi. Nəhayət, söz Plevakoya verildi. Onun çıxışı cəmi 2 dəqiqə davam etdi. O, dedi:

- Müdafiə etdiyim şəxs həqiqətən də 20 dəqiqə gecikib. Amma, nəzərə alın ki, qadın yaşlı, eyni zamanda kifayət qədər savadlı deyil. Saatlardan da yaxşı başı çıxmır. Biz sizinlə savadlı, alicənab insanlarıq. Divardakı saatda 11-ə 20 dəqiqə, cənab hakimdə 15 dəqiqə, prokurorda isə 25 dəqiqə işləyib. Əlbəttə ki, ən düzgün saat cənab prokurordadır. Deməli, mənim saatım 20 dəqiqə geri qalıb ki, mən 20 dəqiqə gecikmişəm. Halbuki, mən həmişə öz saatımı ən dəqiq hesab edirdim, axı onlar bahalı və qızıldandır. Belə olan halda, prokurorun saatına görə, hakim prosesi 15 dəqiqə gec açır, vəkil isə 20 dəqiqə gec gəlibsə, çox da savadlı olmayan kiçik ticarətçinin bizdən yaxşı saatla bağlı dəqiq anlayışa malik olmasını necə tələb etmək olar?!

Hakimlər 1 dəqiqəlik müşavirə keçirdilər və qadına bəraət verdilər.

“15 il haqsız danlaqlar”

Bir dəfə Plevakoya bir kişinin öz arvadını öldürməsi ilə bağlı iş düşmüşdü. Plevako həmişə olduğu kimi məhkəməyə sakit, özünə inamlı tərzdə, heç bir kağızsız və konspektsiz gəlmişdi. Çıxış üçün növbə Plevakoya gələndə, o ayağa qalxdı və dedi:

- Hörmətli hakim və məhkəmə iştirakçıları!

Zalda olan səs-küy azalmağa başladı. Plevako yenidən:

- Hörmətli hakim və məhkəmə iştirakçıları!

Zalda sükut çökdü. Vəkil yenidən dedi:

- Hörmətli hakim və məhkəmə iştirakçıları!

Zalda kiçik pıçılıtlar eşidildi, lakin çıxış başlamadı. Yenidən:

- Hörmətli hakim və məhkəmə iştirakçıları!

Artıq zaldakı insanların narazı uğultuları eşidilməyə başladı. Vəkil isə yenidən:

- Hörmətli hakim və məhkəmə iştirakçıları!

Zaldakı insanlarda artıq ele bir təssürat yaranmışdı ki, Plevako onların hamısını sanki məsxərəyə qoyur. Lakin, yenidən eyni cümlə eşidildi:

- Hörmətli hakim və məhkəmə iştirakçıları!

Zalda böyük bir səs-küy əmələ gəldi. Artıq narazı səslərin içərisindən hakimin və prokurorun da səsləri aydın eşidilirdi. Nəhayət, Plevako əlini qaldıraraq, zaldakıları sakitləşdirməyə çalışdı və dedi: “Hörmətli cənablar və xanımlar, sizlər mənim bu eksperimentimə heç 15 dəqiqə də dözə bilmədiniz. Bəs bu bədbəxt kişi 15 il ərzində arvadının hər boş şey üstündə olan haqsız danlaqlarına və yersiz deyilmələrinə necə dözsün?!” Zaldakılar 1 anlıq donub qaldı. Daha sonra biraz öncə olan narazı baxışlar heyranlıq dolu alqışlarla əvəz olundu.

Kişiyə bəraət verildi.

“Günahlardan azad olmaq”

Bir dəfə o, zinada və oğurluqda ittiham olunan yaşlı bir keşişi müdafiə edirdi. Belə nəticəyə gəlmək olardı ki, ittiham olunan şəxs üçün məhkəmə tərəfindən heç bir müsbət qərara ümid etmək mümkün deyil. Prokuror keşişin günahlara batmasını bütün dərinliyi ilə təsvir etdi. Nəhayət, Plevako yerindən qalxdı. Onun çıxışı qısa oldu: “Möhtərəm hakim! İş aydındır. Prokuror bütün çıxışında tamamilə haqlı idi. Müdafiə etdiyim şəxs bütün bu cinayətləri törədib və bunları etiraf edib. Lakin, mən bir məqamı sizin nəzərinizə çatdırmaq istərdim. Sizin qabağınızda ele bir insan oturub, hansı ki, 30 il müddətində sizin günahlarınızdan azad olunmanıza yardımçı olub. Bəs siz indi ona yardımçı ola biləcəksinizmi?” Keşiş azadlığa buraxıldı.

“30 qəpik”

Məhkəmə 30 qəpik qiyməti olan çaydanı oğurlamış irsən fəxri vətəndaş olan qarının işinə baxırdı. Prokuror qoca qarını Plevakonun müdafiə edəcəyini bilərək qərara gəldi ki, sanki vəkilin əvəzinə danışsın və ittiham olunan şəxsin belə bir addım atmasına səbəb olan ağır həyat şəraitini təsvir elədi. Prokuror hətta vurğuladı ki, qoca qarının bu hərəkəti ona qarşı mərhəmət hissi doğurur, nəinki qəzəb. Prokuror eyni zamanda bildirdi ki, bunlara baxmayaraq, özəl mülkiyyət toxunulmazdır. Buna görə qadına bəraət vermək üçün məntiqi əsas olmalıdır. Hakimlər razılıq əlaməti olaraq başlarını tərpətdilər. Söz Plevakoya verildi. O dedi: “Rusiya minilliklər ərzində çox bələlərdən, çox sınaqlardan keçib. Bir çox xalqlar Rusiyanı parçalamaq istəyiblər. Lakin, Rusiya bütün bunlara dözdü, əzablar arxada qaldı, bu sınaqlar onu gücləndirdi və böyütdü. Amma indi... Qarı 30 qəpik dəyəri olan köhnə bir çaydan oğurlayıb. Rusiya əlbəttə ki, buna dözə bilməz və bu hadisədən birdəfəlik məhv olacaq...”

Qarı bəraət aldı.

“Ayaqqabılarımı çıxartmışdım”

Plevako bir kişini müdafiə edirdi. Həmin kişini bir fahişə onu zorlamaqda ittiham edirdi və kişidən dəymiş zərərə görə böyük məbləğdə təzminat istəyirdi. İşin təfərrüatları: “Zərərçəkmiş” iddia edirdi ki, cavabdeh onu mehmanxana otağına apararaq, orada onu zorlayıb. Cavabdeh isə deyirdi ki, hər şey qarşılıqlı razılıq əsasında olub. Sonuncu söz isə Plevakoya verildi:

- Cənab hakim! Əgər siz mənim müdafiə etdiyim şəxsi cərimələmək barədə qərar çıxarsanız, xahiş edirəm o məbləğdən döşəkağın yuyulması ilə bağlı xərcləri çıxasınız. Hansına ki, qadın öz ayaqqabıları ilə ləkələr salmışdı.

Bu zaman şikayətçi qadın yerindən sıçrayaraq qışqırır:

- Yalandı! Mən ayaqqabılarımı çıxartmışdım!

Zalda qəhqəhə səsləri eşidilir. Cavabdeh azadlıqdadır.

“Sualınıza vəkil cavab versin!” rubrikası*

Sual 1: İş yerimdə ştat ixtisarı aparıldığından əmək müqaviləmə xitam verilmişdir. Mənə işdən çıxma müavinəti və orta əmək haqqı ödənilmişdir. Bilmək istəyirəm, həmin pul məbləğindən gəlir vergisi tutula bilər?

Cavab: Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 70-ci maddəsinin “b” bəndinə görə işçilərin sayı və ya ştatları ixtisar edildikdə, əmək müqaviləsi işəgötürən tərəfindən ləğv edilə bilər. Həmin Məcəllənin 77-ci maddəsinin 3-cü hissəsinə görə əmək müqaviləsi bu Məcəllənin 70-ci maddəsinin “a” və “b” bəndləri ilə ləğv edilərkən işçilərə orta əmək haqqından az olmamaqla işdənçıxarma müavinəti, işdən çıxarıldığı gündən yeni işə düzələndən günədək ikinci və üçüncü aylar üçün orta əmək haqqı ödənilir. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 102.1.4-cü maddəsinə görə işçilərin sayının və ştatların ixtisar edilməsi ilə əlaqədar olaraq əmək müqaviləsinə xitam verildikdə işçilərə Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə müvafiq ödənilən təminatlar gəlir vergisindən azaddır.

Beləliklə, Sizə ödənilmiş işdənçıxarma müavinəti və orta əmək haqqı gəlir vergisindən azaddır.

Sual 2: Məhkəmə avtomobilə dəymiş zərərin hesablanması ilə bağlı ekspertiza təyin etmişdir. Tərəfimdən araşdırılması üçün suallar təqdim edilmişdir. Lakin ekspertiza qərarında həmin suallardan bəziləri göstərilməmişdir. Bu, qanuna uyğundurmu?

Cavab: Azərbaycan Respublikası Mülki prosessual məcəlləsinin 97.3-cü maddəsinə görə işdə iştirak edən şəxslər ekspertiza keçirilən zaman baxılmalı olan sualları məhkəməyə təqdim etməyə haqlıdırlar. Həmin Məcəllənin 97.4-cü maddəsinə görə ekspert rəyinin alınmasına dair sualların yekun məzmununu məhkəmə müəyyən edir. İşdə iştirak edən şəxslərin təqdim etdiyi sualların rədd edilməsini məhkəmə əsaslandırmağa borcludur.

Beləliklə, ekspert qarşısında qoyulan sualların yekun məzmununu müəyyən etmək səlahiyyəti məhkəməyə məxsusdur. Lakin məhkəmə Sizin təqdim etdiyiniz sualların rədd edilməsini əsaslandırmağa borcludur.

Sual 3: Mənim və həyat yoldaşımın soyadı “Hüseynov”dur. Lakin uşağımıza atasının adına (atasının adı Etibardır) uyğun olaraq “Etibarlı” soyadını vermək istəyirik. Bu, mümkündürmü?

Cavab: Uşağın soyad daşımaq hüququ Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin (bundan sonra - AM) 53-cü maddəsində təsbit olunmuşdur. AM-in 53.1-ci maddəsinə görə uşaq ad, ata adı və soyad daşımaq hüququna malikdir. AM-in 53.3-cü maddəsinə görə uşağın soyadı, bir qayda olaraq, valideynlərin soyadı ilə müəyyən edilir. Uşağın valideynlərinin soyadları müxtəlif olduqda uşağa valideynlərin razılığı ilə atanın və ya ananın soyadı verilir. Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunur. AM-in 53.4-cü maddəsinə görə valideynlər arasında uşağın ad və soyadına münasibətdə razılıq olmadıqda yaranan fikir ayrılığı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları) tərəfindən həll olunur. AM-in 53.3 və 53.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquq normaları Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 12 may 2011-ci il tarixli 79 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş «Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi Qaydaları»nın 4-cü bəndində də öz əksini tapmışdır.

Beləliklə, qeyd edilənlərdən aşağıdakı nəticələrə gəlmək mümkündür:

1. Uşağın soyadı valideynlərin soyadı ilə müəyyən edilir.
2. Əgər hər iki valideynin soyadı eynidirsə, məsələn, “Məmmədov” dursa, onda uşağın soyadı əlbəttə ki, “Məmmədov” olacaqdır.
3. Əgər valideynlərin soyadı müxtəlifdirsə, məsələn, “Məmmədov” və “Hüseynov”, onda valideynlər qarşılıqlı razılığa gələrək uşağın soyadını ya “Məmmədov”, ya da, “Hüseynov” qoya bilərlər.
4. Əgər soyadları müxtəlif olan valideynlər arasında fikir ayrılığı yaranarsa, onda bu fikir ayrılığı yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən həll ediləcəkdir.
5. Uşağa valideynlərin soyadından fərqli soyadın verilməsi, habelə ata adına uyğun soyadın verilməsi AM və adı çəkilən Qaydalarda nəzərdə tutulmamışdır. Başqa sözlə, qüvvədə olan qanunvericilik uşağa valideynin və ya valideynlərdən birinin soyadına uyğun soyadın verilməsinin mümkünlüyünü nəzərdə tutur.

Sual 4: Şəhərin gözəllik mərkəzlərindən birində lazer epilyasiyasının həyata keçirilməsindən sonra üzümdə ilk öncə qızartılar, daha sonra suluqlar, ən sonda da, yanıqlar əmələ gəldi. Artıq neçə vaxtdır ki, bu vəziyyətdədir. Epilyasiyanı edən kosmetoloq mənə demişdi ki, narahat olma 2-3 günə keçib gedəcək. Xahiş edirəm deyəsiniz, gözəllik mərkəzinə və epilyasiyanı bilavasitə icra etmiş kosmetoloq qarşı məhkəmədə hansı iddianı qaldıra bilər?

Cavab: Sizin vurulmuş maddi və mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsi tələbini irəli sürmək hüququnuz vardır. İddia tələbinizin hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin “Mülki hüquq pozuntularından (deliktlərdən) əmələ gələn öhdəliklər” adlanan IX bölməsinin müvafiq müddəaları (1096, 1097, 1115, 1128 və s.) təşkil edir. Əgər kosmetoloq gözəllik mərkəzinin işçisi kimi Sizə xidmət göstərmişdisə, onda cavabdeh qismində gözəllik mərkəzi çıxış edəcək. Çünki MM-in 1099.1-ci maddəsinə görə hüquqi və ya fiziki şəxs öz işçisinin törətdiyi mülki hüquq pozuntusu (delikt) üçün məsuliyyət daşıyır və əmək (qulluq, mənsəb) vəzifələrinin icrası zamanı işçisinin vurduğu zərərin əvəzini ödəməlidir. İrəli sürdüyünüz iddianın təmin edilib-edilməməsi təqdim olunacaq sübutlardan böyük ölçüdə asılıdır. Nəzərə almalıyıq ki, kosmetoloqun qüsuru nəticəsində zərər vurulduğunu sübut etmək vəzifəsini Siz daşıyırsınız (Mülki Məcəllənin 1132-ci, Mülki Prosesual Məcəllənin 77.1-ci maddələri).

Sual 5: Borclunun məhdud məsuliyyətli cəmiyyətdə payı vardır. Borcun ödənilməməsi halında, həmin paya da tutma yönəldilməsi mümkündür?

Cavab: Borclu şəxsin məhdud məsuliyyətli cəmiyyətdəki payına tutma yönəldilməsi mümkündür, lakin nəzərə alınmalıdır ki, tutmanın borclunun məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin əmlakındakı payına yönəldilməsinə yalnız onun başqa əmlakının borclarını ödəməyə kifayət etmədiyi halda yol verilir. Bu zaman Siz tutmanın yönəldilməsi məqsədi ilə məhdud məsuliyyətli cəmiyyətdən ya cəmiyyətin əmlakının borclunun nizamnamə kapitalındakı payına uyğun hissəsinin dəyərini ödəməyi, ya da bu əmlak hissəsini ayırmağı tələb edə bilərsiniz. Cəmiyyətin əmlakının ayrılmalı hissəsi və ya onun dəyəri Sizin tələb irəli sürdüyünüz məqamda tərtib edilmiş balans üzrə müəyyənləşdirilir (Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsi, 94.1-ci maddə).

Sual 6: Bağ sahəmdə yaşayış evi tikmək istəyirəm. Eşitdiyimə görə, artıq yeni qanuna görə tikintiyə icazə almaq tələb olunmur. Bu, doğrudurmu?

Cavab: Mərtəbələrinin sayı 3-dən, hündürlüyü 12 metrədən və aşırımlarının uzunluğu 6 metrədən çox olmayan yaşayış evlərinin tikintisi ilə bağlı məlumatlandırma icraatı həyata keçirilir və onların tikintisi üçün tikinti layihəsinin yalnız memarlıq-planlaşdırma bölməsinin hazırlanması tələb olunur. Belə yaşayış evlərinin tikintisinə icazənin alınması tələb olunmur. Şəxs tikintiyə

başlamazdan əvvəl tikinti niyyəti barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına (yerli icra hakimiyyəti orqanına) məlumat verir və yaşayış evinin layihəsinin memarlıq-planlaşdırma bölməsini Azərbaycan Respublikası Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsinin 80.1-ci və 80.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş tələblərə uyğunluğunun yoxlanılması üçün həmin orqana təqdim edir. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (yerli icra hakimiyyəti orqanı) tərəfindən 3 ay müddətində layihəyə dair irad şəxsə təqdim edilmədikdə, şəxs tikinti işlərinə başlaya bilər. Yaşayış evinin tikinti layihəsinin memarlıq-planlaşdırma bölməsinə uyğun tikilməsinə nəzarəti isə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi) həyata keçirir (Azərbaycan Respublikası Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsinin 80-ci maddəsi).

Sual 7: Məhkəmə inzibati işlər üzrə məhkəmə qərarını icra etməyən dövlət orqanını cərimə edə bilərmi?

Cavab: Azərbaycan Respublikası İnzibati prosessual məcəlləsində inzibati orqanların üzərinə qoyulmuş öhdəliklərin (vəzifələrin) icra edilməməsinə görə cərimənin tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur. Lakin bunun üçün bir neçə şərt vardır: 1) Azərbaycan Respublikası İnzibati prosessual məcəlləsinin 33.4-cü, 40-cı, 70-ci, 71-ci və 73-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda inzibati orqan tərəfindən məhkəmə qərardadı və ya qərarı ilə onun üzərinə qoyulmuş öhdəliklər (müvəqqəti xarakterli müdafiə ilə bağlı, inzibati aktın qəbul edilməsi və ya qanuna zidd inzibati aktın nəticələrinin aradan qaldırılması ilə bağlı öhdəlikləri) icra edilməmiş olmalıdır; 2) İlkin olaraq, birinci instansiya məhkəməsi proses iştirakçısının ərizəsinə əsasən və ya xidməti vəzifəsinə görə, inzibati orqana icra üçün müddət müəyyən etməli və cərimə tətbiq olunacağı barədə həmin orqana xəbərdarlıq etməlidir. 3) İnzibati orqan məhkəmənin müəyyən etdiyi müddətdə onun üzərinə qoyulmuş öhdəlikləri icra etmədikdən sonra məhkəmə cərimənin məbləğini müəyyən edə və inzibati orqanı həmin məbləğdə cərimə edə bilər. Məhkəmə bu barədə qərardad qəbul edir.

Qeyd edək ki, cərimə 50.000 manatadək məbləğdə müəyyən oluna bilər. Cərimə təkrar təyin oluna və məcburi qaydada tutula bilər.

Sual 8: İşə apellyasiya məhkəməsində baxılarkən iddia müddətinin tətbiqi barədə ərizə verilə bilərmi?

Cavab: Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 375.2-ci maddəsinə görə məhkəmə tərəfindən iddia müddəti yalnız mübahisə tərəfinin məhkəmə qərarı çıxarılanadək verdiyi ərizə əsasında tətbiq edilir. Mübahisə tərəfinin tətbiq edilməsi barədə ərizə verdiyi iddia müddətinin keçməsi məhkəmənin iddiadan imtina barəsində qərar çıxarması üçün əsasdır. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 375.2-ci maddəsində iddia müddətinin tətbiqi barədə ərizənin verilməsinin hansı (birinci instansiya və ya yuxarı instansiya) məhkəmə qərarının çıxarılmasınadək mümkünlüyü göstərilməmişdir. Ümumi qayda ondan ibarətdir ki, iddia müddətinin tətbiqi barədə ərizə yalnız işə birinci instansiya məhkəməsində baxılarkən verilə bilər. Bu qaydadan istisna yalnız o halda mümkündür ki, birinci instansiya məhkəməsinin təqsiri nəticəsində cavabdeh tərəf olduğu məhkəmə icraatı barədə məlumatlı olmadığından həmin ərizəni sözügedən məhkəməyə təqdim edə bilməmiş olsun. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumunun "L.İ.Binnətovanın şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Mülki işlər üzrə məhkəmə kollegiyasının 05 iyun 2007-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair" 08 may 2008-ci il tarixli Qərarında ifadə etdiyi hüquqi mövqe də bu yöndə olmuşdur.

Sual 9: Atam özünə məxsus mənzili qardaşıma vəsiyyət etmişdir. Lakin vəsiyyətnamədə digər əmlakla, o cümlədən özünə məxsus avtomobillə bağlı hər hansı qeyd yoxdur. Bu halda, mənzildən başqa digər əmlak yalnız mənə çatır, yoxsa, qardaşımın da bu əmlaklara hüququ var? Atamın mənzili qardaşıma vəsiyyət etməsinin miras əmlakın qanun üzrə bölgüsündə əhəmiyyəti varmı?

Cavab: Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra - MM) 1133.1-ci maddəsinə görə ölmüş şəxsin (miras qoyanın) əmlakı başqa şəxslərə (vərəsələrə) qanun üzrə və ya vəsiyyət üzrə və ya hər iki əsasla keçir. MM-in 1159.1.1-ci maddəsinə görə qanun üzrə vərəsəlik zamanı birinci növbədə—ölnin uşaqları, miras qoyanın ölümündən sonra doğulmuş uşaq, arvad (ər), valideynlər (övladlığa götürənlər) bərabər pay hüquqlu vərəsələr sayılırlar. MM-in 1166-cı maddəsinə görə fiziki şəxs ölməsi halı üçün öz əmlakını və ya onun bir hissəsini həm vərəsələr sırasından, həm də kənar adamlar sırasından bir və ya bir neçə şəxsə qoya bilər. MM-in 1172-ci maddəsinə görə əgər vəsiyyətnamə ilə təyin edilmiş vərəsələrin payları bütövlükdə mirasın hamısını əhatə etmirsə, vəsiyyətnamədən kənar qalmış əmlak qanun üzrə vərəsəlik həyata keçirilir və əgər vəsiyyətnamədə ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, bu cür vərəsəlik əmlakın bir hissəsinin vəsiyyət edildiyi qanun üzrə vərəsələrə də aid olunur. Göründüyü kimi, miras əmlakın Sizə və qardaşınıza qanun üzrə və (və ya) vəsiyyət üzrə keçməsi mümkündür. Bu halda, atanızın vəsiyyətnamə ilə özünə məxsus mənzili qardaşınıza vəsiyyət etməsi sonuncunu vəsiyyətnamədə göstərilməmiş, lakin miras kütləsinə daxil olan əmlakları qanun üzrə vərəsəlik qaydasında qəbul etmək hüququndan məhrum etmir. Başqa sözlə, əgər vəsiyyətnamədə ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, vəsiyyətnamədən kənar qalmış əmlak Sizin və qardaşınız arasında qanun üzrə vərəsəlik qaydasında bərabər paylarda bölüşdürüləcəkdir.

Sual 10: Qanunda şəxsi hüquq və vəzifələrin vərəsəlik üzrə keçməsinin mümkün olmamasına dair göstəriş var. Burada hansı hüquq və vəzifələr nəzərdə tutulur?

Cavab: Belə bir məhdudiyət Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1153-cü maddəsində öz əksini tapmışdır. Həmin maddəyə görə şəxsi xarakter daşıyan və yalnız miras qoyana mənsub ola bilən əmlak hüquqları və vəzifələr, habelə qanunda və ya müqavilədə nəzərdə tutulan, yalnız kreditorun və borclunun sağlığında qüvvədə olan və onların ölümü ilə xitam verilən hüquq və vəzifələr mirasın tərkibinə daxil deyildir. Belə hüquqlara misal kimi Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228-ci maddəsində təsbit edilmiş yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququnu göstərmək mümkündür. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.3-cü maddəsində yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququnun alqı-satqının, girovun və icarənin müstəqil predmeti ola bilməməsinə dair göstəriş vardır. “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” qanununun 29-cu maddəsinin 1-ci hissəsinə görə müəllifin bu Qanunun 14-cü maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş şəxsi hüquqları (əsərin müəllifi kimi tanınmaq hüququ (müəlliflik hüququ); əsərdən öz adı ilə, təxəllüslə, yaxud adsız (anonim) istifadə etmək və ya bu cür istifadəyə icazə vermək hüququ (ad hüququ); əsərinin mənasının dəyişməsinə, təhrif olunmasına və müəllifin şərəf və ləyaqətinə xələl gətirən hər hansı başqa hərəkətlərə qarşı çıxmaq hüququ (şöhrətinə hörmət edilməsi hüququ); q) istifadədən götürmək də daxil olmaqla, əsərinin istənilən formada açıqlamaq və ya açıqlanmasına icazə vermək hüququ (açıqlama hüququ)) vərəsəlik üzrə keçmir. Bu cür vəzifələrə nümunə kimi aliment ödəmək vəzifəsini göstərmək mümkündür. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 113.2.4-cü maddəsi aliment ödəyən şəxsin ölümünü, aliment öhdəliklərinə xitam verilməsi əsası kimi nəzərdə tutur.

*- Rubrikada təqdim olunan sualların cavabları Vəkillər Kollegiyasının üzvü Dünyamin Novruzov tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Asudə

Sadəcə vəkillərin anlaya biləcəyi 12 fakt

Təkcə Azərbaycanda deyil, bütün dünyada vəkillik peşəsi heç də asan peşə deyil. Vəkillər tez-tez yersiz olaraq müştəriləri tərəfindən müxtəlif mövzularda ittiham olunurlar. Məsələn, vəkilləri pula düşkün və s. adlandırırlar. Və yaxud hər bir sahədə olduğu kimi vəkillər arasında da olan bəzi fırıldaqçılar haqsız olaraq bütün vəkilliyə aid edirlər. Beləliklə, vəkilliyin həqiqətən çətin peşə olmasını sübut eləyən 12 faktı nəzərinizə çatdırırıq.

“Nə etmişən ki?! Bir ərizə yazmısan da...”

Gördüyün iş, çəkdiyən əziyyət sonda “bir ərizə yazmısan da” cümləsi ilə dəyərləndirilir.

Müştərilərin çoxu udurulmuş işlərin səbəbini yerli-yersiz vəkillərdə görürlər.

Sadəcə bunlarla yetərlənməyib, vəkilin qarşı tərəfdən pul aldığı və onun arxasından işlər çevirməsini düşünənlər də heç də az deyil.

Xalqın möhtac olduğu bir peşəni icra etmək.

Vəkillik də, həkimlik də mütəxəssis peşəsidir. Belə ki, hər iki sənət sahibləri insanların özlərinin həll edə bilmədiyi problemləri onların əvəzinə həll edirlər. Yəqin ki, bu səbəbdəndir ki, həm vəkillər, həm də həkimlər cəmiyyətdən ən çox təzyiqə məruz qalan peşə sahibləridirlər.

Vəkilin xidmət haqqı problemi.

Həkim tərəfindən müayinə xərclərini əksiksiz ödəyən insanlar, vəkillə müqavilə bağlayarkən qiymət mövzusunda çox zaman problem yaşadırlar.

Telefonun bir dəqiqə susmaması.

Hər gün yüzlərlə suallara cavab verməkdən əlavə, qohum-əqrəba, dost-tanış tərəfindən gələn zənglərin ardı-arası kəsilmir.

Onsuzda pulunu vermişəm deyə, müştərinin vəkilə istədiyi saatda zəng eləməsi.

“Pulun vermişəm də. İstədiyim vaxt mənimlə maraqlanmalıdır.”

Pul vermişəm də, yenə nəyə istəyirsən?!

Proses uzandıqca əlavə xərclər çıxan zaman vəkillər müştərilərindən pul istəyirlər. Cavab isə çox zaman təxminən bu cür olur: “Bir dəfə pul almısan da, yenə nə istəyirsən?”

Ofisdə işləyirsən bir dərd, öz işini qurmaq istəyirsən başqa dərd..

Bir vəkillik bürosunda işləyən zaman yüksək qazanc əldə bilmirsən. Öz şəxsi ofisini açsan da, gərək böyük çevrən olsun.

Məhkəmə prosesləri, sənədlər, cəzaçəkmə müəssisələri arasında uçub gedən zaman.

Vəkilin vaxtının böyük bir hissəsi yollarda, məhkəmələrdə və saysız-hesabsız sənədlərin arasında keçir.

“Hər kəsin müdafiə olunmaq hüququ var”

Bir çox insanlar yuxarıdakı cümləni unudurlar və nəticədə cinayətkarı müdafiə edən vəkilə də bəzən cinayətkar kimi baxırlar. Cinayətkara olan qəzəb və hiddəti onun vəkilinə də göstərir.

Depressiv yaşam tərz.

Müştərilərin əksəriyyətinin dərddə və problemlidə insanlar olması öz mənfi təsirini vəkillərə də göstərir. Müştərilərinin problemlərinə şərik olduqları üçün vəkillərdə tez-tez depressiya hallarına rast gəlmək olur.

“Sən bu işi qazan, nə qədər istəyirsən pul verəcəm...”

Bunu deyən müştərilən çoxu iş bitdikdən sonra qeybə çəkilirlər.

*Bu rubrikada oxucularımızı vəkil **Turqay Hüseynovun** öz asudə vaxtını necə dəyərləndirməsi barədə məlumalandıracağıq. Məlumat üçün bildiririk ki, hörmətli vəkilmiz öz hobbisi ilə bağlı maraqlı foto-şəkilləri jurnalımızın oxucuları ilə bölüşmək qərarına gəlmişdir.*

Şəkil 1: Magiya maskası (Qana)

Şəkil 2: Qazıntılarda tapılmış büst (Afina)

Şəkil 3: Çaxır Allahı (Gürcüstan)

Şəkil 4: Dəmir skripkaçı (Bosniya)

Şəkil 5: Təbii alliqator kəlləsi (ABŞ)

Şəkil 6: Dua çarixı (Tibet)

Şəkil 7: Açıq-açar (Makedoniya)

Şəkil 8: Əl Aksa (İsrail)

Şəkil 9: Sərkərdə (San Marino)

Şəkil 10: Sufi (Türkiyə)

Şəkil 11: Akveduk (İspaniya)

Şəkil 12: Dörd sifətli adam (Çin)

Şəkil 13: Venesiya qondolası (İtaliya)

Şəkil 14: Tapıntı (Suriya)

Şəkil 15: Qaudi parkı (İspaniya)

Şəkil 16: Oynayan maral (Finyandiya)

Şəkil 17: Taxta fil (Hindistan)

Şəkil 18: Romanın rəmzi canavarı (İtaliya)

Şəkil 19: Barbaros (Türkiyə)

Şəkil 20: Formula 1 kepkası (Monako)

Şəkil 21: Xoruz (Portuqaliya)

Şəkil 21: Güdən usta (Slovakiya)

Şəkil 24: İnək (İsveçrə)

Şəkil 24: Qolf topu (ABŞ)